

Gazdák és mesteremberek pusztulása.

Írta: KENÉZ BÉLA.

Akár az iparos osztály, akár az őstermelő népesség tagozódásának alakulását szemléljük, gondolkodóba ejt a maguk kenyerén élők, az önállóan dolgozók számának apadása, amit Egyesületünk egyik illustis igazgatója is szóvá tett az Erdélyi Múzeum-egyesület ezidei brassói vándorgyűlésén. *) Mielőtt belefognék e mindenképen sajnálni való jelenség okainak és következményeinek egészen rövid előadásába és e baj ellen orvosságot ajánlanék (ez utóbbiban – t. i. a segítség módjának a megállapításában – s általában az élet valóságos követeléseinek kielégítésére törekvésben látván a társadalmi tudományok igazi célját), szükségesnek ítélem egy-két oly adat felsorolását, amely pontosan megmutatja e betegség mértékét. Hiszen igaz, hogy mindnyájan, akik városban élünk, s különösen akiknek módunkban volt közbötlén közelből nézni a tülekedést az állami vagy városi hivatalokban megüresedett helyekért szomorúan tapasztalhattuk, mint versenyeznek egy-egy hivatalszolgáért, egy-egy kapusi »állás«-ért, a »biztos«, de függésbe juttató kenyérért az önálló, de mesterségükre ráunó, magukban többé nem bízó mesteremberek. Lehetetlen nem látni, mint igyekeznek az őstermelő vidéken elhelyezett gyárakban alkalmazást találni olyanok is, akiknek egy kis földcsékjük van. A magunk szemével láthatjuk ezt a keserves átalakulást, de a baj nagyságáról a maga teljességében még sem lehet fogalmunk. Ahol a társadalom egész testét átfogó jelenségről van szó, ahol az emberek tízezreinek életsorsát kell megfigyelni, ott az egyed a maga tapasztalásával az egésznek csak kis részére vethet egy-egy – minőségileg tagadhatatlanul értékes – fény-

*) Dr. APÁTHY ISTVÁN: A nemzetalkotó különbözésről. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. augusztus-szeptemberi szám, 611. 1.

sugárt, de a tömegesen fölvonuló jelenségek valóságos fontosságát csak a társadalom szemével: a statisztikával láthatjuk át.

Mit mutat hát a statisztika először is a mesteremberekről? Azt, hogy az önálló vállalkozók száma (gyárost és mesterembert egybefoglalva) tíz esztendő alatt 342,000-ról 349,000-re nőtt. Ez 7000 főnyi gyarodás volna s ellentmondana a mesteremberek fogyásáról hirdetett tételnek. Igen ám, csakhogy ebben a számban a gyárosok is benne vannak, s. ha a részletek vizsgálásába megyünk, megdöbrent a tipusos kisipari jellegű vállalkozóknak, az igazi mesterembereknek pusztulása. Kovács, lakatos, puskaműves, fazekas, pipás, kádár, bodnár, esztergályos, fésűs, szitakötő, tímár, szíjgyártó, nyerges, kötélgyártó, szűcs, kalapos, sapkás, czipész, csizmadia, gombkötő, takács, paszományos, kékfestő, molnár, mészáros, mézesbábos, gyertyamártó, szappanos, ötvös, rézműves kevesebb volt az utolsó népszámláláskor, mint tíz esztendővel azelőtt. Egyedül a takácsok több mint hatezerrel, a molnárok ötezerrel, a czipészek és csizmadiák pedig majd kétezerrel fogyatkoztak meg, s ugyanennyire rúg a kádárok és bodnárok vesztesége is; az imént felsorolt összes mesterségekben pedig 23.000-rel volt kevesebb önálló iparúzó 1900-ban, mint 1890-ben, pedig – ha csak az összes népesség növekedését vesszük is alapú s nem akarunk a keresők, különösen pedig az iparban foglalkoztatott keresők gyarodásának mértékével mérni – legalább 16.000-rel kellett volna szaporodniuk, ha e mesterségek fönmaradásának és fejlődésének akadályok nem állják vala útját.

23,000 önálló életpálya elvesztése csak ebben a néhány nemrég még erős és büszke czéheket alkotó iparágban! Pedig – hogy a kereskedők nyelvén beszéljünk – veszteségszámlánkat itt még nem zárhatjuk le: ha a jövő fejlődés irányát akarjuk tekintetünkkel nyomon követni, azt kell jósnunk, hogy – csekély kivétellel – ezentúl sem fognak szebb napok virradni a most megnevezett mesterségekre, sőt még egy-két más mesterségre sem (órás, kosárfonó, szabó, papucsos, hentes stb.). El van vágva fejlődésük fonala s végzetük – legalább kisipari formában – betelt, mert a mestereknél, akiknek helyébe lépni majdan hivatottak lennének, kevesebben vannak immár bennük a legények meg az inasok: száz önálló iparosnak már csak 57 legény s mindössze 31 inas osztozik a

mesterségében, és, például. 58.000 cipész- és csizmadiamesterünk már csupán 25.000 legényt tart és nem egészen 19.000 inast nevel.

Nem túlzás hát azt állítanunk, hogy a mesteremberek napja leáldozóban van. És ha méltán panaszkodhatunk az iparban az önállók fogyásáról, vajjon mit várhatunk a mezőgazdaságtól, amelyet MÉLINE szerint az ipar »detronizált«? A foglalkozási statisztika adatai csakugyan azt mutatják, hogy tíz esztendő alatt majdnem 80,000-rel lett kisebb a gazdák száma. Igaz, hogy nem is számíthatunk a birtokos osztály tagjainak az összes népességével fölértő szaporodására a föld területének változhatatlanságánál*) és jogi megkötöttségénél fogva, de az eldarabolódás gazdasági határainál fogva sem (amennyiben t. i. az egy személy tulajdonában lévő földbirtok területét a gazdasági élet törvényei nem engedik egy bizonyos határ alá szállani). Azonban a már meglévő életpályák tömeges elsorvadása komoly társadalomgazdasági bajok mutatója, amelynek intését annál inkább meg kell szívlelnünk, mert ugyanezen idő alatt mezőgazdasági népességünk legbizonytalanabb és legmostohább sorsú eleme, a birtoktalan mezőgazdasági napszamosok serege, több mint 170,000-rel szaporodott. (Még szerencse, hogy nálunk a mezőgazdasági munkásosztályt sem lehet teljesen vagyontalannak tekinteni: minden második munkáscsaládnak van – már olyan, amilyen – lakóháza, s a Dráván túl is, ahol a viszonyok kedvezőtlenebbek, minden harmadik-egyedik munkáscsalád a maga hajlékában lakik.)

A gazdák és mesteremberek e fogyása mellett említést kíván, bár egészen különös természetű és – mert mélyen gyökerező körülmények tökéletes átváltozásában találja okát – meg sem is állítható az eleinknél oly kedves halászmesterség hanyatlása a régi, kisipari formában. Egész sereg okirat bizonyítja, hogy a magyarok már az Árpádok korában nemcsak kiterjedt természetes halászatot, de mesterséges haltenyésztést is űztek.

*) Ámbár e változhatatlanságot sem lehet teljes határozottsággal állítani ott, ahol a földművelés még mindig jelentékeny területeket hódít el s teszen termővé. Nálunk pl. csak az utolsó 10 év alatt (1896-1905) több mint egy félmillió hektárnyi területet csapoltak le.

FÖLDES-ben*) hosszú sorát találjuk a halászat hajdani nagy jelentőségét megvilágító adatoknak. (I. MÁTYÁS alatt pl. törvényesen meg volt állapítva a halász hálók helyének, a halastavak és folyók halászati jogának az értéke.) HERMAN Ottó-nak halászatunkról írott remek munkájában olvashatjuk egyebek közt a BARCSAY nemzetség konyhamesterének 1622-ből való szakácskönyvében harmincz magyar halfajból 189 féle étel készítési módját: jelöl a halétek kedveltségének és ezzel együtt mindenestre a halászmesterség fejlettségének. És ugyancsak önála más helyen is**) meg van írva, hogy csak magának Szegednek a XV. században 4000 halászmembere lett volna, holott az 1890. évi népszámlálás már nem egészen 1400 halászmestert talált az ország területén s tíz év múltán már ebből a számból is hiányzott 300. A legények pedig ebben a mesterségben is kevesebben vannak a gazdáknál vagy háromszázzal, s így ezután még folytatódik a hanyatlás, ez a közhasználatú édes vizek haltömegének fogyásával együtt európaszerte tapasztalható jelenség. Az ipar fejlődése a vizek beszennyezésével, duzzasztók, zsilipek létesítése által a halak szabad közlekedésének megakadályozásával, a folyamhajtás emelkedése a halak megzavarásával jár; a folyamszabályozások, lecsapolások, talaj kiszáritások pedig a halak ivásának és táplálkozásának kedvező ártereket és mocsarakat szüntették meg.***) így megfogyott a zsákmány s vele együtt a jelentősége is emez ősfoglalkozásnak, amely a régi, kisipari formában föl sem támad többé; itt is a nagyobb tőkájú vállalatoké a tér; a kisemberek legfőljebb társulatokba verődve boldogulhatnak.

Mindezek után túlzás nélkül beszélhetünk a gazdák és mesteremberek fogyásáról. Sőt az önálló iparúzóik száma még kisebb annál, amit a népszámlálás kimutat. Mert ugyancsak a népszámlálásnak e kérdésben bizonyára jóval a valóság mögött maradó adatai szerint több mint 10.000 olyan mesteremberünk

*) FÖLDES: Adalékok Magyarország árstatistikájához: 1200-1800. Közgazdasági Értekezések, I. kötet. Budapest, 1902.

**) HERMAN OTTÓ: A halgazdaság rövid foglalata. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat kiadványainak XXXI. kötete, Budapest, 1888, 14. 1.

***) LANDGRAF JÁNOS, *Halászat*. Magyarország földművelésügye. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1896.

van, aki »idegen számlára« dolgozik, akit tehát a szó igazi értelmében önállónak nem tekinthetni s akit a műhelyben dolgozó mesterlegénytől épen csak bizonyos külső munkafeltételek – a mesterség üzésének helye, bérfizetés módja – különböztetnek meg, v még pedig sokszor nem épen javára, mivelhogy hivatalosan önálló számba jön, s így vele szemben nincs meg az az ellenőrzés, amelyet a gyárakban az ott dolgozó munkások egészsége érdekében a munkásvédelmi közigazgatás végezni köteles. A »sitzmunka« gyűlöletes voltát a munkásság szemében egyrészt épen ez magyarázza meg, valamint azt is, hogy azokban a mesterségekben, amelyekben az idegen számlára dolgozás legszokásosabb, a munkabeszüntetők követelései közt nem egyszer fordul elő a szakítás ezzel a rendszerrel.

Az önállók e megfogyásának láttán önkénytelenül elénk tolul e kérdés: mi hát az oka sorvadásuknak? A mesteremberek pusztulásának oka, a legrövidebben kifejezve, az, hogy – tömeges fogyasztásra szolgáló cikkekben – a nagyban való termelés olcsóbb, mint az árúk kicsinyben való előállítás. Gépek alkalmazását és kellő kihasználását meg a munkamegosztást csak a nagyban való termelés engedi meg. Az építkezés, berendezés, igazgatás arányosan kevesebbe kerül itt; a nagy tőke olcsóbban veszi a nyersanyagot s ügyes kereskedői szervezetével biztosabban találja meg kész áruí vevőit. A nagy tömegben való szállítás olcsóbb; bizonyos, a gyártáskor előálló melléktermények és hulladékok a kisiparosra nézve veszendőbe mennek, holott nagyban egészen jó áron elkelnek stb. A kedvezőtlenebb körülmények között, nagyobb önköltséggel termelő kisiparos így leszorul a piacról, s egészen érthető a termelésnek amaz iránya, amelyet ipari központosításnak szokás nevezni s amely sok kicsiny műhely romjain vállalat-óriásokat emel. Egy félszázad előtt az Északamerikai Egyesült Államok egy-egy vasipari vállalata átlag 53 munkást foglalkoztatott, ma 333-at, vagyis hatszor annyit. A német birodalomban azalatt a 13 év alatt, amely két ipari statisztikai adatgyűjtés közt eltelt, a segéd nélkül dolgozó iparosok száma megfogyott, a több mint 50 munkást foglalkoztató iparosok segédeinek száma majdnem megkétszereződött. Nálunk, láttuk, az utolsó tíz esztendőben az önálló iparúzóok száma a tipusosan kisipari jellegű mesterségekben megapadt, sőt, egészben véve is, csak hétezerrel nőtt, bár ugyanazon idő alatt a

munkások több mint kétszázezer fővel szaporodtak. Sőt ez a központosító törekvés, amely sok kicsiny műhely helyett kevés, de hatalmas gyártelep dolgává teszi az ipari termelést, az iparúzők elhelyezkedésére is rányomta a bélyegét: a Magyar Birodalom 71 vármegyei törvényhatósága közül csak 14-ben, és a 31 városi törvényhatóság közül is – holott pedig ezek volnának az ipari élet központjai – csak 14-ben emelkedett némileg az önálló férfi iparosok abszolútus száma, az összes többi törvényhatóságokban ellenben számuk mindenütt megcsökkent, rendszerint több százal, sőt néhány vármegyében több ezerrel is*). És a húsznál több segédszemélyt alkalmazó iparvállalatok egyharmadrésze Budapesten és a gazdaságilag a székesfővárossal egységes egésznek tekintendő szomszédos községekben (Újpest, Rákospalota, Csepel, Budafok, Erzsébetfalva, Soroksár, Kispest) tömörül.

Ennek a nagyban való termelésre és ezzel természetesen a munkáskezek sűrű csapatainak egy-egy üzemben foglalkoztatására irányuló törekvésnek tehát az üzemi költségek csökkentése volt a rugója, amely óriási új vállalatok megteremtése mellett egyes már meglévő üzemek kibővítésére is csábított, mivelhogy a befektetett tőke és az általa szült eredmény nem egyszerű arányban állanak egymással: a tőke hatása mintegy hatványra emelten jelentkezik a termelésben.***) Ez a törvény, amelyet MARSHALL után a növekvő hozadék képessége törvényének (law of increasing returns) nevezünk, ez ásta meg a legtöbb mesterember sírját, és, ha föltétlen és általános érvényességű volna, egy kézlegyintéssel elintézhethők a kérdést, átengedvén a mesterembereket megmásíthatatlan végzetüknek. Csakhogy, szerencsére, vannak mesterségek, amelyekben a termelés gyári módja lehetetlen, ahol a tőke termelés-hatványozó ereje vagy egyáltalában nem érvényesülhet, vagy csak bizonyos határig.

*) Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. 2. köt. Budapest, 1904. 18. 1.

**) ENGEL-ben, a Sachs. Statistische Zeitschrift 1856. évfolyamában a 146. lapon olvashatjuk, hogy, ha a pamutfonónak csak ezer orsója volt, egy tallér befektetési tőke 17 ezüstgarast termelt évenként, 12.000 orsóval azonban már 36 ezüstgarast. (Idézte ROSCHER-ben: Nationalökonomie des Handels u. Gewerbeleisses. Stuttgart, 1892. 541. 1.)

Mert hát itt se nőhet a fa az égig, s bizonyos határon túl vége a tőke varázslatos erejének az ipari termelésben is. Hisz még a pamutfonásról is, amely pedig a végtelenig növeszthető iparágak tipusos példájaként él a köztudatban, azt mondják angol szakemberek, hogy 30.000 orsón túlmenő szaporítás már nem csökkenti a gyártási önköltségeket.*) Sok mesterségünk hanyatlása nem gyökerezik tehát a gazdasági élet kéréltetlen törvényszerűségében, hanem egészen más okokban. Így egyebek közt abban, hogy a tőke okozta változás hirtelen szakadt rá a kisiparosra s nem juttatott neki időt az átalakult viszonyok közé való beilleszkedésre, pl. műhelyének fokozatos kibővítésére, vagy mesterségének oly irányban való különlegesítésére, amelyen vele a gyáripar nem tud megbirkózni. Sajnos, ezek közt az okok közt kell megemlékeznünk a maradiságról, meg a tudatlanságról is. Meg nem értve az új idők lelkét, a kisiparos nem halad a korrallal, csak csügg a régin s űzi a mesterséget, ahogy apjától meg nagyapjától látta, homályos sejtelmével és folytonos emlegetésével annak, hogy valamikor jobb dolga volt a mesterembernek. Az újabb műszaki fogásokat nem ismeri, vagy, ha tudomást szerez is róluk s kedve volna velük élni, nem teheti, mert tőkéje nincs, kisipari hitelünk pedig szervezetlen, így aztán az újabb világ szokásaiból legföljebb a fölületességet tanulja el. Mestersége hanyatlásába – bizonyos fatalizmussal – egészen beletörődik; ha pénzhez jut, nem annak emelésére fordítja, hanem földet szerez s azon dühösen gazdálkodik, persze megint csak mesterségének kárára.***) Ha mégis elfogja a bánat nem annyira a maga, mint a haza sorsa miatt, siet azt borba fojtani s, bár írni, olvasni alig tud (80.000 mesterember, az összes önálló iparúzóknak több mint egyötöde írástudatlan!) poharazás közben a honmentő eszméknek vége-hossza nincs, de a mesterség szakkérdéseit megvitatni soha sincs se idő, se al-

*) ROSCHER i. h.

**) E sorok írója ismer egy a természettől csodálatos mintázó és díszítő tehetséggel megáldott mesterembert, aki nem győz a megrendeléseknek eleget tenni, de azért kapálás idején inasaival (legényt nem tart, hogy az égetés titkát el ne lessé) földcsékjére vonul, napestig kapál s megment vagy három három korona napszám-bért, holott mesterségében könnyű szerrel tízannyit kereshetne.

kalom. Ha aztán a műhelyben sehogy se boldogul s egészen kivesz belőle a bátorság, fűhöz-fához kapkod egy kis »biztos kenyérű« hivatalsszolgai állásért, vagy más hasonló jóért.

Ezeknek a keserű igazságoknak a fölemlegetésével világért sem akarom megbántani a tisztas kisiparososztályt, amelynek pusztulását senki se nézheti fájóbb szívvel, mint jómagam. De nem lehet szemünket behunyni a mesteremberek ezen typusa előtt sem, mikor hánytorgatjuk a hanyatlás okait, amelyek bizony sok szálból vannak öszeszöve. Egyike ezeknek a szálnak a mesterembert társadalmi téren lenéző fölfogás is, - ez persze már a kisipar gazdasági tönkjének láttán alakúit ki - amelynek következése, de egyúttal oka az a sajnálatos dolog is, hogy inasnak csak a tanulásra alkalmatlan, legselejtebb részét adják a fiataliságnak, s amely fölfogás virágzó műhelyek gazdáit is arra készíti, hogy egy gyermeküket se neveljék mesterségükben utódaiknak. Így akárhányszor magva szakad évszázados múltú kisipari üzemeknek.

A gazdák pusztulásának főokát abban a szintén sok szálból szőtt jelenségben találhatjuk meg, amelyet mezőgazdasági válságnak szokás nevezni. Olcsón termelő új államok megjelenése a világpiacon, s ennek következtében a gabona árának hanyatlása, teremtették meg főképen ezt a bajt, mely a múlt század utolsó évtizedeiben Európaszerte fölütötte fejét s amelyet nálunk még súlyosabbá tettek a kilenczvenes évek rossz termései, a phylloxera, az 1894. évben kitört sertésvész, a mezőgazdasági hitel és értékesítés szervezetlen volta és különösen mezőgazdasági termelésünknek jóformán csak a szemtermelésre szorítókozó egyoldalúsága. Ez az egyoldalúság főleg az ötvenes és hatvanas években fejlődött ki, amikor t. i. a vasutak kiépítése könnyebbé tette a gabona szállítását külföldre s gazdáinkat a krímiái és olaszországi háborúk által fölszökötött gabonaárak arra buzdították, hogy az állattenyésztés céljait szolgáló szűz legelők egy részét és részben a rosszabb réteket is föltöressék, végtelen kárára nemcsak állattenyésztésünknek, de önnönmaguknak is pusztulására.

A szemes terményeknek a külföld versenye által lenyomott ára lehetetlenné tette a megélhetést a kisbirtokú gazdának, aki hibás gazdálkodási rendszerével és tökéletlen eszköz-

zeivel (faeke,*) faborona stb.) különben sem képes földjét kel-
lően kihasználni. ECSERI LAJOS**) kimutatja, hogy egy negyed-
telkes (14 holdas) gazdának közepes termés mellett 210 fo-
rintja marad a maga és családja fönntartására. Ha most eh-
hez hozzávesszük, hogy nálunk a gazdaságok majdnem három-
negyedrésének területe még a tíz holdat sem éri el, átláthat-
juk, mily nagy rétege a kisbirtokosoknak van nyomorúságos
tengődésre kárhóztatva átlagos termés idején is. Ha pedig arra
gondolunk, hogy az Alföldön »minden harmadik évben szűk
termés van és legalább minden tíz évben egyszer nagyobb
gazdasági katastropha áll be, elkerülhetetlen a kisebb birtoko-
sok eladósodása, s ennek következménye, hogy oly sokan tönkre
mennek vagy kivándorolnak.«***) Az eladósodás mértékére kö-
vetkeztethetünk abból az adatból, hogy a hitelintézeteink és az
Osztrák-Magyar Bank által földbirtokra adott jelzálogos köl-
csönök összege az 1906. év végén két milliárd korona körüi
járt. Pedig ehhez még hozzá kell számítani a külföldi, főleg
osztrák hitelintézetek, továbbá a magánosok jelzálogos kölcsö-
neit és a be nem táblázott, de szintén a földbirtokot terhelő
egyéb kölcsönöket is. Elmondani, mi sodorta a birtokos osz-
tályt ebbe az ijesztő eladósodásba, nagy kerülőt jelentene;
ránk most csak annak a megállapítása tartozik, hogy az adós-
sággal ily rettentően megterhelt gazdák közül sokan hirtelen
elmerültek a válság hullámaiban s kénytelenek voltak, földjü-
kön túladvá, lesülyedni a birtoktalan mezőgazdasági napszá-
mosok közé, vagy pedig vagyonuk romjaival jobb hazát ke-
resni. (1906-ban a Magyar Birodalom Dráván inneni részéből
13.000 önálló őstermelő vándorolt ki.)

Az önmaga bajával keservesen küzdő mezőgazdaság álla-
potát még súlyosabbá tette egy szerencsétlen antiagrarius adó-
politika, amely a fölbirtokot elviselhetetlen adóval terhelte meg.
És, ha a kataszteri tiszta jövedelem 25.5%-ában megállapított

*) A kis- és törpegazdaságokban 11 millió ekét használnak,
ebből 093 millió, vagyis 85%, fagerendelyű egyes eke volt. Magyar
Statistikai Közlemények. Új folyam. XXVII, k. 28. 1.

**) Dr. ECSERI LAJOS: Az alföldi munkáskérdés és a mező-
gazdasági válság. Budapest, 1898.

***) Dr. ECSERI LAJOS: Az adóreform a földbirtok szempont-
jából. Közgazdasági Szemle, 1908. januárius.

adókulcsot a hivatalos fölfogás*) a föld igazi tiszta jövedelméhez képest a valóságban »csak« tíz százalékosnak tekinti is, viszont annyi más, részben legdurvább természetű fejadónak tekinthető közszolgáltatás (párber, útadó, községi közmunkaváltság stb., azonkívül pedig általános jövedelmi póttadó, községi adó, ármentesítési járulék stb.) terheli, hogy a közszolgáltatások nem egyszer egészen fölemésztk, sőt meg is haladják a kataszteri tiszta jövedelmet. Legfőképen a kisgazdákra áll ez, minthogy velük szemben a kis és nagy jövedelmet egyenlően érintő fejadó természetével bíró szolgáltatások a legkíméletlenebbül érvényesülnek, s minthogy a kisbirtokok kataszteri tiszta jövedelme rendszeren magasabb és így a valóságos jövedelemhez közelebb álló összegben van megállapítva, – hogy más, erköcs-telenebb okokra ne gondoljunk – főképen ama fölfogás következtében, hogy a kisbirtokok arányoslag több jövedelmet hajtanak, mint a nagyobbak. Maguk a községi adók a kivetésük alapjául szolgáló egyenes állami adóknak csaknem egyharmad részével érnek föl, de sok esetben meghaladják azok felét is. Az állami egyenes adók teljes összegével fölértő községi adót is 183 községben fizetnek, sőt olyan községek is akadnak, amelyekben a községi adóteher az egyenes állami adók terhének kétszeresénél is több.***) Ezt pedig annál inkább meg kell szívlelni, mert a községi adók jórészt burkolt állami adónak kell tekinteni, mivel nem is a tulajdonképen való községi czélokot szolgálja, hanem azokat a személyi és dologi kiadásokat, amelyeket az állami igazgatás ellátása ró a községekre. Es épen ez igazgatás költséges volta az egyik oka a községi terhek nyomasztó voltának, a másik pedig az, hogy a legtöbb községnek nincs más jövedelemforrása, mint a községi adó, mivel sok községünk kezéből kisiklott a községi tulajdon és átalakult előbb helyenként az úrbéres közönség, majd pedig – fölosztás útján – magánosok vagyonává. Harmincz év alatt több mint három milió kataszteri hold közös legelő került fölosztásra,***) ami más oldalról is súlyos

*) Az új földadójavaslat megokolásában a 17. lapon.

**) Magyarországon az állami egyenes adók alapján kivetett vármegyei és községi adók statisztikája az 1898-1899. évekről. Kiadja a magyar királyi pénzügyminisztérium. Budapest, 1904.

****) DR. SEBESS DÉNES: Adatok a magyar agrárpolitikához a jobbagység fölszabadítása után. Budapest, 1908. 6. Jap.

csapást mért a kiscgazdára: megfosztotta őt az állattartás lehetőségétől és ezzel gyarapodásának, sőt biztos létfőntartásának legfőbb javától, és megteremtette mindazt a bajt, ami a marhá-talanság (depeccatio) nyomában jár, s amit VADNAY ANDOR olyan színesen főt le igaz érzésekben gazdag tanulmányában.

»Amikor és amely kiscgazdánál a marhaállomány fogy s ökor helyett ló kerül az eke elé, akkor és ott a szegényedés kezdődik. A búzavetés zöld pázsitját itt-amott pirosra váltja május közepén a pipacsvirág; a tavasziak czitromsárga színben játszanak a töméntelen vadrepczétől. Sekélyebb vagy ritkább lett a szántás, soványabb a föld, gazt nevel. Nehezebb munkálatit lesz, kevesebb magot ad. A kenyérből meg mintha több fogyna a háznál; a tejet, túrót, savót, amelyből azelőtt borjazás idején még a kismacsának is kijutott, most pénzért kell a gyermekek számára is venni. Talán ezért kell egy-két vékával több liszt, egy bögrével több zsiradék a háztartáshoz.«*)

Említettük, hogy a kiscgazda elbuktatásában részük van az ármentesítési járulékoknak is. Ezek összege nem egy helyütt meghaladja az állami adóét. »Különösen oly társulatoknál, amelyek kisebb területen működnek, nagy az adminisztracionalis költség, úgy, hogy maholnap – egy aradmegyei földbirtokos mondása szerint'- nem az árvíz, hanem a társulatok ellen kell védekezni.« (1. ECSERI idézett értekezését.)**)

így áll aztán elő az a hihetetlen valóság, hogy a legkisebb, úgynevezett törpebirtokosok néhol többet fizetnek adók és más közszolgáltatások czímén, mint amennyire birtokuk kataszteri tiszta jövedelme rüg. Például egy szentesi törpebirtokos másfélholdas földjének tiszta jövedelmét a kataszter 20 forintban állapította meg és ugyanez a törpebirtokos adók és különféle közszolgáltatások fejében 26 forintot fizetett a kilenczvenes években. (L. ECSERI idézett munkáját.) íme, így főt a 25.5 illetőleg «csak» 10%-os adókulcs a valóságban.

Illesszük most még mindezekhez hozzá az észszerű gazdálkodást lehetetlenné tévő helytelen tagosítást, a közös birtokok (különösen a közös legelők) fölosztásának szabadjára engedését, a kiscgazdák jogos hitelgényeinek tisztességes kielégítésére hivatott

*) VADNAY ANDOR: A Tiszamellékről. Budapest, 1900. 112., 113. 1.

**) Közgazdasági Szemle, 1908. januárius havi száma, 2. 1.

intézmények elégtelen voltát, hivatott társadalmi vezérek, a középbirtokosok hiányát*), a nép érdekeivel kellőképpen nem mindenütt törődő közigazgatást, az iszákosságot, íme, előttünk áll a szövedék, amelynek szálai, mint vízben úszónak a hínár, hurkot vetnek a kiszáradt és alámerítik őt.

Láttuk a valóságot: a gazdák és mesteremberek pusztulását, és láttuk az okokat, amelyek ezt a valóságot születték. Örülünk-e e változásnak, vagy kárhoztassuk-e és azon legyünk, hogy megállítsuk, vagy éppen megfordítsuk, ha lehet: oly kérdések, amelyekre a helyes feleletet ez alakulás következményeinek vizsgálása adhatja meg.

Bizonyos, hogy az önálló fogyasztása ártalmára van az osztály alakulás helyes rendjének, összehangolásának. Egyik oldalon a birtokok fölhalmozódása kevesek kezében és a tőke millióival dolgozó vállalatóriások, a másik oldalon a földre éhes birtoktalanok nagy tömege és az örökös szolgaság érzésével dolgozó munkások hada: élessé teszi az osztályok ellentéteit és leküzdhetetlenné is, mert jóformán lehetetlenné válik a föl-emelkedés a felsőbb osztályokba, nem úgy, mint az olyan társadalmakban, ahol sok az önálló életpálya: a kisiparos és a gazda. Ezekben t. i. könnyebb a fölemelkedés a birtoktalanok sorából a birtokosok közé; mester és legény közt nincs osztály-, hanem csak korkülönbség: a mester maga is dolgozik s a legényből is mester lesz;**) a gazda meg a mester közbötenül érintkezik a szolgálatában állókkal, együttérés fejlődik ki mindkét részről. Ellenben a legalsó osztály megkötöttsége merevvé, osztályérdekeket szolgálóvá teszi a jogot is és kisebb lesz általa a munka böcsülete is (már annál fogva is, mert a nagyban való termelés és a velejáró munkamegosztás mellett az összefüggés a munka és eredménye közt elhomályosul: a

*) Az 1895. évi nagy mezőgazdasági statisztikai összeírás 1 millió háromszázezer (0-5 holdas) törpegazdaság és 1 millió száz-ezer (5-100 holdas) kiszáradt mellett nem egészen 20.000 (100-1.000 holdas) középbirtokost és nem egészen 4.000 nagybirtokost talált az anyaországban.

**) FÖLDES: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. I. kiadás. Budapest, 1894. 109. 1.

munkás mintegy névtelenségbe vész), mint ott, ahol az osztályok tagjainak kölcsönös kicserélődésére szabad az út, »ahol senki nincs külsőleg biztosítva, hogy más rendbe, vagy osztályba nem kerül-e«*), és ahol a tőke és a munka legtöbbször egy kézben egyesül s nem áll egymással szemben, mint egészen külön társadalmi csoportokhoz tartozó tényező. A termelés központosítása a nagy vagyonok képződésének kedvez**) és ez által az egészséges középosztálynak is gyöngítésére visz, amelyet épen az alsó és felső osztály ellentéteinek tompítására tesz hivatottá közbülső helyzete s a másik két osztály harczaiban hol egyik, hol másik mellé állása s amely »a társadalom haladásának legfőbb tényezője azáltal, hogy annak valóban lehetséges mértékét legjobban megbírja állapítani, az elértet fönn tartani, a jövőt biztosítani.« (CONCHA i. m. 164. 1.) Reménytelen helyzetük a mások szolgálatában álló vagyontalanokat elégedetlenné, elkeseredettekké teszi s annak láttán, hogy egyesek igaztalanul nagy vagyont harácsolnak össze, minden vagyon ellenségeivé. Könnyen lehet tehát őket a felsőbb osztályok ellen hangolni s, mert veszteni valójuk nincs, a társadalom rendjének összerombolására törő tettekre tüzelni. Mint SCHMOLLER mondja, a vagyon növekvő egyenlőtlenségével a birtokosok elmerülnek az élvezetek hajhászásában, kihasználják az államhatalmát a maguk céljaira, kemény szívvel vannak az alsó osztály tagjaihoz, akik viszont gyűlölik a felső osztályt, amelynek értékével tisztában vannak s amelynek bűnei rájuk is elragadnak, átkozzák munkájukat. A végső eredmény pedig »forradalom« fölülről vagy alulról.***)

Ahol több az önálló, ott egyenletesebben, egészségesebben oszlik el a nemzeti jövedelem, jobban szaporodik a nép, nagyobb lesz tehát az állam honvédelmi ereje és így politikai hatalma is, nagyobb lesz a közfogyasztás, jobban van biztosítva az ipar fejlődése.

A kisgazdák elpusztulásával beálló összehalmozódása a földbirtoknak kevesek kezén – amint ezt épen hazánk tör-

*) CONCHA: Politika. I. kiadás. Budapest, 1894. 171. 1.

**) FÖLDES: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. I. kiadás. Budapest, 1894. 113. 1.

***) SCHMOLLER: Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jahrhundert. Halle 1870. 677. 1.

ténete bizonyítja – önző oligarchiát teremt, elszakítja földjétől a tulajdonost, aki nagy jövedelmét városokban, vagy éppen idegenben költi el, ilyképen tehát absentismust szül, megfosztja a vidék népét vezetőitől, véget vet a patriarchai, jó viszonyoknak a birtokos és gazdasági cselédei között.

Ahol sok kisember helyett kevés nagy vállalat végzi a termelést, ott megszakad a közbötlén összeköttetés termelő és fogyasztó között; a termelő nehezebben tudja áttekinteni a piacot és annak szükségleteihez szabni termelését, ami túltermelést és ezáltal gazdasági válságot okozhat, mint a hogy okozott is éppen az új század első éveiben olyan válságot, amelynek hatásait most is nyögjük. Es a nagy vállalatokat sújtó válság annál pusztítóbb, mert nemcsak, hogy az elbukott vállalatokba fektetett óriási tőkéket semmisíti meg vagy vonja ki, legalább egyidőre, – a termelésben való közreműködésből, (amint ezt csak az imént láthattuk az Északamerikai Egyesült Államokban), de egyszerre a munkások ezreinek kezéből üti ki a kenyeret, és pedig annál kisebb reményével a segítségnek, mert a válság köröskörül is nagy területen egyszerre letarolt mindent.

Az élettudomány is arra tanít, hogy az önállók szaporításának kedvezzünk. A tehetségek minden irányban való kifejlesztését megengedő egyéni életet az őstermelő és iparos népességben csak a gazda és mester él: a cselédek és méginkább a gyári munkások tehetségének szabad szárnyalását megbénítja kötött, parancsszabta munkájuk. Ki tudja, hány fölhalálkozó lángelme vész el a gyári munka észtoppító egyformaságában, ahol MADÁCH szerint MICHEL-ANGELO is arra van kárhozattva, hogy mindig csak széklábat faragjon. Ellenben az önállók munkájának sokoldalúsága minden oldalról próbára teszi képességüket, körülményeik folytonos változása kifejleszti bennük az alkalmazkodni tudást. (Parasztjaink közmondásos értelmessége bizonyára éppen onnan van, hogy – változatos életviszonyai kényszerítik arra, hogy minden helyzetben fölhalálj magát.) S mert minden önálló más-más egyéni és gazdasági életet él, s más-más képességek formálódtak ki benne, s mert az élettudomány tanítása szerint »az élőlények mindegyik fajának erejét és reménységét a tartós életre a fajt alkotó egyedek különbözőségében«

kell keresnünk*), az önállók nagyobb tömegét tartalmazó társadalmakban nagyobb a szívósság, az ellenálló erő, s így bennük a válságok hatása rendszerint nem olyan rögtönösen és általánosan pusztító, mint a termelés nagy központosítása mellett. (Nem egy példát tudunk arra, hogy nagy vállalatok munkásai ezerszámra maradtak kenyér nélkül máról-holnapra, ellenben bajos volna olyan válságot elképzelni, amely egyszerre ezrével zúzná össze önálló mesteremberek gazdasági létezését.)

De politikai tekintetben is veszedelmes hatásai vannak az önállók fogyásának. A polgárság szabadsága ellen törő zsarnoki uralommal, vagy a pártkormány önző törekvéseivel szemben nagyobb biztosítékot találunk abban a társadalomban, amelyben sok a független, önálló gazda és mesterember, mint abban, amely túlnyomó részében függő helyzetű, kevesek hatalmában lévő alárendeltek tömegéből áll. (A magyar gazdák és mesteremberek rendületlen hívei voltak a függetlenség eszméjének a 67-es alapon álló pártkormányok idejében is.) Ahol kevés az önálló ember és sok a nagy vállalat és a nagy uradalom, ott számos polgár nem élhet szabadon választói jogával, s a törvényhozó testület megalakulására és működésére nem az egyetemes érdek, hanem egyesek érdeke lesz az irányadó. Egy-egy vállalat, vagy uradalom a választók ezreit tarthatja markában és alkalmazottai, és általában a tőle függők, nagy tömegével megszerezheti a többséget a maga jelöltjének valamely választókerületben: népképviselői címmel tehát a maga ügynökét küldheti a parlamentbe. Az önkormányzati teendők nobile officiumának elvállalására is biztosabban és sűrűbben kerülöznek alkalmas személyek ott, ahol több a gazdaságilag független ember.

A mi nemzetiségek szerint is tagolt társadalmunkban pedig a gazdák és mesteremberek fogyása a magyarság szempontjából is kész veszedelem. Iparosaink túlnyomó része ugyanis magyar, és így az önálló iparosok fogyása épen az önálló foglalkozású magyarok apadását jelenti legfőképen. Ha meg azt vizsgáljuk: az ország mely vidékem volt a gazdák pusztulása különösen erős, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy főképen egy-két színmagyar, vagy legalább is magyar többségű megyében. Egyedül Esztergom, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Bihar-megyében

*) APÁTHY ISTVÁN: A nemzetalkotó különbözőségről. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. aug.-szept. 613. l.

majd húszszerrel volt kevesebb gazda 1900-ban, mint tíz évvel előbb. Csak fokozza e dolog szomorú voltát, hogy egy-két nemzetiségi többségű megyében (pl. Sárosban, Szepesben) ugyan ezen idő alatt ugyancsak megnőtt a birtokosok száma, mégpedig olyan okból, ami a magyarságra nem valami örvendetes.*) Ezekből a megyékből ugyanis jelentékeny kivándorlás folyik, s föl lehet tenni, hogy az új birtokosok javarésze azokból az idegen ajkúakból kerül ki, akik a künn szerzett pénzen megvásárolják az elmálló középbirtokok darabjait. Ezek széthullása pedig a puszta számbeli veszteségnél többet jelent. Jelenti a nemzetiségi vidékeken a gazdasági, társadalmi és politikai hatalom kiesését annak a középbirtokos osztálynak a kezéből, amely e veszedelmes területeken annyi ideig volt a magyar állameszme legerősebb bástyája. Sajnos, rég folyó elsenyvedése erősen részes abban a nagy bajban, amelyről oly lelkettrázó adatokat olvashatni néhai KÖRÖSY JÓZSEF-nek »a Felvidék eltótosodása« című munkájában.

És a magyarság elhanyaglásáért a gazdák és mesteremberek között nem vigasztalhat bennünket az előrenyomulás egy más téren: a közszolgálat mezején, ahol a két utolsó népszámlálás közt eltelt évtized alatt majdnem harmincezer főnyi szaporulatot jegyezhetünk föl. Mert, bár e növekvés jóformán egészen a magyarságé, még se tudunk rajta teljes szívvel örülni, mivelhogy se számban, sem erőben nem pótolja ki az amott szenvedett veszteségeket. A nagy hivatalnoksereg se gazdasági, se politikai szempontból nem jár haszonnal, és, ha, az állam folyton növekvő szükségleteire való tekintettel, növelését egyes ágakban – kivált a népoktatás terén – nem lehetett elkerülni, másrészt az is bizonyos, hogy nem egy helytt jelentékenyen le lehetne szállítani a hivatalnokok számát és hogy az állások egy része nem a valóságos szükségnek felel meg, hanem a hivatalra éhesek étvágyának kielégítésére szolgál. És épen az a szomorú, hogy a hivatalra áhítozók száma egyre nő, jeléül a vállalkozási kedv, a létért való küzdelemben szükséges akaraterő, az önbizalom elernyedésének, ami persze csak egyik oldala annak a jelenségnek, amely a másik oldalon a gazdák és mesteremberek fogyásában nyilvánul.

*) Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 2. kötet. Budapest, 1904. 16. 1.

De, ha ilyen súlyos és veszedelmes ez a baj, mindenki joggal kérdezheti, hát semmit se tettek ellene? Hát bizony sok mulasztás büne terheli az államot és a társadalmat; de azért azt se lehet eltagadni, hogy tettek – némely tekintetben nagyon is sokat. Csakhogy az eredmény legtöbbször nem állott arányban se az akarattal, se a cél nagyságával, mert nem ott kezdték, ahol kellett volna: a nevelésen, a társadalom életfölfogásának megváltoztatásán. Így aztán a társadalomnak, sőt maguknak az érdekelteknek is a közönbösségén, értetlenségén hajótörést szenvedtek a legszebb tervek, és nem tudtak elegendő hatást elérni egyes valóban üdvös cselekvések sem. Mindenki tudja pl., hogy kisiparunknak egyik legnagyobb baja a tőkében való szegénység. Ismeretes az is, hogy a kisemberek gazdasági erő kifejtésének ezt az akadályát szövetkezéssel le lehet győzni. Es nálunk a kisiparosság nemcsak hogy tisztán a maga erejéből nem akart rá lépni a szövetkezés terére, de még igazán nagy állami kedvezésekkel se lehet őket odacsalogatni. Majdnem tíz éve, hogy főnnáll a kisipari hitelszövetkezeteknek annyi jót biztosító Országos Központi Hitelszövetkezet, s ez idő alatt közel másfélmillió koronányi tőkét adott a kormány e szövetkezeteknek, és az eredmény – összesen 146 kisipari hitelszövetkezet, hatvan szakcsoporttal, s ezek egy része is régebbi keletű. Íme, egy másik példa! Egyik városunkban a kereskedelmi kormány 12.000 korona költséggel korszerű berendezésű közös műhelyt állított egy ott múlttal és jövővel bíró iparág mesterei számára, s egy mestert alapos tanításban részesített. Az eredmény pedig az volt, hogy három év múltán senkise látogatta a műhelyt, mert a mesterek kijelentették, hogy ők senki kedvéért sem áldozzák föl függetlenségüket.*)

És így vagyunk más orvosságokkal is, amelyek magukban véve nagyon jók volnának, de mégse használnak, mert a beteg nem akarja őket bevenni, vagy nincs elegendő számú lelkes ápoló, aki beadná azokat a sok-sok betegnek. Megtanítani a sínlődöt az orvosság hasznára és a közönbös társadalmat arra, hogy a maga érdekében is kötelessége részt venni a gyógyítás munkájában, ez az első tennivaló. És épen ezért

*) Dr. PECHÁNY ADOLF-nak a Magyar Ipar 1908. évi 16. számának mellékletén idézett cikksorozata.

csak ennek a közelebről való meghatározását tartom még főkötelességemnek; a gyógyítás többi eszközeire, amelyek úgyszólván ismeretesek és egyikük-másikuk alkalmazásban is van, csak rá fogok mutatni a teljesség kedvéért.

Ami először is a kisipart illeti, azzal tisztában kell lennünk, hogy egyes ágait – kisipari formában – nem lehet többé fenntartani. De nem érthetek egyet azokkal sem, akik azt hiszik, hogy a tömeges fogyasztás cikkeit készítő minden kisiparos halálra van ítélve, mert azt hiszem, hogy egyes ilyen mesterségek nagy segítséget kaptak az elektromos erő nagy távolságokra való átvitelének fõltalálása által, amely biztosítja, és vízierõink kellõ kihasználása és az elektromosságnak szélesebb körû alkalmazása által ezentûl még inkább biztosítani fogja, a mesterember részére is az olcsó géperõ áldásait és a helyi fogyasztókat. Iyén módon megszületik a sok kis önálló megélhetést tápláló décentralisait gyáripár, amelyet még inkább elõ lehet segíteni gépek adományozása, közös használatra rendelkezésre bocsátása által. Aztán ott vannak azok az iparágak, ahová gyáripár nem nyomulhat be: a javítások, a helyhez kötött, forgalomba nem kerülõ munkák (kõmûves, mázoló, szobafestõ, épületlakatos, üveges stb.), a romlandó, azaz friss állapotban élvezhetõ árúk készítése*) (czukrász, pék) és ott vannak mindazok az iparágak, amelyek megengedik, vagy egyenesen megkívánják a mûvészi módon való üzést, melyekben az egyéni izlés, a találékonyosság a döntõ. (Az úgynevezett mûasztalos, mûlakatos, díszmûbádogos, mûsztergályos stb.). Az ilyen mesterségekkel szemben van helye annak a jövõbelátó, erõvel teljes kisipari politikának, amely nemcsak a mai mesteremberek életét akarja mesterséges befõcskendezésekkel meghosszabbítani, de amely, a maga gazdaságilag jogosult határai közt, a kisipart, mint termelési formát is, fõnn akarja tartani, amely a jövõ Magyarországon is biztosítani kívánja egy egészséges kisiparos osztály fõnnállását. Az ilyen mesterségekben kell leküzdeni a mesteremberek hármass baját: a mûszaki elmaradottságot, a tõkében való szegénységet, a kereskedelmi szervezet hiányát. Ezeknek az iparágaknak a mûvelõit kell részesíteni a mûszaki fejlõdés

*) FÖLDES: Társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. 116. l.

víványait rendelkezésükre bocsátó gépadományok, az elméleti és gyakorlati tanítás (tanulmányutak, vándor- és egyéb tanfolyamok), az érdekeiknek megfelelő közigazgatási szervezet, a szakértő tanácsadás áldásaiban, s ezekben a mesterségekben van értelme ösztöndíjak, jutalmak és az inas- meg legénytartó-mesterek számára adott egyéb kedvezések, meg legény- és inasotthonok létesítésével gondoskodni arról, hogy a mai kisiparos-nemzedéket kellően képzett és a maga erejében bízó legényes inassarjadékból nőtt mesterek sűrű csapata váltsa föl. Hogy a kisiparos számára kéznél legyen a szakszerű támogatás, az ipartestületekben mindenütt arravaló jegyzőket kellene alkalmazni, akik állásukban életük egész és komoly hivatását lássák s azt nemcsak – mint ma legtöbbször – mellékesen, tanítói, könyvelői vagy más főfoglalkozásuk mellett fönmaradó szabad idejükben töltsék be; az iparfölügyelőket pedig, akik nálunk tudvalevőleg az iparfejlesztés céljait is szolgálják, de eddigelé – egyes kivételes eseteket nem tekintve – hivatalosan távol állottak a kisipartól, szerves kapcsolatba kellene hozni az ipartestületekkel meg társulatokkal s utasításul adni nekik, hogy ne csak az ügyes-bajos dolgokban hozzájuk forduló mesterembereket támogassák, de legyenek tanítók és útbaigazítók a rájuk hasznos cselekvésekben (szövetkezés, szaktanfolyam stb.). Ehhez persze kevés a mai 35 iparfölügyelő: minden megyében kellene legalább egy, a nagyobbakban kettő-három. Fontos szerep jutna nekik a kisipar egyik legkiáltóbb bajának, az inasoktatás tökéletlenségének a gyógyítása körüi. Azt az inast, aki ma – jól tudjuk – sokáig csak messziről látja a szerszámot, mert dajkálással, piacra járással és más házi és gazdasági teendővel van elfoglalva, ellenőrizné időről-időre, megvizsgálná: haladt-e mesterségében, kikutatná elmaradásának okát és felelősségre vonná a hibás mestert, akit akár ő, akár az iparhatóság az inastartás jogának elvesztésére ítélné. Egyáltalában korlátozni kellene az inastartást: megállapítani, hogy a legény nélkül dolgozó mester hány inast tarthasson és egy-egy legény mellett hány inas dolgozhassék. Nem volna szabad megengedni, hogy az inassá levésnek egyetlen föltétele a 12 esztendő betöltése legyen; legalább a népiskola négy osztályának elvégzését meg kellene kívánni, mert jövődő iparos-nemzedékünk tanultságáról szomorú képet nyújt

az a valóság, hogy az inasoknak egy negyedrészre nem tud írni-olvasni.*)

Talán föltűnő, hogy az imént szóvá tettem kisiparunk egyik baja gyanánt tőke nélkül szűkölködését és nem siettem nyomban rámutatni a közönségesen ismert csodaszerre: a szövetkezésre. Szolgáljon ennek magyarázatául a szövetkezeti mozgalomnak csak most fölpanaszolt sikertelensége, ami azt bizonyítja, hogy a szövetkezés, a másokkal való »közösködés«, a másokért való felelősség nincs a magyar embernek, legalább is a mai magyar embernek, a vérében. Erre őt még nevelni kell. Addig is pedig a szükséges tőkét az arraszoruló érdemes mesterembereknek máshonnan kell előteremteni. Talán leghelyesebb volna, ha minél több községi takarékpénztár létesülne, s ezek kebelében külön ipari szakosztályok vállalnák el a mesteremberek jogos hitelszükségleteinek a kielégítését. Esetleg más hitelintézetek is vállalkoznának erre, föltéve, hogy az állam bizonyos határig kezességet vállalna, sőt kamat nélkül, vagy csekély kamatra kölcsönt adna ezeknek az intézeteknek, aminek fejében joga lenne beleszólni a kamatláb megállapításába, az ipari osztály ellenőrzésébe. Nagy áldozatról nincs itt szó. Mert, nem tekintve azt, hogy a tisztességes mesterember böcsülettel eleget tesz vállalt kötelezettségének (és hogy csak ilyenek kapjanak kölcsönt, az az ellenőrzés gondja, amit egyebek közt az iparfőlügyelők végezhetnek el), a csekély kamat- vagy egyéb veszteséget igazán nem kell sokalunk akkor, amikor kenyérkeresők tízezreinek a megmentéséről van szó s amikor csak az 1907. év első kilencz hónapjában módunkban volt, összesen 29 gyár létesítésére, több mint hat millió korona készpénzt ajándékképpen engedélyezni.

S ha most még megemlítem a fokozatos adórendszernek és észszerű alkotó részének: a létminimum adótalanságának megvalósítását, a helyi fogyasztókra utalt kisiparosokat károsító s a mai gazdasági viszonyok közt amúgy se jelentős ipari vásároknak meg a fegyencziparnak a korlátozását, és a társadalom segítségét kisiparunk pártolásában – nem ajándékot, hanem a tisztességes munka tisztességes díjazását értve ezen – talán röviden érintettem kisiparunk segítésének mindazokat az

*) EDVI-ILLÉS LÁSZLÓ: A magyar kisipar jövője. Arad, 1901. 591.

eszközeit, amelyek együttesen rásegíthetik a mesterembereket arra is, hogy nagyobb erővel és nagyobb haszonnal vehessenek részt a köztük milliókat elosztani hivatott s most már számukra is nyitva álló katonai, hivatali és más közszállításokban. Még csak azt teszem hozzá, hogy ideje volna a társadalmi békeség sürgős megteremtésének is. Mi az ipari fejlődés kísérőiként jelentkező munkaviszályokból – sajnos – sokkal nagyobb mértékben vesszük ki a részünket, "mint magából az ipari fejlődésből. Ipari munkabeszüntetéseink csak az 1906. évben jó félmillió munkanapot és több mint 2 millió korona munkabért emésztettek föl, nem is szólva az üzemek szünetelésével járó és egyéb károkról. Valóban, alig elviselhető súlylyal nehezednek hát rá gazdasági életünknek különben sem erős épületére; és joggal panaszkodnak a kisiparosok vezető emberei, hogy e harcok a munka folyamatosságának akkora bizonytalanságát idézték már elő, hogy a mesteremberek határidőhöz kötött nagyobb munkára már vállalkozni sem mernek.*) Ipartörvényünk küszöbön álló újjáalakításának a dolga lesz, itt is rendet teremteni.

A kisgazdák megtartására leghathatósabb eszköz volna a kivetkezés a szemtermelés egyoldalúságából. Ahol 1,280.000 törpebirtokos 1,240.000 hektárnyi területen gazdálkodik, ahol tehát a kisgazdák százazreinek átlagban még csak egy hektárnyi földje sincs, ahol egy hektárnyi föld búza termésének pénzértéke 120 korona körüli jár, a szemes tengerié pedig még ennyire se megy: ott át kell térni a sokszorosán jövedelmezőbb gyümölcs, zöldség és takarmány termelésre. Ha az Alföld éghajlata ma nem alkalmas erre, alkalmassá lehet és alkalmassá kell tenni csatornázás, öntöző medrek létesítése által, mert ennek a céljának elérésére, ami egyúttal a magyar faj fenntartásának és gyarapodásának az eszköze is, nem lehet semmi áldozatot sem sokalni. Ahol pedig ez teljességgel lehetetlen, ott a házi ipar országos szervezésével, helyes irányításával és mezőgazdasági ipari, meg éppen a téli időben működő iparágak elterjesztésével lendíthetnénk egyet annak a törpebirtokosnak a keresetén, aki állattartást se tűrő kicsiny földjének csöppnyi jövedelméből és legfőlebb 7-8 hónapig tartó mezőgazdasági munkából meg nem élhet. És minden esetre sokat segítene

*) KREUTZER BALÁZS: A kisipar jövője. Magyar Ipar 1907. évi karácsonyi száma.

rajta, ha a községek legelők vásárlása, vagy bérlése útján lehetővé tennék a legkisebb birtokosnak is az állattenyésztést.

Csakhogy, mivel ezek a nagy átalakulások nem történnek máról-holnapra, esetleg csak nemzedékek múlása érleli őket meg: gyorsabban ható eszközökre is szükség van. A földadó kulcsának leszállítását is a legkisebb birtokosok jóvolta követeli legsürgősebben. És annál alacsonyabbnak kell lenni a kulcsnak, minél inkább útjában áll a földadó hozadéki mivolta itt a fokozatosság megvalósításának, és kisgazdáink érdekében annál kívánatosabb, hogy az adóbevételek főforrása a teher igazságosabb eloszlását megengedő jövedelmi adó legyen. Az adóreform tervezete – sajnos – nem sok jóval biztat: leszállítja ugyan az eddigi 25.5%-os kulcsot 20%-osra, csakhogy az eddigi 25.5%-os kulcs valóságban – mint említettük – csak 10%-a volt a tiszta hozadéknak, s így – igaza van FÖLDES-nek*) – itt inkább jelentékeny emelkedésre van kilátás. Annál nyomatékossabban kell azonban követelni, hogy legalább a mellékes járulékok tekintetében juttasson az adók új rendje a kisgazdáknak számottévó könnyítést.

A parasztszétvály megtartásának két szokásos eszköze, a nálunk most választhatólag tervezett homestead meg a törzsörökösödés, mellett nem mernék lándzsát törni, legalább is nem látok bennük biztos és hathatós-szert, sőt az utóbbit a mi viszonyaink közt egyenesen veszedelmes hatásának ítélem úgy gazdasági és társadalmi tekintetben, mint a népesség szaporodására nézve. Attól félek, hogy nálunk – legalább az adott helyzetben, különösen ahol a föld hozadéka es ara közt nincs arány – az örökösre az örököstársak kifizetése elviselhetetlen terhét róna és vagy nagyon megszorítaná a népesség bizonytalan sorsú osztályát, vagy pedig erős lökést adna a most is elég széles körben sorvasztó egy- és kétgyermekrendszernek. Ellenben nagyon tudnék helyeselni egy erővel teljes földtehermentesítési mozgalmat és minden olyan törekvést, amely a mezőgazdasági hitelt a lehető legolcsóbbá tegye s azt, amennyire csak lehet, a személyes megbízhatóság alapjára fektetve, mindenféle megdrágító sallangjától megszabadítsa, mert erős a hitem, hogy ezek az eszközök sokat tennének a parasztbirtok fönntartására.

*) FÖLDES BÉLA: Az adóreformról. Budapesti Szemle, 1908. áprilisi szám.

azonban legértékesebb nemzetfönntartó osztályunkról lévén szó, pusztán a meglévő megőrzésével nem érhetjük be, hanem szaporítani is kell az egészséges kis- és középbirtokosokat. A járadékbirtokok rendszere, nem üzleti célokat szolgálva parcellázás, telepítés a sík vidékeken, s ezzel szemben a kötött birtokok egy részének az erdővidékre áthelyezése (aminek fölvetését általában BEKSICS-nek tulajdonítják, bár e gondolat már ő előtte is fölvetődött), ezek a közönségesen ismert eszközei a földnélküliek földhöz juttatásának. Csak arra kell vigyázni, hogy, ha a telepítést és parcellázást nem az állam végzi, a legszigorúbb ellenőrzés vegye elejét a szomorú tapasztalatok megismétlődésének, meg arra, hogy ezek a műveletek a nálunk úgylis annyira hiányzó középbirtokosokat is gyarapítsák, már azért is, hogy az újonnan kellettkezt kis gazdatársadalmak vezetők nélkül ne maradjanak. S ne legyenek a parcellák nagyon aprók: az angol mezőgazdasági tanácskozmány kiderítette, hogy az egészen kicsiny birtokosok csak városok mellett élhetnek meg, ahol zöldségtermelést és kertészetet haszonnal folytathatnak, és ez a mi közlekedési és értékesítési viszonyaink közt még inkább így van.

És gazdatársadalmunk erősítésére s egyúttal a földbirtok kedvezőtlen eloszlásából származó bajok enyhítésére mást is eltanulhatnánk az angoloktól: a nagy birtoktestek bérbeadását kisebb részletekben s ezáltal egy egészséges bérlőosztály megteremtését. Megvallom, hogy elsősorban az egyházi javakra gondolok itt. Nemcsak azért, mert itt ugyancsak tág tere nyílnék a kisbértleteknek: az egyházi birtokok 2.4 millió kataszteri holdnyi területéből 1.7 millió hold még házi kezelésben van, sőt a kisbértlet szempontjából első sorban számbajövő 856.000 holdnyi szántóföldből is csak vagy 240-250.000 hold volt bérbeadva*) (s ez is túlnyomóan nagyobb bérlőknek), de azért is, mert minél többen részesülnek ezeknek a földeknek a hasznában, annál jobban csillapul a tüzessége az egyházi vagyon ellen való izgatásnak s mindenesetre veszíteni fog erejéből e kérdés, amelynél sokkal sürgősebb és fontosabb föladatak várnak ez időszertint megoldásra.

*) A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV. Rész. Kiadja a m. kir. közp. statistikai hivatal. Budapest, 1908.

Nem lehet czélom ezúttal – és cikkem keretei sem engedik –, hogy kimerítően felsoroljam a gazdatársadalom erősítésére szolgáló összes eszközöket, amelyek közt a mezőgazdasági termények értékesítésének okos szervezése és a helyes közlekedésügyi és külső kereskedelmi politika nem állanak utolsó helyen s amelyek javarésznél alkalmazásában a földművelésügyi kormány és a gazdák társadalmi szervezetei elismerésre méltó buzgósággal dolgoznak. Ezért még csak egy nagy, általános érdemhiányra mutatok rá: arra t. i., hogy nálunk a gazdasági élet és a közigazgatás közt nincsen összhangzás, nincsen kellő összefüggés; szabatosabban: csak a közigazgatás legfőbb fokán, a minisztériumokban és – annyira-amennyire – az alájuk rendelt kormányhatóságokban és hivatalokban találni ezt meg, persze darabokban, tárczák és szakok szerint elkülönítve. Ez aztán egyoldalúvá, sőt azt mondhatnám, önzővé, csak a saját gondozására bízott ügyek érdekeit nézővé teszi a gazdasági közigazgatás kezelőit, nem engedi bennük kifejlődni a gazdasági élet egészének szükséges áttekintését, sőt ellentéteket is szül a gazdasági termelésnek együttműködésre hivatott egyes ágai közt. Még nagyobb baj, hogy önkormányzati közigazgatásunk sem szervezetében, sem tisztviselőinek minősítésében nincs tekintettel a gazdasági élet követeléseire. Vármegyei önkormányzatunknak nincs tulajdonképpen való gazdasági célokat szolgáló szerve, és a legtarkább változatosságú teendők tömegével elhalmozott tisztviselőit, akiktől a közigazgatási élet különben is lehetetlen sokoldalúságot követel, idejük szűkre szabott volta és képességeiknek egészen más irányban való kialakulása, esetleg a szükséges ismeretek hiánya is, gátolja nem egy jelenség nagy közgazdasági fontosságának a fölismerésében és abban, hogy intézkedéseikben a megcsontosodott mintáktól eltérjenek. A gazdasági élet mezején a helyi viszonyoktól követelt, a megye társadalmának lomha tömegeit megmozgató, egészséges kezdeményezés meg persze még nehezebben indulhat ki tőlük. Épen ezért nagyon életrevalónak találok HAMVAI LAJOS-nak*) azt a javaslatát, hogy – természetesen a vármegyei közigazgatás tökéletes újjászervezésével – minden vármegye igazgatásának központi testületében alakuljon egy gazdasági osztály, mely

*) Dr. HAMVAI LAJOS: A közigazgatás szervezéséről. Huszt, 1902.

munkássága körébe vonná a mostani erdőfőlügyelőségek, állami erdészeti hivatalok és iparfőlügyelőségek teendőit is. Szervezné a megyei gazdasági, ipari és kereskedelmi testületeket, főlügyelne az erdőtörvény, mezőrendőrségi, vízjogi, halászati, vadászati stb. törvény végrehajtására és ellátná az állategészségügyet. Készítené erdei üzemterveket, vezetné a kormánynak egy-egy vidékre tervbe vett külön tevékenységét, a vidékek szerint más-más alakot öltő háziipar fejlesztését, – szervezné a helyhatósági munkaközvetítést, kezébe venné a kivándorlás és visszavándorlás ügyét stb.

Ezek a tervek, javaslatok és részben már alkalmazásba is vett eszközök, hitem szerint, sokat lendítenének a gazdák és mesteremberek és ezzel egész társadalmunk sorsán. De ha igazi munkát akarunk végezni, és nem homokra akarunk építeni, gyökerestől föl kell forgatnunk a mai nemzedék életfőfogását. Meg kell tanítanunk, hogy szeresse és böcsülje meg a munkát és a munkával szerzett függetlenséget. Hogy abban, aki tisztességesen dolgozik, bárminő hivatást töltsön is be, a nemzeti termelés hasznos munkását lássa, szóval, hogy ne az állása, hanem a munkája szerint böcsülje az embert. Ki kell fejlesztenünk benne nevelés által az önnönmagában való bizalmat, a vállalkozási kedvet és a hajlandóságot a valamelyes koczkázattal járó, de, böcsületes munkálkodás mellett, jól fizető és mások kényétől függetlenítő foglalkozásokra.

Ehhez persze tanításunk mai módjának és rendjének szintén gyökeres fölforgatása kellene. Részletes megvitatása annak, hogyan gondolom én ezt az egész újítást, nagy kitérés volna; azért tervemnek csak azokat a töredékeit írom le, amelyeknek a most szóban forgó kérdés tekintetében van jelentőségük, de amelyek egyúttal – megvalósításuk esetén – fölfrissítő hatással volnának egész társadalmi életünkre. A tanítás tárgyának és módjának az élet kívánságaihoz kell alkalmazkodni; az olyan tanítás és olyasminek a tanítása, ami erre nincs tekintettel, meddő pazarlása az időnek. Ma bizony a tanításnak mind egyik fokán nagyon sok idő vesz ilyképen kárba, és abban is súlyosan hibázunk, hogy nem tartjuk meg az élettől parancsolt sorrendet. Ha nem is pendülünk egy húron azokkal, akik megütköznek azon, hogy már ismerjük HANNIBÁL csatáit, mi-kor még fogalmunk, sincs annak a hadjáratnak az eszközeiről,

amelyet egészségünkért vagy életfönntartásunkért kell vívnunk; meg hogy már tisztában vagyunk vele, hogyan öltözködtek a görögök, meg a rómaiak, de nem is sejtetik velünk, miből van, hogyan készül s mikor megfelelő a rajtunk lévő ruha: azon méltán botránkozhatunk meg, hogy, mikor ifjúságunk kikerül a középiskolából, már be van ugyan avatva az accusativus cum infinitivo rejtelseibe és jól tudja a járást legalább három nyelv grammatikájának tekervényes útjain, de a jogi és gazdasági életnek még legelemibb szabályai sem derengnek előtte, legföljebb az iskolán kívül szerzett tapasztalásból. Ezt a józan sorrendet, amely nem tolja a holnapot a ma elé, ezt követeli tőlünk az élet. A jóllakott embernek mennyei élvezet lehet egy jól szelelő szivar, vagy az édes szavú zene, de az éhhalállal vívódó aligha köszönné meg, ha táplálék helyett symphoniával akarnák jól tartani. A mi társadalmunknak egy része is pusztulásra van kárhoztatva. Láttuk, hogy ezrével hullanak el önálló kenyérkeresők és még sok ezerre vár megsemmisülés,, mert az iskolában nem azt az eledelt kapták valamikor, ami kellett. A tanulás helyes sorrendje, a természettudományok alaposabb tanítása, a természettudományias, gyakorlatias észjárás kifejlesztése, az eddig teljesen elhanyagolt társadalmi tudományoknak (a társadalmi gazdaságtan, közigazgatási jog, büntető jog főbb szabályainak) tanítása már az oktatás középső fokán valóban életrevaló, a mai korba illő fölszereléssel bocsátana ki az iskolából az életbe. És mindezek mellett a népiskolában is, meg a középiskolában is, testi munkára is kellene fogni a tanulókat. Az oktatás alsó fokán – ahol csak lehet – rendszeres mezőgazdasági munkát, a középsőn pedig valamilyen ipari munkát is végeztetnék velük, nemcsak azért, mert a testi munka ügyességet ad a kéznek és egészséget a testnek, meg positivus ismereteket terjesztő hatása is van, de azért is, mert egy-egy alkotás, amelyet kezünkkel teremtettünk, növeli a bizalmat önmagunkban és ezzel vállalkozásra való hajlandóságunkat is. Megtanít a gyakorlatiasabb gondolkozásra, meg a testi munka értékének megismerésére és megböcsülésére. (Hiszen, hogy pl. a gyári mérnökök sokkal többre böcsülik munkatársaikat és egészen más hangon beszélnek velük és róluk, mint lateiner osztályunk zöme, annak épen abban látom a lélektani magyarázatát, hogy ezek a mér-

nőkök a munkásokat és munkájukat közbőlten közelből ismerik és néha maguk is kénytelenek testi munkát is végezni.) Igazán nagyon sokat várnék attól, ha a közoktatásügy minisztere a népiskolák és a középiskolák tanítási rendjének megállapításába beleszólást engedne a földművelésügyi és a kereskedelemügyi minisztereknek is.

És ne szakadjon vége a nép tanításának az iskolával. Azt az újat és jót, amit szükséges és hasznos megtudnia^ ismertessék meg vele a nép hivatott társadalmi vezeterei. Az őstermelő vidéki népesség körében különösen sokat tehet a papság, amelyre egészen más teendők várnak ma, mint hajdan. Ma is teljes mértékben élniök kell a vallásosság ébren tartásának és megerősítésének lelki tényezőivel, de emellett híveiknek gazdasági téren is tettel és tanácsal szolgálniuk, amire bőséges-alkalmat nyújtanak a vasárnap meg ünnep délutánok, meg a téli munkaszünet hosszú ideje, amely alatt népünk jórésze – sajnos – tétlenségre van kárhozthatva. Nyájuknak nem csak lelki üdvösségével, de társadalmi állapotával is törődniök kell, és ezen a téren a nép javára és egyúttal egyházuk érdekében véghez vitt működésükkel halhatatlan érdemekre tehetnek szert. Annak a papnak, aki hivatását így fogja föl, nyája a felekezeti szabadság korában sem fog megfogyatkozni, sőt erősbödni fog, ha talán számban nem is, de a vallásos érzés mélységében minden bizonynyal, és nem fog rajta a méreg, amit a vörös nyakkendő »pesti urak« a lelkébe szeretnének csöpögtetni. Csakhogy ehhez az kellene, hogy a papnevelők tanítási tervébe bevegyék a társadalmi politika alapvető ismereteinek és a gazdasági élet mindennapi tudnivalóinak a tanítását és véget vessenek annak a képtelen és veszedelmes furcsaságnak, hogy a pap, aki, kivált vidéken, első sóidban volna hivatva a nép társadalmi vezetésére, a papnevelőből a nép körébe szálljon anélkül, hogy a társadalmi politika alapvető kérdéseinek okai, hatásai és orvosszereiről meg a gazdasági élet mindennapi követeléseiről csak sejtelve is lenne. És ugyanez áll a tanítókról meg a tanítóképzőkről is, amihez még csak azt teszem hozzá, hogy a vidéki népiskolák meg középiskolák szükséges tartozékának tekintenék egy kis kertet a mezőgazdasági gyakorlat céljaira.

A mesteremberek és a mesterlegények tanítását pedig a városok lelkes középosztályának kellene kezébe venni. Azokon kívül, akiktől ezt már hivatásuknál fogva is el lehet várni (pl. ipari szakiskolai tanárok), de akik nincsenek mindenütt, mérnökök, ügyvédek, orvosok, tisztviselők vállalkozhatnának erre a föladatra, amelynek illetén elvégzése azt jelenti, hogy egyik osztály juttat a maga szellemi fölöslegéből a másiknak. Ez így a társadalmi békességre is hasznosabb, mint ha a tanulásra szoruló osztályok kénytelenek erre a célra külön szervezkedni. (Ebből tudniillik a tanításnak irányzatossá és az osztályharcznak eszközévé tétele következik.) Hogy mennyire szükséges a mesteremberek tanítása, s ezt ők maguk is milyen jól tudják, látni a budapesti technológiai iparmúzeum épen most tartott tanfolyamainak a sikeréből, amelyeken üzleti fogalmazást, ipari számvetést és mértant, ipari alkalmazású szabadkézi rajzot, kádáripari, cipézipari, géplakatos ipari szakrajzolást, cipézipari könyvvitelt tanítanak s amelyekre annyian jelentkeztek tanulni vágyó mesteremberek és legények, hogy sokat vissza kellett utasítani.

És azután itt van a katonáskodás, amelynek idejét nagyon hasznosan lehetne az általános műveltség terjesztése mellett a fegyverviselő gazdák és mesteremberek meg legények szakbavágó ismereteinek gyarapítására fordítani, hogy a katonáskodás után a tudás vértjével és kardjával menjenek a polgári élet harczába, amelyben eddig – láttuk – sokan vereséget szenvedtek.

Nagy segítségükre lehetne ebben házastársuk is, ha kellő kitanításban volna része. A népiskolák fölsőbb osztályaiban, vagy akár külön tanfolyamokon is meg kellene tanítani a vidéki népesség leányait a gazdasági könyvvitel elemeire, kiváltképpen pedig a feleséget illető gazdasági teendőkre: tejgazdaságra, zöldség- és gyümölcsstermelésre, baromfityenyésztésre stb., a hazai állapotokhoz alkalmazott példájára azoknak a háztartási leányiskoláknak, amelyek Belgiumban olyan ügyesen és eredményesen vannak szervezve s amelyek többek között Ausztriában, Németországban, Angliában, és Északamerikai Egyesült Államokban és Canadában is fönnállanak.

A létért való küzdelemben szükséges akaraterőnek, a magunk erejében bízásnak, a munka böcsületének a növelését és a gazdasági élet gyakorlati követeléseire alkalmazkodást kell tehát tanításunk céljául kitűzni, ha azt akarjuk, hogy kisembereink a gazdasági élet megváltozott viszonyai közt is megállják helyüket és fogyasztás helyett sokasodjanak. Ezt pedig akarunk kell, sok más okon kívül azért is, mert ez a magyarság erősödésének a kérdése is. És ha látjuk, hogy a magyar paraszt pusztul vagy kivándorol, hogy a magyar mesterember eldobja szerszámát és más szolgájának áll be, vagy idegenben próbál szerencsét, hogy az ország egész testén véres sebeket ütő kivándorlás mellett az egy- és két gyermekrendszer sorvasztja a magyar vidékek népességét, így a Dunántúlt is, amely termékeny földjével és két milliónyi magyarságával arra volna hivatva, hogy betömje a veszedelmesebb helyeken élő magyarok sorai-ban támadt réseket: ha látjuk mindezt és a romlás folyamatát megakasztani nem bírjuk, akkor – itt a vég kezdete.

A munkáspolitikai irányai.

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek
1908. évi november hó 19-én tartott értekezletén előadta

SZÁSZ ZSOMBOR.

Mielőtt rövid előadásomra térnék át, engedje meg a Tisztelt Értekezlet, hogy tanácskozásunk tárgyáról és határaitól egy pár szót szóljak. Egyesületünk, mint tudományos egyesület, nem lehet hivatva arra, hogy egy még kiforratlan és bizonyosan sok változás alá kerülő törvény-vázlat egyes rendelkezéseivel foglalkozzék. Ez az arra hivatott szakközegek dolga. A mi céluk az, és éppen ez alkalommal az, hogy a javaslat fölvetődése alkalmából azokat a társadalmi jelenségeket (az egyéni cselekvés lehetőségeit, állam és társadalom befolyását, működési körét és beavatkozásának határait) megbeszéljük, amelyek egy ilyen javaslat háttéréül szolgálhatnak. Ezért ne várja senki, hogy mi a javaslattal közvetlenül foglalkozzunk.

Ha mi az ipartörvény tervezett módosítása alkalmából a munkával foglalkozva, a régi individualisticus laissez faire nemzetgazdaság álláspontjára helyezkednénk, az egész tárggyal röviden végezhetnénk. Ha a munka árú, amelynek értékét a kereslet és kínálat törvénye szabja meg, akkor ebbe a törvényhozásnak beleszólása nincs és a szerződési szabadság érintetlenül maradhat. A munkás eladja, a munkaadó megveszi a munkát olyan föltételek mellett, amilyeneket a piac helyzete nyújt. Ami azt tenné, hogy mindazokat a föltételeket, amelyeken a munkásnak és családjának fönntartása és megélhetése nyugszik, tehát a bér nagyságát, a munkaidő terjedelmét, műhelyek berendezését és a többit, egyedül a kereslet és kínálat szabná meg. Amint COBDEN a tételt fölállította: »A munkabér emelkedik, ha két munkaadó fut egy munkás után; esik, valahányszor két munkás szalad egy munkaadó után.« S természetesen, ez a szabály nem csak a munkabérre nézve állana,

hanem állana a munka többi, például, egészségügyi föltételeire is. Korlátlan mindkét szerződő fél szabadsága. Szóval, ha a munkaadó föltételei mellett a munkás biztosítva látja munkarejét, egészségét, saját és családjá mindennapi kenyerét, akkor megköti a szerződést. Ha pedig a vevő föltételei elfogadhatatlanok, ha az ajánlott bér, stb. nem elég saját és családjá fönttartására, akkor

Itt meg kell, hogy álljunk.

Nincs miért, hogy a munkabér alakulására vonatkozó más elméletekkel foglalkozzunk. De hogyha a munkapiac árai nem megfelelők, ha a munkásnak és családjának mindennapi kenyerét nem biztosítják, az eset nem az, hogy a munkás pedig akkor nem fogadja el a kínált árt, hanem az, hogy akkor is el kell fogadnia, mert a munkaadó egyed és a munkásegyed helyzete és erőviszonyai végtelenül különbözök. A munkaadó mögött áll a személyiség nélküli tőke, mely a *laissez faire* minden kívánalmával bír; mellette van a piac minden tapasztalata és sok más elsőbbség. A munkás mögött pedig áll saját személyéhez kötött dolgozóképesége, amely napról napra működésben kell, hogy legyen, különben holt tőke, amely minden munkátlan nap arányában fogy, mert a munkátlanság munkaerőt és a dolgozó képességet támadja és sorvasztja. Es háta mögött áll a munkanélküliség réme. A munka-föltételek kialakulásában a tőke súlya és hatalma sokkal nagyobb, mint az egyedenkénti munkásé s azért e föltételeket a maga érdekében kedvezőbben bírja megállapítani. Tapasztalati igazság ez, amelyet bizonyít a múltból a munkásmozgalom története; de bizonyítanak a jelenben a sztrájkok*) statisztikái, iparfölügyelök jelentései és külföldi törvényhozások munkálatai, amelyek százezer esetekben mutatják, hogy a tőke és a munka szerződésai még ma is tudnak olyan béreket, a *sweated industry* olyan lehe-

*) Nagyobb számú tagtársunkkal való közös megállapodásra, a „sztrájk” szót Szemlénkben meghonosult (adaptált) magyar szónak fogadjuk el és, mint ilyet, magyarosan is írjuk, fönttartva azt az elvünket, hogy a nem föltétlenül szükséges idegen szókat és az *i d e g e n m ű s z ó k a t* az eredetüknek megfelelő idegen írással különítsük el az írott magyar nyelv testétől. Úgyyszólván gátoljuk így is a fölösleges idegen kifejezéseknek a közhasználatban megszokását, ha már teljes elhagyásukra nem bírhatjuk munkatársainkat.

tősegeit megállapítani, amelyek mellett a dolgozókéesség és munka elsatnyul, s a munkás és családja tönkre megy.

Ez az állapot, amely súlyosabb volt a múltban és enyhült a jelenben, még közvetlenül sem egyedül a munkásosztály kérdése. A rosszul fizetett, gyöngén táplált, kizsákmányolt, családfenntartásra alkalmatlan munkás nemcsak saját osztályának betegsége, hanem társadalmi baj és nemzeti szerencsétlenség forrása. Gondoljunk csak a nemzet vérvesztésére a kivándorlás és a nemzedékek satnyulása és szaporátlansága miatt. Nem mondja senki, hogy ezek bármelyikének kizárólag a munkásviszonyok volnának okai. De emlékezzünk azokra a rettenetes leírásokra, amelyeket a LORD ASHLEY *Committee*-ja terjesztett az angol ház elé, amely szomorú színekben mutatta az elsatnyult, neméből kivetkőzött munkást, akinek »szerencsére« nem volt tehetsége sem, hogy fajtáját szaporítsa. Ha nem is ilyen mértékben, mégis a szükség és a nyomor ma is nagyrészen a munkás kiváltsága, s ha, éppen nálunk, az ipari munkások nem is tértek arra az útra, amelyet STUART MILL jelölt volt ki, aki a munkásosztály egyetlen igazi védelmét »a népesség megszorításában« (due restriction of the population) látja: kezemben van, például, egyik angol gyarmat törvényhozásának ez évi júliusi *Meport*-ja, amelyben egy munkás a következő módon nyilatkozik: »Követeljük a bér legkevesebbjének (bérminimum) megállapítását s akkor kedvezőbb helyzetbe kerül a munkás, kedvezőbb helyzetbe kerül az állam, s elnémul a fölajdulás a születési arány csekélysége miatt. Ha a munkás olyan kis béren kell, hogy tengődjék, hogy képtelen feleségét és gyermekeit tisztességes életmódban tartani, hogyan lehet azt követelni, hogy bölcsőik tele legyenek?!« Ez a külföldi ipari munkásság közt az egyke rendszer alapja, s méltó gondolkozni azon, hogy vajjon valóban nem jár-e rettenetes felelősséggel gyermekeknek adni életet, ha az élet, a fölnevelés legszükségesebb föltételeit sem bírja biztosítani a szülő.

Ne feledjük el azt sem, hogy a munkaföltételek, a munkás helyzetének jósága, *standard*-ját, elválaszthatatlan összefüggésben vannak a munka minőségével, *standard*-jával. És pedig kölcsönösen így van ez. Amennyire igaz az, hogy olcsó munkás rosszul dolgozik, éppen annyira igaz van RUSKIN-nek, hogy »az olcsó munka olcsó embert teremt.« A jobban fize-

tett, jobb föltételek között dolgozó munkás munkája jobb, több értékű, mint a rosszul fizetett, elsorvasztott munka; de megint, ha nem gondoskodunk egy napról napra gombostűfejet reszelő munkás anyagi és szellemi fölemeléséről, annak a munkának nagyon olcsó, elbutított ember lesz a vége. Egy munkás, aki tisztességes munkaviszonyok között dolgozik, aki nem kell, hogy saját és családja jövője miatt aggódjék, a bérkülönbségnél aránytalanul jobb munkát végez, mint a munkarejében kihasznált, rosszul fizetett, az angol kifejezés szerint *underfed* munkás. A munka olcsósága nem olyan, mint a szénéé, mondja egy angol író. »Ha a szén ára egy-két shillinggel esik, a szén azért éppen olyan jó, mint előbb. De ha a munkabér, például egy mezőgazdasági munkásé, heti 10-12 shillinggel esik, a munkás nem fog olyan munkát végezni, mint előbb. A munkás dolgozóképessége, egy bizonyos fölső határig, a munkabérrel egyenlő arányban változik. Küldj ki téli munkára egy rosszul öltözött, rosszul táplált munkást, küld éjszakai pihenőre egészségtelen, hideg, piszkos kamarába, s pár hét alatt kimerül testi és szellemi ereje. Romlott árúvá válik, el kell dobni – a szegényházba.«*)

Mindez az ipari, társadalmi és nemzeti kár a munkának azokat a viszonyait, helyzetét és eredményeit mutatja, amelyek akkor születnek, ha a munka gyöngébb, mint a tőke. Amíg a tőkével szemben az egyes munkás áll, ez az eredendő gyöngébség követni fogja a munkaviszony minden mozzanatában. S ennek más orvossága nincs, mint egyenlő erejűvé tenni a munkát a tőkével, s a mi célunk éppen az, hogy megállapítjuk, minő téren, és milyen határok között történhetik meg ez.

Az egyedi szerződésen, amelyhez hasonló száz van egy üzemben, egy munkás nem bír változtatni. Bármint változik a viszonyok kapcsolata, még ha az idő folyamán reá nézve uzoraszerződéssé válik is munkaszerződése, nincs hatóság, amelyhez orvoslásért forduljon. Még talán a munkaadóhoz is hiába, még az is csak akkor változtathat rajta, ha az összes szerződéseket módosítja, mert természetes, hogy egy követelés kielégítése maga után vonná a többi munkás követelésének

*) L. T. HOBHOUSE: *The Labour Mouvement*. 21. p.

föléledését. Tehát még a munkaadó is csak akkor változtathat a szerződésen, ha előbb hallgatagon elismeri a munkások érdekközösségét, ha észrevétlenül megteremti szövetségüket. Íme, milyen természetesen, milyen szükségképpen fejlődik ki a munkásegyesülés kényszere, éppen úgy, mint a családból a törzs, a törzsből a nemzet. Létrehozza az érdekközösség és az érdekközösség alapján való szervezkedés erejének fölismerése. Mihelyt a munkáskéz azt mondhatja a tőkének, hogy, ha nincs ár, nincs árú, ha nincs az emberies élet mértékének (a standard of lifenak) megfelelő bér, nincs munka: abban a pillanatban létrejött az eddig oly különböző erejű két fél egyenlősége.

Ez a gondolatmenet, az erőviszonyoknak ez a fölismerése, a szervezkedés első sorban a sztrájkban nyilvánul meg. Azt a sok egyéni szerződést, amelyet, nem ismerve közös érdeküket, számtalan munkás köt egyenkint, egy közös, együttes (collectivus) sérelemmé teszi a közös tévedés és kényszer, amely mellett megkötötték. Ez a nagy mozzanat: mert a közösség érzetének, a szervezkedésnek pillanatában egyenlővé válik a két nagy erő, munka és tőke a mérlegen, amelynek ingadozását már csak külső körülmények, külső viszonyok kapcsolatainak szellőjárása billenti erre, vagy arra az oldalra, de nem veleszületett állandó gyöngeség.

S ennek a mozzanatnak, amikor a munkaadó egységével szembe a munkásság szervezett egysége lépett, amikor legalább megközelítően beállott az egyensúly, egy igen nagy jelentősége, igen fontos következménye van: a részrehajlatlan, döntő bíróság közbelépése. Két egyenlőtlen fél közül a hatalmasabbnak sohasem áll érdekében, hogy a viszályt ne hatalmi úton, ne hatalmi szóval intézze el. Az okosabb enged, az erősebb sohasem. De mihelyt az erőviszonyok egyenlővé válnak, amikor a harc kimenetele kétséges, fölülkerekedik az okosság, s kész mind a két fél részrehajlatlan ítélőre bízni ügyét. Amíg a munkásság nincs szervezve, nincsen, hogy ki vigye ügyét választott bíróság elé, mert a hatalommal rendelkező félnek nincs érdekében, a gyöngébbnek nincs ereje, hogy bírói eljárást erőszakoljon ki.

Sajnos, én most nem terjeszkedhetem ki bővebben e bírászkodásra, hiszen az maga is hatalmas anyag. Csak annak a megállapítására szorítokozom, hogy a facultative bíróságok csaknem mindenütt beváltak, a kényszerbíróóságok, különösen

a döntő bíróságok, igen sok nehézséggel működnek. Még élénk emlékezetben van a tavalyi new-zeelandi nagy méészáros sztrájk, amely REEVES híres békéltető és döntő bírósági törvényét alapján megingatta, s a parlament éppen most az ősszel tárgyalja a törvény módosítását. A legkevéssbé elkerülhető nehézség az, hogy bajos a békéltetés, vagy döntés kényszerét büntető foganattal látni el. A pénzbüntetés legtöbbször behajthatatlan, a szabadságvesztés büntetésének végrehajtása pedig fölérhet egy sztrájkkal.

Ezt különben, remélem, hogy más alkalommal fogja tárgyalni Egyesületünk. Most csak azt állapíthatjuk meg, hogy az ipari békéltető és döntő bíróságok intézménye a békés fejlődés egyik föltétele s a békés fejlődés egyik mozzanata.

De, természetesen, az, hogy munkások abból a célból szervezkedjenek, csak akkor és azért jöjjön létre szövetkezés, hogy szerződéseket próbáljanak megváltoztatni, amelyeket utóbb elviselhetetlen föltételekkel kötöttek: ez a munkásmozgalomnak mondhatni gyermekkora. Nincs értelme, hogy az egyesülésben rejlő erő csak post festa, csak akkor nyilvánuljon meg, amikor már az egyes munkás erőtlensége és tapasztalatlansága egy a főnnálló jogrend által elismert szerződés békójába kötötte munkaerejét és megélhetését, amely szerződést meg éppen csak egy olyan tettel bír megváltoztatni, amelynek jogszerűségével szemben a társadalom s ezideig a főnnálló jogrend is ingatag-állápontra helyezkedik. Szóval, nincs értelme, hogy a, bár társadalmi és közgazdasági szempontból gyakran igazolt, együttes szerződésszegést, a sztrájkot, miért ne váltsa föl a jogilag is igazolt együttes szerződéskötés.

Ez a munkáskérdés legfontosabb mozzanata, a sztrájk és az együttes (collectivus) szerződés kérdése. Ha az egyedi szerződést kötő munkások rájönnek arra a tévedésre, hogy munkájukat olyan áron adták el, amely lehetetlenné teszi megélhetésüket, akkor, ha a másik szerződő fél ezen változtatni nem akar, nincs más mód, mint arra a »hatalmi« lépésre szálni el magukat, hogy, egyoldalúan fölbontva a szerződést, munkabeszüntetés útján, a közös érdek alapján, a közösség erejénél fogva követelik együttesen a munkaszerződés módosítását.

De ha a munkás rájött arra, hogy szervezkedve, van ereje, hogy a munkaadóval, a tőkével szemben az élet meg-

kívánható mértékéhez (standard of life) illő föltételeket már a szerződés megkötésekor kieszközölheti: miért ne érvényesüljön a szervezett munkásság ereje ott, ahol helyén van, ahol nem kell, hogy hatalmi kérdést csináljon, ahol nem ütközik össze ősi jogi és társadalmi fölfogásokkal? Miért ne szervezkedjék előzetesen s miért ne érvényesítse a szervezettség erejét a szerződés megkötésekor? Szóval, ismétlem, miért ne használja az egyesülésben levő erőt inkább együttes szerződéskötésre, mint együttes szerződésszegésre?

Ez a sztrájk és ez együttes szerződés kérdése. A korunkbeli gazdasági élet természetes fejlődése szülte mindakettőt, s gondoskodni kell, hogy mindkettő beleilleszkedjék jogi rendünkbe.

Csaknem párhuzamosan a munkások szervezkedésével, e társadalmi természetű mozgalommal, az elmúlt század közepe tája óta szól bele a törvényhozás a munkáskérdésbe. Emlékezünk reá, hogy ama közbelépés oka az volt, hogy a magánszerződés hatálya alatt a munkaadók olyan föltételek mellett dolgoztatták a munkásokat, amelyek nemcsak munkájukat kötötték le, hanem a munka körülményei folytán egészségét és életét is megtámadták. Az állam közérdekből lépett közbe. Ma már nehéz azokat a törvényhozási intézkedéseket rövidesen részletezni, amelyeket különböző államok idestova háromnegyed század óta hoztak a gyermekek, a nők munkaidejének korlátozásáról, egészségügyi intézkedésekről, munkaszünetről, baleset és betegség esetén való biztosításról.

Minket mindebben az az elvi alap érdekel, hogy az állam jogának és kötelességének tartotta, hogy, a szerződés szabadságát megszorítva, közbelépjen s a magánjog mezejére tartozó kérdéseket kivegyen a szerződő felek hatalma alól s megállapítson olyan fölső és alsó határokat, amelyeket a szerződő felek át nem hághatnak. Az elvi alap tehát az, hogy a munkaszerződésnek vannak olyan, mondhatni, közjogi természetű mozzanatai, amelyek közérdekből törvényhozási rendezést követelnek, s a magánszerződések csak ez intézkedések határain belül köthetők. Szóval, az állam a gyöngébb fél segélyére siet s, ahol az egészség, élet, megélhetés szempontjából a magánszerződés a köz- és társadalmi érdeken alul maradt, vagy

lehet, hogy maradhatna, ott megállapítja azokat az alsó és felső határokat, amelyeken innen, vagy túl a magánszerződés nem léphet.

Már most, nem vesszük-e észre, hogy állami beavatkozás és szövetkezett tevékenység csaknem ugyanazon a téren mozog, a gyöngye segítségére siet, azzal a különbséggel, hogy a törvényhozás, levetkőzve a földi salakot, amennyiben belenyúl a munkás és a munkaadó viszonyába, azt részrehajlatlansággal és mindkét fél érdekében kell, hogy cselekedje. Az állam, ha munka és tőke között helyreállt az egyensúly, egyformán védelmébe kell, hogy vegye mindakettőt. Amennyire meg kell, hogy védelmezze a munkás számára azokat a legkisebb föltételeket, amelyeket, ha mellőzhet a munkaadó, a munkás kivetkőződik emberi és állampolgári formájából, úgy meg kell, hogy védje a gyárat és műhelyt attól, hogy munkásoknak a jogi rendbe ütköző cselekvései, támadó föllépése folytán tönkre menjen, vagy hazát cseréljen. A cél, amelyért a munkások és esetleg munkaadók szervezkednek, s amelynek érdekében az állam a magánszerződések körébe belenyúl, hasonló; sőt a kör, amelyben az állam és az együttes szerződések mozognak, csaknem ugyanaz: megállapítani két, egy nagyobb, közérdekűbb, s egy szűkebb, inkább helyi, körben azokat az általános szabályokat, amelyeknek keretén belül kelhet csak szárnyra a szerződési szabadság, az egyéni akarat. A dolgoknak ez a rendje nyilvánul meg azokban a törvényhozási intézkedésekben, amelyek előmozdítják a munkás-szövetkezések létrejöttét, azokat törvényesen szabályozzák, egy sajátságos, szinte közjogi helyzetet teremtenek számukra, s ez nyilvánul meg abban a törekvésben, hogy az együttes szerződések, amelyek, szinte mondhatnám, a törvényhozás átruházott tevékenységét végzik az ipari álladalom egy-egy szűkebb tartományában, jogi rendezésben részesüljenek.

Tehát, az állami közbelépés két irányban kell, hogy megnyilvánuljon:

Először: részesítse törvényhozási rendezésben azokat az intézményeket, amelyeket a munkásmozgalom, a fejlődés erejénél fogva, létrehozott.

E csoportba tartoznék első sorban a munkás és munkaadó szervezetek jogi helyzetének rendezése. Különösen az előbbié.

Jogi személyek-é ezek, vagy sem? Ismeretes, hogy az angol *trade unionok* milyen sajtóságos jogállásra tettek szert a *Taff Vale* eset óta. Szerződést köthetnek, vagyonnal bírhatnak, lehetnek perbeli személyek, de vagyoni felelősségre nem vonhatók, kártérítésre nem kötelezhetők munkabeszüntetés esetén.

Ezzel szoros kapcsolatban van az együttes szerződések kérdése, amelyeknek nem lehet helyét találni a régi magánjogi rendszerben. Ki az együttes szerződések alanya? Ki és hogyan szegheti meg, és minő jogi következményei vannak a szerződés-szegésnek?*)

Ide tartozik a munkabeszüntetés (strike), a kiközösítés (boycott) és munkáskizárás rendezése is.

Másodszor: állapítsa meg mindkét féllel szemben a föltételeknek azokat az alsó határait, amelyek közérdekből, állami és társadalmi érdekből, elengedhetetlenek s ennél fogva nem képezhetik magánosok egyezkedésének tárgyát.

E körbe azok a társadalmi természetű intézkedések tartoznak, amelyek a munkás testi és erkölcsi épségét védik, amilyenek a gyárak és műhelyek egészséges berendezése, a nők és gyermekek munkaidejének megállapítása, az anyaság védelme, balesetre való biztosítás stb. Ezeket a kérdéseket már valamennyire mind bele is vonták a törvényhozás keretébe, de még vannak súlyos föladatak, amelyek megoldásra várnak.

Ilyen, például, a bérhatár (bérminimum) kérdése. Ha a törvényhozás kötelessége, hogy megállapítsa a munkaidő fölső határát, a tisztaságnak, a friss levegőnek, a testi épség védel-

*) Tudomásom szerint, ezideig csak a hollandiai 1907. július 13-iki törvény rendelkezik az együttes szerződésekről, röviden és tartózkodva. E törvény 1636. n. §-a így szól: „Minden megállapodás munkaadó és munkás között, amely ellenkezik egy együttes szerződéssel, amely mindkettőjüket köti, semmisnek nyilvánítandó az együttes szerződésben részes bármely egyén arra irányuló kérésére, kivéve a munkaadót. (Van iederdergen en, die bij de collectieve arbeidsovereenkomst partij waren, met uitsluiting van den verkeer zelven.) „Együttes szerződésen munkaföltételek fölött való megállapodás értendő egy vagy több munkaadó, vagy egy vagy több jogi személyiséggel bíró munkaadó-szövetkezet és egy vagy több jogi személyiséggel bíró munkás-szervezet között, amelyre a munkaszerződés megkötésekor figyelemmel vannak.”

mének legkisebb követelményét, kötelessége, hogy megállapítsa a megélhetés, a létfenntartás elemi föltételét, a bérnek alsó határát is. A mindennapi kenyér éppen olyan nélkülözhetetlen, mint a mindennapi friss levegő. Természetesen, senki sem gondol arra, hogy maga a törvényhozás szabja meg általános érvényűvel a munkabérek alsó határát. Tudja mindenki, hogy a munkabér mennyire változik hely és idő szerint, A törvényhozás kötelessége azokat a módokat és szerveket megtalálni, amelyek az ingadozó viszonyok között időről-időre meg tudják állapítani a megélhetésre nélkülözhetetlen munkabéreket.

Egy éppen ilyen fontos kérdés a munkára képtelenség és aggkor esetére való biztosítás. Az körülbelül bizonyos, hogy a munkásoknak igen kis százaléka bír akkora tőkét gyűjteni, hogy aggkorában, munkára képtelensége esetén, annak kamataiból megélhessen. Gond ez a munkásnak, gond a társadalomnak s kára az iparnak, vesztesége a nemzetnek. Mert a megélhetés, a családfenntartás gondja megrövidíti az életet. Abban a jelentésben, amelyet az aggkor esetére való biztosítás ügyében terjesztettek az angol képviselőház elé, ki van mutatva, hogy munkások között, akik aggkori nyugdíjhoz jutottak, az életkor átlaga huszonöt év alatt 43 évről 54-re emelkedett. Mekkora nyereség ez nemzeti és általános emberi szempontból! Olyan nyereség, amelyért akármennyi millió sem sok s amely föltétlenül követeli e kérdés megoldását.

Íme, Igen Tisztelt Értekezlet, ezek volnának azok a határok, amelyekben belül állam és társadalom a munkáskérdésbe belenyúlhat, de egyúttal azok a föladatak, amelyeket köteles megoldani.

Mindez azonban: munkás és munkaadó-szervezet, sztrájk és békéltető-bíróóság, együttes, vagy egyenkénti szerződés, nem oldja meg a munkáskérdést. A munkáskérdés úgy bele van fonódva a társadalmi és állami rendbe, hogy, aki meg akarja, ha meg tudná, oldani, át kellene, hogy ölelje a világot. A gyárpar, amely előli a kisipart; a városok növekvése a vidék kárára; a gép, amely tönkretesz az egyéniséget és művészetet; az adórendszer, amely igazságtalanul, jogtalanul osztja meg a terheket; a vámok, amelyek nem a fogyasztót terhelik, s végül, de nem legkisebb mértékben, a birtokviszonyok, amelyek nem adnak módot, hogy letelepedjék s

otthon érezze magát a munkás, hogy érezze, hogy tartozik egy darab földhöz, egy nemzethez, – ezek mind a munkáskérdés megoldásának körébe tartoznak.

Azt hiszem, hogy az Igen Tisztelt Értekezlet minden tagja ismeri azt az utópiát, amely éppen most van az ausztráliai Commonwealth törvényhozása előtt. A cél az, hogy védővámokkal, állami támogatással olyan védett helyzetbe kerüljenek az iparvállalatok, hogy magas munkabért fizethessenek és jó iparcikket állíthassanak elő. Amelyik ezt cselekszi, azt védi az állam a versenytől; amelyik nem teszi, arra reábocsátja a külföldi olcsó versenyt. így lenne, egy nagy szervezkedéssel, megvédelmezve munkaadó, munkás és fogyasztó érdeke. Mindenesetre olyan gondolat ez, amely mindnyájunk vágyakozása. Hogy maga a terv, a *New Protection*, meg fog-e valósulni, az kétséges.

De ha megvalósul is, ez sem fogja megoldani a kérdést. Megoldani egyetlen egy fogja: a műveltség, a munkaviszonynak erkölcsi alapra való fektetése. Ha a munkaadó leszáll, vagy talán fölemelkedik oda, ahonnan meglátja, hogy, akivel szerződik, abból nem kell fontonként kivágni a húst, nem kell a koldusság határán tartani vagy ki vándoroltatni, hanem meglátja az embert és az állampolgárt, akkor, az állam és a társadalom segítségével, létre jöhet az az »ipari béke«, amely mindnyájunknak óhajtása.

Mi azt látjuk, hogy az ipartörvénynek az az átdolgozása, amelynek ötletéből e kérdésekkel foglalkozunk, ezt a célt szolgálja, s azért, azt hisszük, hogy a kijelölt irányokban üdvös eredményeket fog elérni.

Pártfogói intézményeink és a magyar társadalom.

Írta: ANGYAL PÁL.

A letartóztatottak és szabadultak, valamint ezek családtagjai érdekében kifejtendő pártfogói (*patronage*) tevékenység szükségessége és társadalmi szempontból való hasznossága hazánkban még mindig nem ment át a köztudatba, sőt mint ha bizonyos közönbösséggel és nem ritkán idegenkedéssel találkoznánk, valahányszor a ma még közkeletű rabsegélyezés, vagy a kissé szokatlanul hangzó és gyakran hibásan értelmezett *patronage* kifejezéssel illetett intézményekről beszélünk.*) A gyermekvédelmi ügy fejlődésével még csak meg lehetünk elégedve; e téren különösen az utóbbi időkben oly fölbuzdulással és lelkesedéssel találkozunk s oly öntudatos társadalmi munkásság kialakulását szemlélhetjük, hogy már a közel jövőt illetően is a legjobb reményekkel lehetünk eltelve. Nemcsak az állam, de immár a társadalom is kiveszi részét e nemzet-mentő munkából; az érdeklődés napról-napra fokozódik az elhagyott, züllésnek indult, s az erkölcsi romlás veszélyének kitett gyermekek iránt; sorra keletkeznek a különböző, társadalmi alapon szervezkedő bizottságok, egyesületek, körök, melyek mind arra törekszenek, hogy a testi, anyagi, vagy erkölcsi támogatásra szoruló zsenge gyermeket pártfogásukba vegyék és a haza javára megmentsek. Hogy rövid két év alatt mily lendületet vett a magyarországi gyermekvédelmi ügy, e részben elég, ha csak egy futó pillantást vetünk azokra a különböző állami és társadalmi in-

*) Az úgynevezett *patronage* céljaira most, december 8-án Kolozsvárt megalakult egyesület (1. alább az Ismertetések között) a „Társadalmi Pártfogók Egyesülete” röviden „Pártfogó-egyesület” nevet vette föl. (Magyarázó czím: Elhagyott fiataikorúak, züllöttek és rabok pártfogóinak egyesülete.) Szerk.

tézményekre, melyek amaz addig elhanyagolt, kopár és értéktelennek látszó területek átalakítását és termékennyé tételét tűzték ki föladatukul. A gyermekvédelmi törvények és rendeletek, a magyar királyi állami gyermekmenhelyek, az immár törvény erejére emelkedett büntető novellának a fiatalkorú bűntevőkre vonatkozó része, mely 1910. évi januárius 1-én fog életbe lépni, a gyermekbírószági intézmény és az Országos Gyermekvédő Liga a maga áldásos intézeteivel, a székesfővárosi kerületi és közjótékonyági bizottságok, az újabban alakúit s főleg a pártfogásra szorult fiatalkorúak támogatását célzó pártfogó (patronage) egyesületek, az állami gyermekmenhelyek mellett működő menhely és telepbizottságok, a bűntevő fiatalkorúakat fölkaroló s azoknak jogi védelmet biztosító gyermekvédő bizottságok stb. stb.: mindmegannyi bizonyítékai annak, hogy a magyar társadalomból nem vészett ki a gyöngék iránti érdeklődés, s hogy a kellő módon és ügyességgel be lehet vonni ez áldásos munkába a fogékony elemeket. Sok ugyan a tennivaló még ezen a területen is, de minden jel arra mutat, hogy az állam és társadalom vállvetett munkája meg fogja teremni a várt gyümölcsöket, s el fog érkezni az az idő, melyben nemcsak a züllött gyermekek számának örvendetes csökkenését fogjuk megállapíthatni, hanem azt is tapasztalni fogjuk, hogy a szülők is nagyobb szeretettel és odaadással nevelik és gondozzák saját véreiket. Hisz ma is elmondhatjuk, hogy nincsenek züllött gyermekek, hanem züllött szülők. Az erkölcsileg romlottnak látszó fiatalkorú legtöbbször öröklött rossz tulajdonságokat hoz magával a világra, s ezek a veleszületett társadalomelleni hajlamok az erkölcstelen környezetben csak termékeny talajra találnak; és, ha alapjában jóra hajlanék is a posványban élő gyermek, nem rongják-e meg annak testét és lelkét a rossz példák, az alkohol gőze, a nemi kicsapongások bűzhödtt levegője? Régi tapasztalati igazság, hogy a különböző erkölcsi állapotok kiegyenlítődési folyamatában nem a rossz alakú át jóvá, hanem megfordítva: a különben erkölcsös lélek is belemerül a posványba. Igen, mentsük meg az erkölcsi romlás veszélyének kitett gyermekeket, ragadjuk ki őket abból az iszapból, melybe önhibájukon kívül jutottak, nyissuk meg előttük a tisztességes élet útjait, s ekkor biztosra vehetjük, hogy a jövő nemzedék szülői is más életet fognak élni!

Mennyivel más kép tárul elénk, ha a pártfogói (patronage) tevékenység egyéb ágazatait vesszük szemügyre! Több irányban egyáltalán semmi sem történt még. Pártfogói tevékenységen (patronage) ugyanis a legszélesebb értelemben mindazt a tevékenységet szokás érteni, mely föladataul tűzi ki a züllés, erkölcsi romlás és kiváltképen a bűnözés veszélyének kitett egyének megmentését. E nagy munkának ki kellene tehát terjeszkednie a bűn lejtője felé közeledő, vagy a már arra tévedt gyermekeken, kívül a letartóztatás! intézetben lévőkre, a szabadultakra, ezek családtagjaira, a csavargókra és koldusokra, az iszákosokra^ a kéjnlőkre stb. is. S íme, ezek közül ezideig csak a letartóztatottak és szabadultak, valamint azok családtagjai részesülnek némi támogatásban. A társadalom – többi, nem ritkán már a közre veszélyes egyéneivel alig törődik valaki. A koldus és csavargó, ha előregszik s a börtön annyiszor szítt levegőjében nem ment tönkre, itt-ott valamely igen rosszul vezetett szegényházba kerül. Az iszákos, ki nemcsak a szeszt, hanem, ha büntetendő cselekményt követett el, az abban rejlő enyhítő körülményt is élvezve, koronként fogházba jut, s végűi is vagy az útszélen, vagy a legjobb esetben valamely kórházi ágyon lehel ki szebb sorsra méltó lelkét. A kéjnlő, míg fiatal, testét bocsátja áruba, később kerítéssel foglalkozik, s közben mérhetetlen módon terjeszti a testi és lelki ragálytSe különböző irányból felénk rohanó veszélyes áradatok elé éppen ne emeljünk gátat?!. Szótlanul túrjuk továbbra is azoknak pusztító és romboló hatását*?!. Ne igyekezzünk itt is azon, hogy az idejekorán még megmenthető elemeket, a testi és erkölcsi gyógyítás megfelelő eszközeinek fölhasználásával, a társadalom hasznos polgáraivá alakítsuk át, a menthetetlen és a közre többnyire veszélyes egyéneket pedig valamiképen oly helyzetbe hozzuk, hogy ne ártassanak?! Alig hinném, hogy valaki e kérdésekre tagadólag feleljen. De ezzel nem érhetjük be. Itt is meg kell fogunk a dolog végét. Egyesíteniünk kell mindazokat az erőket, melyektől e téren valami várható. S melyek ezek az erők? Nézetem szerint ismét az állam és a társadalom. Az állam a maga nagyobb anyagi erejével állítsa föl azokat a különböző intézeteket, melyekben a most említett veszélyes elemeket az egyéniesítés követelményeire való tekintettel egybegyűjti s a szükséghez képest vagy gyógyíttatja, vagy, munkára fogva s erkölcsi keze-

lésnek vetve alá, átalakítani törekszik, vagy, ha ez irányban kifejtett törekvései eredményteleneknek mutatkoznak, oly helyzetben tartja, hogy azok a békés polgároknak ne árthassanak, így létesítendőek lennének: az iszákosokat gyógyító intézetek, különböző munkatelepek és dologházak, hol a csavargók és koldusok nyernének elhelyezést; a kéjnök menhelyei, a csupán nemi betegségek gyógyításával foglalkozó kórházak stb. Ezenkívül törvényhozásilag volna szabályozandó a koldulás és csavargás, valamint a prostitúció ügye; végre állást kellene foglalnia a törvényhozónak az iszákos büntetővel való mikénti elbánás kérdésében stb. stb. De a társadalom sem maradhat tétlen; számos új munkakör nyílik meg valamennyiünk előtt. Az esetek, illetőleg a most említett csoportokba tartozó züllött elemek föl kutatása a társadalom részéről jövő segítség nélkül alig vihető körösztül. A züllés okainak kifürkészése is könnyebben megy, ha egy jóakaró pártfogó lép érintkezésbe az illető egyénnel, annak hozzátartozóival, szomszédjaival, mint a mikor a kaptafára végzendő munkához szokott hivatalnok végzi e tevékenységet. De különösen ott nélkülözhetetlen a társadalmi közreműködés, hol az ily egyéneknek intézetbe helyezése nem mutatkozik ugyan szükségesnek, de megmentésük, a jó útra térítésük állandó vezetést, fölügyeletet és pártfogó gondot kíván; az ilyen erkölcsi és anyagi támogatás munkáját eredményyel csak a szabad társadalom önzetlen egyénei végezhetik. Nem mellőzhető végre a pártfogói tevékenység, midőn a testileg és lelkileg meggyógyított, megerősített egyének visszatérnek a társadalomba s, számtalan kísértésnek kitéve, jólelkű támogatás híján nagyon könnyen visszazökkennek a régi erkölcstelen életmódba; ilyenkor kell leginkább résen lenni, mert különben hiábavaló volt minden költség és fáradság. S vajjon végezhetné-e más ezt az utólagos pártfogást, mint maga a társadalom?

A pártfogói gondoskodásra szorulóknak két osztályáról emlékeztem meg az eddigiekben, s utaltam arra, hogy a szükségesnek mutató mentési munkálat oroszánrészét mindkét irányban a társadalomnak kell vállalnia. A gyermekvédelem terén az öröndetes fejlődés korát éljük: ehelyütt az érdeklődés föntartása és fokozása képezheti föladatunkat. Az iszákosok, csavargók, koldusok, kéjnök stb. irányában és javára, mint említettem, eddigelé, úgyszólván semmi sem történt még;

ebben a körben tehát arra kell törekednünk, hogy alapos tanulmányok után mindenekelőtt megismerkedjünk e nagy társadalmi kérdések lényegével az azokban rejlő bajok előidéző tényezőivel. Majd föl kell kutatnunk az orvoslás és védekezés lehető legjobbnak mutatózó módjait; ki kell osztanunk az állam és társadalom között az őket illető szerepeket. De addig is ébresszük föl a társadalom érdeklődését e kérdések iránt, bizonyítsuk be, hogy itt is ép úgy, mint a gyermekvédelemben, nemcsak emberbaráti munkát végzünk a támogató közreműködéssel, hanem végeredményben önmagunkat védelmezzük.

Áttérve a pártfogásba veendő harmadik csoportjára, melyben a letartóztatottak, szabadultak és ezek családtagjai foglalnak helyet, megállapíthatjuk, hogy az ezek javára eddig kifejtett pártfogói tevékenység még mindig gyermekkorát éli. A csekély számú úgynevezett »Rabsegélyző Egylet«-ek nem rokonszenvesek a társadalom előtt. Sokan nem is ismerik ezeknek az egyesületeknek célját és munkakörét; ezeknek tartózkodása inkább közömbösségből ered. Mások elvi ellenségei minden ilyenmű pártfogó közreműködésnek, s megütőköznek azon, hogy a társadalom segítőleg lép föl azok érdekében, kik, ép a társadalmi együttlét szabályait sértve meg, embertársaink életére, testi épségére, bősületére, vagyonára támadtak. A büntetendő cselekmény elkövetője, bíróság elé került, büntetés alatt álló, illetve amaz egyén ellenében, ki büntetését immár elszenvedte, valami sajátságos tartózkodó érzés honol a legtöbb ember szívében, mely nem ritkán a megtévedt egyénnek még családtagjaira is kiterjed. Az általános társadalmi fölfogás szerint ugyanis a bűn tető törvénykönyvvel összeütközésbe jövő és különösen szabadságvesztés büntetésére ítélt egyén kisebb-nagyobb mértékben bősületét veszttette. »Et poena, et factum infamat«, mondják sokan, s nemcsak segítséget nyújtani nem hajlandók az ily megbélyegzett embernek, hanem még rosszalják is azoknak eljárását, kik »a börtönökben amúgy is elkényeztetett rabokkal« törődnek. Másokban meg az a téves fölfogás ébreszt ellenséges gondolatokat mindenféle rabsegélyügy iránt, hogy, aki egyszer vétett a büntető törvény ellen, az a legnagyobb valószínűség szerint a jövőben sem fog hasonló cselekmények elkövetésétől tartózkodni; – tehát »miért me-lengessük keblünkön saját ellenségeinket ?« Vannak végre olya-

nok is, kik megfigyelik ugyan a mai rabsegélyző egyesületek működését, s midőn azt tapasztalják, hogy azok ezideig csakugyan nem dicsekedhetnek fényes eredményekkel, s midőn sikerűi egy-egy esetet megtudniok, melyben a többnyire pénzbeli segélylyel ellátott szabadult azt az egynehány koronából álló rabsegélyt a korcsmában elitta s, legjobb esetben talán csak verekedésért, néhány óra multán már ismét a rendőrség elé került; vagy, midőn tudomásukra jut, hogy a közelmúltban szabadult egyén a rabsegélyző egyesülettől kapott összegben szerezte be az újabb büntetendő cselekményének elkövetéséhez szükséges eszközöket (Pécsett történt, hogy a lopás miatt elzárt a fogházban megtanulta »elméletileg« a pénzhamisítás mesterségét, szabadulásakor rabsegélyt kapott, s ezen a pénzen vette meg a hamisításban fölhasznált ónt s egyéb anyagot): mondom, ily körülmények között nem azon gondolkodnak, hogy miként lehetne és kellene a rabsegély-ügyet újjászervezni, hanem pereat-ot kiáltanak az egész intézményre.

Vajjon kiknek van igazuk? A közönböseknek, tartózkodóknak, vagy az intézmény elleneseinek, avagy a mai formájában működő rabsegélyezés barátainak? Nézetem szerint elleneseink csakúgy téves úton járnak, mint a néhány évtized óta inkább hivatali szobában munkálkodó, s úgyszólván csupán pénzsegélyt kiosztó rabsegélyző egyesületeinknek állhatatos barátai.

A rabsegélyezés intézményeinek ellenzői szem elől tévesztik, hogy megfelelő anyagi és erkölcsi támogatás híján még a legtökéletesebben végrehajtott büntetés sem éri el célját. Vajjon remélhető-e, hogy a büntetés jótékony eszközeivel társadalmilag, sőt esetleg erkölcsileg is megjavított egyén szabadulása után a tisztesség útján marad, ha mindenki részéről előítélettel, lenézéssel, visszaütéssel találkozik? Vajjon nem fog-e a kellő erkölcsi és anyagi támogatást nélkülöző s kenyerét megkeresni nem képes szabadult, sokszor tán csak az éhség hatása alatt, de nem ritkán boszúból, ismét idegen vagyonhoz nyúlni, s esetleg kést ragadni? Nem fog-e elkeseredni, midőn azt látja, hogy büntetésének ideje alatt családjá nyomorgott, koldusbotra jutott, felesége hűtlen lett, gyermekei elzüllöttek? Nem fog-e ily elkeseredett állapotban, midőn, munkát keresve, mindenütt zárt ajtókra talál, ismét a bűn útjára tévedni?! A visszaesések emelkedő arányszáma, úgy hiszem, sok

tekintetben a pártfogói intézmények fejletlenségére vezethető vissza. Győzzük meg a társadalmat, hogy, a mint nem hagyható támogatás nélkül az immár fölgógyult, de még lábadozó beteg, épúgy nem szabad véget érnie a letartóztatási intézetben foganatosított erkölcsi kezelésnek és a böcsületes munkára való szoktatásnak a börtönajtó bezárulása pillanatában. Győzzük meg a pártfogói intézmény ellenségeit, hogy, a letartóztatottakat, szabadultakat és ezek családtagjait erkölcsi és anyagi támogatásban részesítve, nemcsak emberbaráti munkát végzünk, hanem öntudatlanul a magunk hasznára is dolgozunk, mert, a kit sikerűt a bűnre vezető úttól távortartanunk, vagy arról letérítenünk, az nem töri meg ezentúl a társadalmi együttlét szabályait, az nem gördít akadályokat az egyéni és társadalmi célok megvalósulása elé, sőt tevékeny részt vesz abban a munkában, mely anyagi és erkölcsi téren az egyén, család és társadalom, valamint állam boldogulását eredményezi. (V. ö. e kérdésekről, különösen, hogy a rabsegélyezés ügyét föl kell karolni, s hogy az kiválólag társadalmi föladat, szerző következő műveit: *A rab segélyezés reformja*. Pécs. 1907. *A rabsegélyző egyesületek központi szervezete*. Pécs 1907. *A letartóztatottak családtagjainak támogatása*. Pécs, 1907.)

De vajjon, ha szükségesnek tartjuk a rabsegélyző tevékenységet s a társadalomnak abban való minél buzgóbb részvételét, miért nem csatlakozunk a mai évtizedes múlttal dicsekvő egyesületek híveihez? Miért nem buzdítjuk a társadalmat, hogy e fönnálló szervezetekben működjék közre? Részünkről úgy tartjuk, hogy egy hibás alapon létrehozott és még hibásabb módon tevénykedő szervezetet sokkal nehezebb megjavítani, mint új egyesületeket alapítani s ezeket korszerű irányban vezetni és buzgó tevékenységre serkenteni. A mai rabsegélyző egyesületek legnagyobb része ugyanis csakugyan alig tesz egyebet, mint csekély számú tagjaitól behajtja a tagsági díjat, fölveszi az államsegélyt, megalakítja a többnyire merőben hivatalos egyénekből álló tisztikarát és választmányát, s aztán a nagy nehezen megtartható havi választmányi üléseken megszavaz a kérelmezők javára néhány korona készpénz-segélyt. A segélyt kérő egyénisége, annak személyes viszonyai, családi állapota, munkára való képessége, szükségleteinek minősége, erkölcsi

állapota stb., a legtöbb esetben teljesen ismeretlen az előtt a néhány választmányi tag előtt, kik a segély megadása, vagy megtagadása fölött szavaznak. A mai rabsegély-ügyet, néhány dicsérendő kivételt nem tekintve, ugyanaz a közbenvettség és írásbeliség jellemzi, mint a mely a régi pörös eljárásokban dívott. S ebből a hivatalszobai és kaptafás kezelésből, illetve az egyéniesítésnek úgyszólván teljes hiányából, származnak a többi bajok is. Így mindenekelőtt a nagyközönség nemtörődése, sőt ellenszenve, a megtörtént segélyezéseknek oly nagy számú balsikerei, maguknak a rabsegélyző egyesületi tagoknak részvétlensége stb. stb.

Mi volna tehát a teendő '? Alakítsunk új egyesületeket, szakítsunk még a inai ellenszenves »rabsegélyző« jelzővel is. Nevezzük ezeket az új szervezeteket »*pártfogó egyesületek*«-nek, nyissuk meg ezek előtt a közvetlen és lehető legegységesebb közreműködés ajtóit. Hirdessük fennen, hogy nem alimizna-osztogatás a célunk, hanem a gyöngének talpra állítása olyatén módon, hogy a pártfogásban részesített egyén, illetve család, maga segíthessen magán. E cél elérése érdekében főleg a következő módon kellene ezeknek az új egyesületeknek működniök. Minden letartóztatott mellé pártfogó volna adandó, ki őt büntetésének ideje alatt gyakrabban meglátogatná, erkölcsi tanításban részesítené, munkásságra buzdítaná. Ugyanez a pártfogó megállapítaná, hogy a letartóztatott szabadulásakor mily munkára volna alkalmazható; közbenjárna, hogy a szabadult azonnal munkába léphessen. A pártfogó javaslatára a természetben való segélyezés ama módjai, melyek az önálló kenyérkeresetet biztosítják, közvetlenül volnának alkalmazhatók (ruházati cikkek, kezdetben élelmiszer és tüzelőanyag nyújtása, munkaeszközök szolgáltatása, stb.). A szabadulást követő első időben a pártfogó továbbra is szeretettel gyakorolhatná még erkölcs-gyámi gondoskodását. Szóval, az ilyen erkölcsileg és legtöbbször anyagilag is gyöngé embert, ki elvégre bűnéért már eléggé megszenvedett, oly környezetbe juttatni, s ebben megtartani igyekeznek, melyben ő a maga erejéből új életet kezdené s úgy saját, valamint családjá és a nagy társadalom érdekében hasznos munkát végezhetne.

Hasonló anyagi és erkölcsi támogatásban részesítendőek a letartóztatottnak családtagjai is. Ehelyütt a pártfogás kettős

célt is szolgál. Egyfelől megmentjük a szabadult otthonát a szétzüléstől, s ez nem kicsinylendő eredmény, mert bebizonyított dolog, hogy az otthon melege a legjobb óvszer a visszaesés ellen. Másfelől gondoskodunk a támaszától és kenyéradójától megfosztott családról, s ezáltal elejét vesszük annak, hogy a magára maradt nő, gyakran elkeseredésében, majd meg szorongatott helyzetének hatása alatt, bűnre vetemedjék, s hogy a gyermekek, kiket az anya, mert kenyér után kell néznie, magukra kénytelen hagyni, az utca porának mérgét szívják magukba s az erkölsi romlás örvényébe sodródjanak. Természetes, hogy a családtámogatás is a legnagyobb körültekintéssel s lehetőleg pártfogók útján foganosítandó.

Sokat remélünk a rabsegélyezés céljaira fölállítandó központi hivatalos szerv működésétől, melynek létesítésére az 1907. évi első országos rabsegélyző congressus az igazságügyi minisztert fölkerlte. Nézetünk szerint e hivatalos szervnek legfőbb föladata az leendő, hogy a rabsegélyző egyesületek újjászervezését előmozdítsa, ezeknek az állami hatóságokkal való minél könnyebb érintkezését biztosítsa, az állami hozzájárulások szétosztása tárgyában véleményt adjon, a segélyezések és támogatások bizonyos nemeiben az egyesületek kezére járjon, stb. Még többet bízunk az elvileg már létező, s tudomásunk szerint legközelebb valóban meg is alakuló »pártfogói egyesületek országos szövetségétől«, mely egyebeken kívül főleg az egyöntetű helyes működés kifejlesztését fogja biztosítani.

Ha a pártfogás eredményessége attól függ, hogy mily részt vesz ki e munkából a társadalom, úgy mindenkép azon kell lennünk, hogy minden jólelkű és az emberbaráti munkákra fogékony egyént (különösen a magyar nőket) ügyünknek megnyerjünk. Csatlakozzék kiki ahhoz a csoporthoz, melynek munkássága az ő egyéniségének leginkább megfelel. Az egyik inkább a züllesztésnek induló fiatalok megmentésén fáradozzék, a másik vállaljon látogatásokat a börtön sötét falain belül, a harmadik vegye ki részét a munkaközvetítés nehéz föladatából; lesz aki a letartóztatott családját fogja gondjába venni, majd ismét, ki a kéjnőnek jó útra térítésén fog fáradozni stb. És végeredményben miről van szó? Ha sokan állunk sorompóba, hetenként, vagy talán havonként, egy-két óráról! Ennyit mindenki

áldozhat, sőt áldoznia kell, mert hisz nemcsak önmagát védelmezi, hanem polgárokat ment meg a magyar hazának!

Rázzuk föl tehát a közvéleményt, igyekezzünk megmagyarázni mindenkinek, hogy mi tulajdonképen az az utóbbi időkben annyira hangoztatott patronage (magyarul pártfogás), oszlassuk el a kételyeket s nyerjük meg eddigi ellenfeleinket is!

Erősen bízunk a minden jó ügy iránt érdeklődő magyar társadalom fogékonyságában: reméljük, hogy a nemzet erejét csak fokozó pártfogói tevékenység a közel jövőben a társadalomnak minden rétegében számos önzetlen munkásra fog találni.

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYJ MENYHÉRT.

XIII.

Az előbbieken láttuk, hogy MARX-nak törhetetlen hűségű bajtársa, ENGELS, agg napjaiban miként kénytelen forradalmi meggyőződését földadni és a socialismus jövőjét tisztán szavazatok számának növekedésére, vagyis tisztán politikai és parlamenti tevékenység sikerére alapítani. A gondolkozó ember elámul, hogy olyan socialista vezér, mint ENGELS, hogyan feledkezhetett meg ennyire az elvi állásponttól, melynek egész életén át hirdetője volt, s miként áltathatta magát azzal, hogy marxista elveihez továbbra is hű maradt. Hiszen köztudomású dolog, hogy a marxizmus értelmében csakis a gazdasági életnek van reális jelentősége, ellenben a politikai élet parlamentestül és minden egyebestül csak »viszfény« ama gazdasági hatalmának, melyek az emberi társadalomnak egyedüli reális mozgatói. A következetes marxistának tehát csakis a gazdasági élet alakulására szabad alapítania a socialismus jövőjét: mert mihelyt ezt a jövőt a politikai eszközöktől teszi függővé, akkor menten beismerte, hogy a politikai élet nem csak valamelyes »viszfény«, sőt hogy ez az a bizonyos reális hatalom, melyet még a socialista követelések megvalósítására is alkalmasnak tekint. Ha tehát ENGELS a parlamenti többség elnyerésétől várja biztonsággal a socialismus közeli diadalát, akkor ebben a bizakodásában hallgatagon bennfoglaltatik a marxizmusnak tökéletes csődje. Mert ha a politikában rejlik az a reális hatalom, melylyel még a socialismust is érvényre lehet juttatni, akkor megdőlt MARX-nak az a sarkalatos tanítása, hogy csak a gazdasági életnek van igazi realitása.

ENGELS azonban nem veszi észre azt a circulus vitiosus, melybe az által jutott, hogy a parlamenti módszertől várja a socialismus diadalát. De maga az egész német socialis demokracia sem látja, vagyis inkább nem akarja látni azt a circu-

lus vitiosust, melyben pártélete fogva van, midőn egyrészt a »polgári társadalom« politikai módszerével küzd állítólagos socialista célokért, s midőn másrészt hithű marxistának tűnteti föl magát, vagyis arra az alapgondolatra esküszik, hogy csak a gazdasági életnek van realitása. Nem bocsájtkozhatom a német socialis demokratia benső ellentmondásainak fejtegetésébe, mert akkor el kellene itt mondanom a pártnak hozszadalmas és bonyodalmas történetét 1863 óta napjainkig; de annyit mindenesetre meg kell jegyezni, hogy e pártnak tulajdonképeni történeti megalapítója nem MARX, hanem LASSALLE volt. Ez a nagytehetségű politikus, ki csak amolyan gyorsan alátűnő meteorja volt a német közéletnek, ama lángelmék közé tartozott, kik valamely külső balvégzetnél, vagy, ha jobban tetszik, valamely belső tragikai hibánál fogva elébb hunynak el, semmint a bennök rejlő szellemi erőt kellően kifejthetnék. LASSALLE ugyancsak megmagyarázta a német munkásoknak, hogy munkásérdekeiket másként, mint a politika fegyvereivel semmi módon meg nem valósíthatják. Ha meg akarjuk mérni a LASSALLE és a MARX közötti különbséget, akkor csak egymás mellé kell állítanunk az állam hivatására, a politika jelentőségére vonatkozó nézeteiket. »Az ép az állam föladata és rendeltetése – mondja LASSALLE a gyönyörű logikai szerkezetű *Offenes Antwortsohreiben*-jában – hogy az emberiség művelődési haladását megkönnyítse és közvetítse. Ez az ő voltaképeni hivatása. E végből létezik valójában, erre a célra szolgált mindenha és erre kellett is mindenha szolgálnia.« (Férd. LASSALLE Gesamtwerke, I. k. p. 25.) Ilyen böcsületes fölfogása volt LASSALLE-nak az állami s a politikai élet jelentőségéről, s az ő tiszta logikájával sikerült is a német munkásságot természetes érdekeinek megértésére kioktatni, politikai párttá való szervezkedését lehetővé tenni. De milyen egészen más fogalma volt MARX-nak az állami és politikai élet mibenlétéről: hiszen az előző fejezetben már idéztem azt a jellemzetes tételét, hogy az állam politikai hatalma nem egyéb, mint valamelyik osztálynak hatalmi szervezete, melylyel a többi osztályokat elnyomja, kizsarolja. Míg tehát LASSALLE eszményi (művelődési) célú az állam elé s a munkásságot arra tanítja, hogy saját életérdekeinek megvalósítását amaz eszményi állam kiépítéséhez kösse, addig MARX

mephistoi roszhiszeműséggel tekint minden állami és politikai életre, s így főtörekvése arra irányú, hogy minden állami és politikai életet hitei vesztetté tegyen a munkás ember szeméi előtt. Ime, így állanak egymással szemben LASSALLE és MARX, az egyik az idealista, a másik a materialista gondolkozó; az egyik az alkotás, a másik a rombolás lázában égő elme. Es mily érdekes látvány: hogy éppen az idealista LASSALLE-nak köszönheti a német socialis demokratia. összes alapvető sikereit; ellenben a materialista MARX gyűlölködő szellemének köszönheti, hogy igazhitű marxisták és revisionisták, északnémet és délnémet socialisták a nagy német munkástáborot felekezezekre tépik, szaggatják s elébb-utóbb teljes politikai tehetetlenségbe süllyeszti.

De ha LASSALLE nemes egyéniségét így szembe állítom a MARX-éval, azért tévedés volna hinni, hogy én távolról is helyeslem LASSALLE-nak azt a (különben akadémikus jellegű) javaslatát, hogy a munkások váljanak önmaguknak vállalkozóivá és alapítsanak állami hitel igénybevétele mellett önálló termelő szövetségeket. Ez az eszme, mely nagyon is egyezik Louis BLANC híres nemzeti műhelyeivel (ateliers nationaux), csak arról tesz bizonyosságot, hogy LASSALLE ép úgy, mint francia előfutárja Louis BLANC, egyet nem gondoltak meg; azt ugyanis, hogy az állam nem foglalhat pártos módon állást a munkások és a munkaadók harcában, úgy hogy, az egyik fél fölségítvén, a másikat tönkre tegye. Mert, ha ezt meg is cselekedné, végső elemzésben csak azt érhetné el, hogy munkások és munkaadók helyet cserélnének a társadalomban, s maradna a régi nagy pör, csak hogy fordított alakban, a mennyiben a vádlottak alakulnának át vádlókká és fordítva. Egyáltalán a XIX. század socialistái az állami és politikai élet megítélésében két végletes tévedésbe estek: vagy nagyon is erős érzéssel bírtak a politikai élet jelentősége iránt, s ekkor azt a képtelenséget kívánták, hogy az állam szívja föl magába még a társadalom gazdasági életét is, mint ezt pl. Louis BLANC, sőt még LASSALLE gondolatmenete is mutatja; vagy fordítva épenséggel kancsal szemmel tekintettek minden állami és politikai életre, s ekkor megint abba a másik szélsőségbe jutottak, hogy a gazdasági életbe akarták belefajítani még a

politikai életet is, mint ezt MARX és ENGELS tipusos példáin szemlélhetjük.

Csak aki látja azt az éles és kibékíthetetlen ellentétet, mely a politikus LASSALLE s a gazdaságbúvár MARX gondolkozását egymástól elválasztja: csak az tud igazán elcsodálkozni ENGELS-nek ama nevezetes előszava fölött, melyet a *Klassenkämpfe* elé írt, s melyben beismeri, hogy egykori bajtársával MARX-szal együtt hamis fölfogást alkottak maguknak a forradalomról és hogy a világtörténelem iróniája mindent a feje tetejére állít, mert, íme, nem a forradalomcsinálás, hanem a parlamenti küzdelem vezet célhoz, elannyira, hogy, ha a socialista szavazatok az eddigi arányban növekednek, csakhamar (még a XIX. század vége előtt) a socialistáké lesz az egész világ! Ezeket olvasva, az ember önkéntelenül azt kérdi, hogy miért nem hódolt meg ENGELS nyíltan a LASSALLE emléke előtt, miért nem hirdette, hogy ennek a nagy agitátornak köszönhető, ha a socialis demokracia a sikerek útjára tért? De föltámad az a kérdés is, vajjon MARX helyeselhetne volna ENGELS vallomásait, s nem kényszerült-e volna, – ha életben van, – síkra szállani önzetlen barátjának, szellemi testvérének eltévelyedése ellen? E kérdés alkalmat nyújt arra, hogy egy utolsó pillantást vessünk MARX-nak a politikához való viszonyára.

Ha MARX valóban hű akart volna lenni panoekonomista irányzatához, akkor vissza kellett volna utasítani nem csak minden békés politikai, de még minden forradalmi eszközt is az új társadalmi rend megalapítására. Mert az, úgy hiszem, nem szorul magyarázatra, hogy a barricade-harcz, vagy a guillotine működése nem gazdasági és nem termelési folyamatok. Nincsen a világnak olyan oekonomistája, akinek gondolatkörében a barricade és a guillotine döntő és főszerepet játszottak volna, és mondhatni, hogy ezek a sajátságos fölszerelések épen MARX gondolatkörébe illettek a legkevésbé, mivelhogy minden oekonomisták közt ő volt a legtúlzóbb, aki az egész világtörténelmet merő gazdasági termelési folyamat képében fogta föl. Az ő gondolkodásában a világ lényegét a *W-G* és *G-W* alkotja: ezek ugyanis azok a formulák, melyekkel a Waare és a Geld, az árú és a pénz kicserélődését jelzi. KEPLER nem volt úgy áthatva az ő három bolygómozgási törvénye jelentőségétől, mint MARX a *G-W-G* formulától, melylyel a »capitalista ter-

mêlés« minden aljasságát leleplezni vélte. Hogyan lehetséges tehát, hogy az ilyen gondolkozó a világ voltaképeni tengelyének mégis a barricade-ot és a guillotine-t tekintette? Mert semmi kétség, hogy ezektől várta az új társadalmi rend megalapítását. Tehát még sem a *W-G* körül forog a világ, hanem tulajdonképeni tengelye – az erőszak!

Már most hogyan értse meg az ember azt, hogy egy panoekonomista gondolkozó az erőszak vallásának egyik főpapja lesz és az üdv igazi eszközeinek a barricade-ot és a guillotine-t tekintti? Nyilvánvaló, hogy ezt csak a Mindenható maga magyarázhatná meg, aki ilyen ellentmondásokból összerakott emberi lényt teremteni tud. A lélekbúvár csak azt tárhatja föl, hogy, íme, az az egyéniség Párizsban a Forradalom rajongója lesz, Londonban pedig egészen a *W-G* tudományába merül el. A világ lényegét amott az erőszakba helyezte, mely új társadalmi rendet fog létrehozni; emitt pedig a gazdasági termelési folyamatba, mely ellenállhatatlanul új társadalmi rendet szül magából. Hogy nem két ember volt az, hanem csak egy ember, aki ezt a két fölfogást vallotta, azt, mint mondom, magyarázni nem lehet: azt tény gyanánt kell elfogadni. Abba egyszerűen bele kell törődni.

Nos, hát hasonlóan bele kell törődnünk abba is, hogy ez a panoekonomista gondolkodó nem csak a forradalmi erőszak hirdetője volt, hanem békésen is politizált, mint a hogy más halandók politizálnak, akik a közügyek folyását figyelmükre méltatják. Ámde megmagyarázni azt, hogy egy panoekonomista gondolkozó miként adhatja magát a politizálásra, azt szintén csak a Mindenható tudná; mert ha valaki, mint MARX, meg van arról győződve, hogy a társadalom való s á g o s élete csakis egy termelési folyamat, akkor teljességgel érthetetlen, hogy miért érdemesítse az ilyen ember a társadalmat arra, hogy még politikai oldaláról is tekintse, holott ez a politikai oldal nem magát a valóságot, hanem csak annak visszfényét tárhatja föl. Mire való a visszfény annak, ki, mint MARX, a társadalmi élet igazi valóságát, a gazdasági termelési folyamatot vizsgálhatja? Tudom, MARX hívei itt azt fogják megjegyezni, hogy az a »panoekonomismus« nem veendő a szó szoros értelmében; hiszen ezer és egy idézettel bizonyítható, hogy MARX a socialismus érvényesülését egyenesen attól tette függővé, hogy a proletaria-

tus a politikai hatalmat akár erőszakkal, akár a nélkül, de megszerezze, mivel másképen az új társadalmi rend nem valószínű meg. Ez igaz; MARX-nak Manifestumában, valamint az Internationale számára készített fölrataiban mindig visszatér a követelés, hogy a proletariátus szerezze meg a politikai hatalmat: s nekem eszem ágában sincs ezt a tényt kétségbevonni. Sőt épen azt hangsúlyozom, hogy minő képtelenség rejlik abban, ha egy panoekonomista gondolkozó az új társadalmi rend létrejöttét politikai cselekedettől teszi függővé. Mert a mely pillanatban kifejezetten politikai tette van szükség, hogy a socialista világrend megszülethessek, abban a pillanatban a politika vált az egész emberi társadalom életének igazi tengelyévé, s így megdőlt MARX-nak az az alapfölfogása, hogy az emberi társadalomnak egyedüli tengelye a gazdasági élete.

Tudom továbbá, hogy a marxisták (ENGELS, KAUTSKY) soknemű olyan magyarázatot fűztek MARX-nak panoekonomismusához, melyek a különböző ideológiákat, tehát a politikát is, az emberi társadalom életének reális tényezőjévé, hatalmaivá akarják emelni: de épen ezek a tehetetlen magyarázatok mutatják a legföltünőbb módon, hogy maguk a marxisták mennyire meg vannak akadva mesterük panoekonomismusával. Dadozásukból az tűnik ki, hogy a társadalom fejlődését gazdasági és szellemi erők »kölcsonhatásából« akarnák magyarázni, de úgy, hogy a nagyobb hatalmú, fölsőbb erők a gazdasági körülmények legyenek, míg ellenben a szellemi erők, tehát a politika is, csak »szolgai« viszonyban állhassanak a gazdasági élet erőivel szemben. Ezek a jó árák tehát úgy képzelik az emberi társadalom fejlődését, hogy abban teszem 90% erejéig a gazdasági tényezők, 10% erejéig pedig a politikai vagy egyéb ideológiai tényezők érvényesülnének. És nem veszik észre, hogy ezzel a kezdetleges, majdnem azt mondanám barbár magyarázgatással, mily nevetségessé teszik a panoekonomista gondolkozásmódot. Nem veszik észre, hogy ilyen perczentos gondolkozásnak lehet helye az üzleti világban, érdekek összeegyeztetésénél, de nem lehet helye ott, a hol a tudományt s az igazságot csak némileg is komolyan veszik az emberek.

A kérdés itt ugyanis az, hogy tulajdonítunk-e a politikai életnek valamely specifikus jelentőséget, vagyis olyan jelentőséget, melyet más társadalmi életműködés ki nem pótolhat.

Nos, ha van a politikai életnek ilyen specifikons jelentősége, akkor ezt a maga teljességében, vagy, hogy a marxista urak nyelvén beszéljek, 100% erejéig kell elismerni. Hasonlóan, ha a gazdasági élet is specificus, azaz más által ki nem pótolható életműködése a társadalomnak, akkor ennek jelentőségét is hiánytalanul, azaz 100% erejéig kell elismerni. Szóval, a tudomány nem üzérkedés és nem demagógia. Nevezetesen a sociologia tökéletes elfogulatlansággal tartozik föl kutatni az emberi társadalom összes specificus életműködéseit, hogy ezeknek kölcsönhatásából megmagyarázhassa a társadalom egészes összetétét.

Tudományos vizsgálat tárgyává tette-e MARX az emberi társadalom politikai életműködését? Kutatta-e, hogy specificus, azaz pótolhatatlan vagy szükségszerű életműködés-e az? Föltárta-e, hogy a társadalom gazdasági és politikai élete hogyan függnek össze egymással, hogyan hatnak kölcsönösen egymásra, hogyan tételezik föl egymást kölcsönösen? Aki MARX-ot ismeri, az tudja, hogy a társadalomtan ilyen alapkérdésével foglalkozni eszébe sem jutott. Ő, aki mindenben a pártosság embere volt, a tudományban is merően a pártosság embere maradt. Társadalombúvár létére annyira fitymálta a társadalom minden egyéb életműködéseit, hogy a gazdaságin kívül a többieket külön tudományos vizsgálat tárgyává tenni nem érdekesítette; sőt ebbeli fanatismusában azt hitette el magával, hogy épen azért ő az egyedüli igazi társadalombúvár, mert a társadalom többi életműködéseit a gazdaságin kívül kutatása tárgyává nem teszi. Ha tehát hangoztatja is, hogy a proletariátusnak meg kell szereznie a politikai »dictaturát« vagy a politikai hatalmat, annak tudományos jelentősége nincs, mert az legföljebb csak azt tárja elénk, hogy ennek daczára sem tartotta szükségesnek, a politikai életet vizsgálata tárgyává tenni. Milyen más szellem volt LASSALLE ebben a tekintetben is! Mennyire törődött az emberi társadalom életének legkülönbözőbb oldalaival; milyen mély érzéket tanúsított a bölcsészet, a szépirodalom s egyáltalán a nemzeti művelődés minden kérdései iránt! Igaz, hogy első sorban politikus volt, de mily odaadással tanulmányozta a gazdasági kérdést is és milyen szívesen járt MARX-ék iskolájába is, félretéve minden vetélytársi indulatot és egyedül arra gondolva, hogy az ügyet, melyet szolgálni akart, minél tökéletesebben szolgálhassa.

De míg LASSALLE politikus létére egyre mélyebben behatolni iparkodott a társadalom gazdasági életének fölfogásába is, addig MARX megmaradt mindvégig annak a pártos és fél-szeg oekonomistának, akinek már Manifestumában mutatkozott. Oka ennek az, hogy nem volt sem szónoki, sem agitatori tehetsége, és hogy egyáltalán nem volt a tett igazi embere: noha azt a látszatot tudta kelteni, mintha cselekedne valamit. Különben életviszonyai is úgy alakultak, hogy nem vállhatott a tett emberévé. Csak a nagy nyilvánosság küzdőterén, csak milliókra hatva és egy nemzet vállain fölemelkedve válhatik valaki a társadalom gyakorlati reformátorává. Nincsen más közéleti gyakorlati hatalom mint az, melyet egy nemzet adhat kiválasztott fiának. De aki, mint MARX, titkos szövetkezetekben bujkál országról-országra, vajjon micsoda közéleti iskolán mehet az köröszkül? Vajjon támadhat-e annak egyetlen nyílt, világos gondolata az emberi társadalomról? Nem akarok itt a titkos társulatok létjogosultságának vitatásába bocsájtkozni, hiszen beteg társadalmak – s melyik társadalom volna minden betegségtől mentes? – épen gyógyulásuk érdekében szükségszerűséggel hozhatnak létre titkos társulatokat is: mégis azt hiszem, hogy pinczékben könnyebben tenyészhetnének őserdők, semmint, hogy titkos conventiculumok termelhessék az emberi társadalom helyes elméletét, vagy egészséges megújulásának gyakorlati eszközeit.

Valóban, ha áttekintjük MARX életfolyását, akkor világosan áll előttünk, hogy a titkos szövetkezetekre vesztegetett ideje okozta életének elhibázottságát. Igaz, hogy e titkos Bund-okban való vezérlő szereplésének köszönhetette azt a nimbust, mely egyéniségét nemcsak a munkások, de még a hatalmasok szemében is övezte, de az elfogulatlan történetbúvár meg fogja állapíthatni, hogy ezek a Bund-ok nemcsak elvonták őt a tudományos munkától, hanem elméletileg teljesen megrontották az emberi társadalomról való fölfogását, gyakorlatilag pedig a leg-hívságosabb érvényesülési küzdelmekbe sodorták. Mert, ha a történelem tárgyilagos világítása mellett kutatjuk ama szövet-ségek történetét, melyeknek MARX részese és szellemi mozgatója lett, akkor kitűnik, hogy e szövetségek, alapjában véve semmit sem műveltek, hanem összes tevékenységük abból állott, hogy bizonyos i 11 u s i ó t keltettek, bizonyos rémlátásokat idéz-

tek föl a zsebeféltő nyárspolgári társadalomban s az ijedős politikai világban. Így pl. az a »*Bund der Kommunisten*«, mely 1848 előtt alkalmat adott MARX-nak Manifestumának megírására, semmi lényeges szerepet nem játszott az 1848-iki forradalmi mozgalmakban. Maga a Manifestum is teljesen észrevétlenül tűnt el az 1848-49-iki évek forradalmi zajában, s akkoriban semmi hatást sem tett volt még a munkásokra. Csak mikor vagy 14 év múlva a reactio időszaka már lejárt volt, s a socialista mozgalom évtizedes tetszhalott állapotából új életre támadt, vagyis az *Internationale* keletkezésének és működésének idején (1862-72), vált a Manifestum a munkások katechismusává. A jámbor munkás ember, aki ebben a Manifestumban olvasta, hogy mi communisták nem tartjuk érdemesnek nézeteinket eltitkolni és nyíltan valljuk, hogy célunk minden eddigi társadalmi rend megdöntése, azt hihette vagy képzelhette, hogy ez a Manifestum volt 1848-ban mintegy csatakiáltása a forradalmi harcra vonuló munkások ezreinek vagy százezeirenek. Pedig hát a Manifestum, noha 1848-ban jelent meg, épenséggel semmivel sem járult hozzá a 48-as mozgalmak megindításához vagy kialakulásához. Ep úgy íródhatott volna pl. 1859-ben, mint 1848-ban; vagyis jobban mondva, azt a hatást, melyet későbbben keltett, nem kis részben annak a körülménynek köszönhette volt, hogy 1848-ban jelent meg. Hasonlóan illusio-keltésen alapúit az *Internationale* titkos működésének hatása is. Az a hír terjedt el róla, hogy nagyon gazdag, hogy mérközhetik a Trade-Unions-szal stb. A munkaadók tehát szepegtek, hogy a munkások strike-jaikban az *Internationale* pénztárából kapnak segítséget. Pedig a tagok nem fizették be díjaikat, s az *Internationale* pénztára majdnem mindig üres volt. – MARX-nak nem csekély küzdelmébe került, hogy az évek folyamán vezető befolyásra tehetett szert a titkos nemzetközi szövetségben; ámde vajjon mit ért el azzal a sok nagy ügyeskedéssel, melyet ki kellett fejtenie, hogy a szövetség az ő elméleteit fogadja el hitcikkelyek gyanánt? Azt, hogy az 1860-iki genfi és főképen az 1868-iki brüsseli congressus csakugyan egészen magáévá tette MARX collectivista elméletét, mely szerint a termelés eszközei megszűnjenek magántulajdonok lenni és közvagyonot alkossanak. De vajjon ki törődik ma már eme congressusok határozataival?

MARX azzal áltatta magát, hogy ilyen congressus-határozatok valamelyes komoly gyakorlati jelentőséggel bírnak. Pedig mit használna az, ha valamely congressus föltétlen követeléseképpen kimondaná, hogy a kör négyszögítése fölfedezendő, a perpetuum mobile megszerkesztendő s a retortabeli homunculus haladék nélkül meggyártandó? Ugyanennyi értelme van, – mint látni fogjuk, – MARX collectivismusának és az *Internationale* erre vonatkozó congressusi határozatainak. Szóval, a titkos szövetségekben való buzgó szereplés MARX-Oi egészen megfosztotta gyakorlati érzékétől és azoknak a doctrinarius, utópista játékoknak rabjává tette, melyekkel titkos szövetkezők és congressusok nagyképűsködni vagy szórakozni szeretnek. MARX gyakorlati politikai vezérlőképességének teljes hiánya akkor vált nyilvánvalóvá, mikor a párizsi commune leveretése után (1871) az *Internationale* MARX szorgalmazására manifestumot bocsájtott ki a párizsi communardok dicsőítésére. Eszeveszettebb, kilátástalanabb, szomorúbb pucstól az 1871-iki párizsi commune lázadásánál a XIX. század nem látott, úgy hogy még ENGELS is kénytelen elismerni, hogy az egymással czivódó blanquiisták és proudhonisták közül egyik fél sem tudta, hogy mitévő legyen. De MARX-ban újból föltámadt a proletarius forradalom iránti rajongó hevület oly mértékben, hogy az általa szerkesztett manifestumban solidarisan nyilatkozott a levert communardokkal és vértanúkként ünnepelte a munkásokat, kik 1871-ben, vagyis a francia nemzet legmélyebb lealazottságának pillanatában, nem átalották polgárháborúval súlyosbbitani az amúgy is a tönk szélére jutott nemzet helyzetét. MARX-nak ez a céltalan lírai demonstratiója közfölháborodást keltett nem csak Franciaországban, de Angliában is. Az angol munkások elpártoltak az *Internationalé*-től, a francia nemzet specialis törvényt hozott ellene (1872). Hozzájárult, hogy MARX már 1848-ban elrontotta dolgát a szláv világgal, úgy hogy az orosz anarchista vezér, BAKUNIN, mély ellenszenvvel viseltetett iránta. Kívülről támadtatva és belülről megostromolva, az *Internationale* elég dicstelenül múlt ki, a nélkül, hogy bármely legcsekélyebb positivus eredmény is fűződnék emlékéhez, ha csak azt nem vesszük positivus eredménynek, hogy MARX-nak jobban sikerült bebizonyítania, mint bárki másnak, hogy a különböző nemzetek munkásvilágát teljesség-

gel lehetetlen valamely nemzetellenes célzattal egy kalap alá foglalni. MARX-nak sikerült ugyan az *Internationale* bukását ellepleznie az által, hogy annak székhelyét New York-ba tette át, úgy hogy a föloszlás későbbben (1876) mondatott ki: de azért ennek a bukásnak következményei az utolsó évtizedekben egyre érezhetőbbé váltak. A műveltebb socialisták körében ugyanis mindenütt föltámadt a nemzeti érzés és öntudat, és általánosan dereng köztük a belátás, hogy az emberi művelődés haladásáért másként, mint valamely nemzeti művelődés alapján, küzdeni nem lehet. Szabad legyen ennek bizonyítására száz más bizonyíték helyett az 1907-iki stuttgarti nemzetközi socialista congressusra hivatkoznom, a hol a fenegyerek HERVÉ-nek az a nyilatkozata, hogy a proletariátusra nézve mindegy, vajjon Franciaország Németországhoz, avagy megfordítva, Németország Franciaországhoz tartozik-e, nem csekély fölháborodást keltett. Ezzel szemben BEBEL kijelenti, hogy HERVÉ fölfogása merő képtelenség, a haza fogalma az történeti tény, és a népek művelődése másként, mint az anyanyelv alapján és a nemzeti földterületen, nem fejlődhetik. VOLLMAR pedig erős meggyőződéssel hangsúlyozza: »Nem igaz, hogy nincsen hazánk. Az emberiség iránti szeretet egy pillanatra sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy jó németek legyünk. Épenséggel nem kívánatos, hogy a nemzetek különbségnélküli nemzetkésává olvadjanak össze.« (Deutscher Geschichtskalender für 1907 von K. Wippermann. p. 379-880) Ráadásul VAN DER VELDE azzal zárja be a stuttgarti socialista congressust, hogy nem Hágában gyűlésezik az igazi békeconferentia, mert a világbéke őszinte apostolai csakis a socialisták, akik ott Stuttgartban nemzetközi tanácskozányban gyűltek egybe.

Ne ámitson tehát el senkit, ha a német socialis demokrata párt MARX-ra esküdni látszik. Mikor 1875-ben a gothai congressuson a két egymással hadi lábbon állott német socialista párt: egyrészt MARX hívei, másrészt pedig az 1864 óta árván maradt lassalleánus töredék, az üldöztetések által egybetelve egy párttá alakultak, hihetetlen kedélyességgel boronáltak össze MARX-nak gazdasági, LASSALLE politikai socialismusával, MARX »nemzetközi«, LASSALLE tüzes nemzeti meggyőződéseivel. Ennél vidámabb fusiót a világ még nem látott. MARX

föl volt háborodva, hogy imádott doctrináit egészen újszerű vadházasságban szemlélhette egykori bajtársának vagyis inkább versenytársának. LASSALLE-nak, jelszavaival. Nem gondolta meg, hogy a pártok a híres emberek nevét vagy tanait rendszerint csak czégérül használják. Az 1891-iki erfurti congressus kiros-talta ugyan összekotyvasztott hitvallásából a lassalleánus jel-szavakat, hogy marxismusát annál hathatósabban hangsúlyoz-hassa: ámde, úgy hiszem, hogy mód fölött jámbor léleknek kellene annak lennie, aki a programma gyártás eme chemiai műtéteire valami különös súlyt helyezne. A socialis demokrata pártnak jellemzetes kétlelkűsége ugyanis abban a nevezetes tényben jut kifejezésre, hogy van neki külön elméleti és kü-lön gyakorlati programmája, amit úgyis fejezhetnénk ki, hogy vannak neki javaslatai a túlvilág, valamint a földi élet szá-mára, vagyis jól akarja lakatni ábrándszomjas és gyakorlatia-sabb átvágyú híveit egyaránt. A gyakorlatias törekvési ponto-zatok olyanok, mint pl. a progressivus adó, a normális munka-nap, a munkásvédő törvények stb. stb. Az ábrándos lelkek számára pedig elméleti programma tartatik fönn, melynek lényeges tartalmát a collectivismus-nak nevezett marxianus csemege alkotja.

Talán mondanom sem kell, hogy politikai pártnak, aki föladatát komolyan veszi, csakis gyakorlati programmával sza-bad bírnia, mert politikai pártnak más, mint gyakorlati teen-dői nem lehetnek. Ha bárhol is azt tapasztaljuk, hogy vala-mely politikai pártnak két külön programmája van; egy op-portunista jellegű, melyet megvalósítandónak mond, s egy elvi vagy elméleti jellegű, melyet a jövő zenéje gyanánt hirdet, ak-kor meg lehetünk róla győződve, hogy az ilyen kétlelkű párt semelyik föladatát sem fogja megoldani. Mert elvi jellegű, el-méleti fölfogásokat hirdetni az emberi társadalomról, a nem-zeti életről, arra csak a tudomány s a bölcsészet van igazán hivatva. Politikai pártok ellenben másra, mint az adott körülmények által követelt gyakorlati föladatok megoldására nem vállalkozhatnak, s ha mégis vállalkoznak, akkor ez valami nagy eltévelyedésről, vagy még inkább valami nagy roszhisze-műségéről tesz csalhatatlan tanúbizonyságot.

Ha tehát MARX doctrinal ott szerepelnek a német socialis demokratia elméleti programmájában, akkor ebben a marxis-

musnak nem valamely sikerét, hanem inkább annak eltemetetését keli látnunk. Az olyan tanok, melyeket valamely politikai párt elméletileg besóz, és ismeretlen jövőben való használat végett tartogat, besózva fognak maradni az ítélet napjáig. Valóban nincs is annál kellemetlenebb dolog, mint ha valamely elméleti programma évtizedről-évtizedre besózva marad: mert az emberek kérdezni kezdik, hát meddig maradjon még ebben az állapotban? Es a kérdezők száma nap-nap után növekedik, mert egy elméleti programma, ha még oly ügyesen besózták is, az évtizedek folyamán szagossá válik, mivelhogy új nemzedékek állanak elé új szükségletekkel, új hangulatokkal, sőt néha új gondolatokkal is, a kik a régi »elméleti programmáknak« többé hasznát venni nem tudják. Ebbe az állapotba jutott el éppen napjainkban a marxismus. Ha európaszerte nemcsak a társadalombúvárok, de maguk a socialisták is egyre erősebben hangoztatják, hogy a marxismus »elavult«, akkor ebben csak az a tény jut kifejezésre, hogy a socialis demokratiának egy besózott »elméleti programmája« van, melylyel nem tudja, hogy mit kezdjen.

És ez másképp nem is jöhetett, mert az a gazdasági collectivismus, melyet MARX tanított, valóságos mintája az olyan elméletnek, melyet a gyakorlatba átvinni teljességgel lehetetlen. Hogy ezt kimutathassam, MARX-ot arra a térre kell követnünk, mely az ő tulajdonképeni világa: a gazdaságtani elméletek mezejére.

XIV.

MARX egész gazdaságtani gondolkozásmódja sajátos érték-elméletén alapú, melyet »Das Kapital« című nagy munkájában igen részletesen ad elő. Hogy ezt az értékelméletet a kellő bölcsészeti megvilágításba helyezhessem, mindenek előtt rá kell mutatnom arra, hogy mi az, ami az emberi társadalom gazdasági életében a figyelő és gondolkozó embert a legmélyebben megragadja, mondhatnám a legmélyebb ámulatba ejti? A gazdasági élet ugyanis közös mértékkel mér meg olyan dolgokat, melyek a lehető legkülönbözőbb neműek, úgy, hogy első tekintetre érthetetlennek látszik, hogy miként is lehetett közös mértéket találni ilyen különböző rendű dolgok számára. Olyan dolgokat, melyeket a legvadabb képzelem alig mer egy lélekzet-

ben egymás mellé sorolni, a gazdasági csere-bere úgy tekint, mint ha legszorosabban összetartoznának, sőt teljesen egyenműek volnának, hiszen valamennyiüket ugyanazon egy közös mértékkel, a pénzzel méri. Egy karéj kenyér, egy ló patkolása, egy éjszakai betegápolás, egy színházi este, egy jogi tanács, egy könyvben foglalt olvasmány stb. stb. mind ugyanazon egy csere-bere mérték alá esnek. És megjegyzendő, hogy ha ilyen mérték nem léteznék, vagyis ha nem volna megállapítható, hogy a legkülönműbb szolgáltatások és árucikkek minemű egyenérték szerint cserélődjenek ki, akkor társadalmi életünk lehetlenséggé válnék. Az a solidaritás, melyben mindnyájan élünk, az a nagy élet- és gondolatközösség, melybe mindnyájan belefoglalva vagyunk, gazdaságilag abban a csodálatos tényben jut kifejezésre, hogy a képzelhető legkülönműbb szolgáltatások és használati tárgyak, közös nevezőre hozva, közös mértékegység szerint taksálva, egymás ellenében kicserélhetőkké válnak. A társadalmi létnek egész csodája, gazdaságtani szempontból tekintve, mint a legkülönműbb javaknak egyneművé válása, vagyis a kicserélődésben egyazon mérték alá esése áll előttünk. A mindennapi élet azonban oly teljesen megszokottá tette, a legkülönműbb szolgáltatások és használati tárgyaknak közös mértékkel való mérését a kicserélődésben, hogy érzéketlenek maradunk a csudával szemben, mely ebben a közös nevezőre való hozatalban megnyilvánul. Hogy tehát ezt az érzéketlenséget legyőzzük, czélszerű a következő didaktikai fogáshoz folyamodnunk. Képzeljük egy pillanatra, hogy valaki azzal állana elénk, hogy sikerült olyan gépet szerkesztenie, mely bármely adásvételi viszonylat esetén akármely szolgáltatásra vagy árucikkre vonatkozólag csálhatatlanul és pontosan jelzi az egyenértékűség azt a viszonzyszámát, mely szerint más szolgáltatásokkal vagy árucikkekkel kicserélődniük kell. Ez az »egyetemes gazdasági taxaméter«, folytatná a derék fölfedező, egyszeribe megoldja az úgynevezett »socialis kérdés«-t, mert, bármely csereviszonylatban alkalmazva, szigorúan jelzi a kicserélendő dolgok egyenértékének viszonzyszámát, s ez által lehetlenné teszi, hogy az egyik fél a másikat megkárosítsa. Az emberi társadalomnak az ugyanis a voltaképeni alapbaja, hogy hiányzik az az egyetemes értékmérője, mely, a kicserélendő legkülönműbb szellemi és anyagi javakat közös nevezőre hozván, azok egyenértéki vi-

szonyszámát csalhatatlanul kipattantja. Hogy ember ezentúl embertársát kizsákmányolhassa, az lehetetlenséggé válik, mert íme, meg van az a kis csodagép, az egyetemes gazdasági taxaméter, mely minden értéknek az ő megfelelő ellenértékét automaticamente elénk állítja!

Ez a didaktikai fogás azt a fontos szolgálatot teheti, hogy világosan megmutatja, mire nem szabad semminemű tudományos gazdasági értékelméletben törekednünk. Nem szabad magunkkal elhitetnünk, hogy valamely egyetemes gazdasági taxamétert szerkeszthetünk, vagyis, hogy olyan egyetemes ész-elvet állíthatunk föl, mely minden egyes adás-vételi esetre oly módon alkalmazható, hogy a kicserélendő javak egyenértéki viszonzyszámát levezetni, illetve kiszámítani engedi. Mert aki ily egyetemes ész-elvet találni akar, annak tökéletesen kellene ismernie az egész emberiségnek és benne minden egyes teremtett léleknek végcélját, valamint az egyes emberek által végzett szolgálatoknak s termelt javaknak ama végcélhoz viszonyított jelentőségét. A k r i t i k a i gazdaságtudománynak tehát mindenképp elöl tisztában kell lennie azzal, hogy tökéletes lehetetlenség olyan egyetemes ész-elvet megfogalmazni, melyből minden konkrét cseré esetén deductio útján megállapíthatnák, hogy bármely gazdasági értéknek mi a szigorúan megfelelő ellenértéke. Vagy, hogy szemlélhetően fejezzem ki ugyanezt: a kritikai szellemű gazdaságtannak mindenképp tudnia kell, hogy »egyetemes gazdasági taxamétert« szerkeszteni ép olyan lehetetlenség, mint homunculust retortában előállítani. Fájdalom azonban, a gazdaságtudománynak éppen legkitűnőbb képviselői olykor szem előtt tévesztették a szóban forgó lehetetlenséget s önkéntelenül valamely egyetemes értékmérő princípium fölfedezésére törekedtek. Még az olyan mintaszerűen józan elmék, mint SMITH és RICARDO is beleesnek ilyen princípium hajszolásába, és a »munka«-ban vélik azt megtalálni, de gyakorlatias elméjük egyensúlyát ennek dacára is meg tudják őrizni; MARX azonban, ki a gazdaságtannak kritikáját akarja nyújtani, minden kritika nélkül veszi át, sőt a végtelenségig fejleszti SMITH és RICARDO tévedését, amennyiben következetesen úgy tünteti föl a »munkát«, mintha az valamely csodaeszköz, valamely mystikus erejű egyetemes gazdasági taxaméter volna, melynek segítségével minden adott esetben pontosan meg lehetne állapítani, hogy a legkülön-

neműbb szolgálatok és használati tárgyak miképen egyneműsíthetők, vagyis miként cserélhetők ki úgy, hogy senki kárt ne szenvedhessen. Szóval, MARX teljesen át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy, ő megtalálta az értékmérő csodagépet, mely a socialis kérdést megoldja, s én azt hiszem, hogy ez a körülmény az, mely munkájának («Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie») egészen különálló helyet biztosít a gazdaságtan történetében.

Már SMITH ÁDÁM nagyhírű főművében »Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations «-ban olvashatjuk: »Munka volt az első ár, az eredeti pénz, melyet valami tárgyért fizettek. Nem arany és ezüst által, hanem munka által teremtették meg eredetileg a világ összes gazdaságát, s értéke arra nézve, akinek birtokában van, s aki más új javakért akarja becserélni, egyenlő azon munkamennyiség értékével, melyet általa megszerezhet«. – »Valamely áru értéke tehát arra nézve, aki azt bírja, de nem maga akarja azt fölhasználni, hanem másért akarja kicserélni, egyenlő azon munka értékével, melyet általa megvenni képes. A munka tehát a j a v a k csereértékének igazi mértéke«.

Lehetetlen ezekben a szavakban egy igen tiszteletre méltó gondolatot föl nem ismerni, mely a »gazdaságtan atyja« előtt lebegett; mégis, úgy hiszem, hogy valami idegen elem vegyült bele ebbe a gondolatba, mely azt elhomályosítja, sőt teljesen félreérthetővé teszi. Föltétlenül egyet érthetünk SMITH-tel abban, hogy társadalmi szempontból más egyebet az emberben nem becsülhetünk, mint azt a [áradását, áldozatát, alkotását, munkáját, melylyel élet- s gondolatközösségünk fönntartásához és továbbfejlesztéséhez hozzájárul; ámde ebből korántsem következik, hogy tehát a munka az általános csereértékmérő. Azért, mert valamit igen becsülünk, abból ugyanis még korántsem következik, hogy az egyben a l k a l m a s is arra, hogy értékmérőül szolgáljon. Sőt. ha jól meggondoljuk a dolgot, akkor 1. nem a munka az, amit a gazdálkodásban értékmérőül akarunk használni, hanem megfordítva épen a munka az, amit valamiképen meg kellene mérnünk, vagyis a minnek számára valamely értékmérőt föl kellene találnunk; 2. minden dolgok közt a világon épen az emberi munka az, mely határtalan különeműsége folytán a legkevésbé alkalmas arra, hogy mérőeszközül szolgálhasson.

Szóval, egyik vagyunk SMITH-tel abban az erkölcsi érzésben, mely neki mondja, hogy nem az arany és ezüst, hanem a munka az, mely a világ minden gazdagságát létrehozza, de épen-séggel nem tudjuk ebből azt a következtetést vonni, hogy tehát a munka a javak csereérténeke igazi mértéke. Mi úgy hiszszük, hogy SMITH itt teljesen összetéveszti a mérendőt a mértékkel, s hogy ez a logikai tévedése mondhatatlan zavarok kútforrása lett a gazdaságtudományban. Epen azért, mert, a természet adományaitól eltekintve, az emberi munka az egyedüli kútforrása minden javaknak, melyeknek segítségével az emberiség nagy élet- s gondolatközösségét fönn-tartani és továbbfejleszteni iparkodunk: épen azért semmire sem volna olyan nagy szükségünk, mint hogy minden emberi munkát a maga igazi értéke szerint megbecsülni s ott, a hol ennek szüksége mutatkozik, valósággal meg is mérni tudjuk, Tehát az emberi munka épen-séggel nem mint mérőeszköz, hanem ellenkezőleg mint a megbecsülendő, illetve megméréendő valami szerepel az emberi társadalomban, illetve emberi gazdálkodásban. Akik tehát SMITH S RICARDO nyomán indulva, a munkát értékmérőnek akarják tekinteni, azok fölcserélik a mérendőt a mértékkel, az ismeretlent az ismeretessel, a problémát a megoldással. A gazdálkodásban épen a munka az, aminek az értéke előttünk egyelőre ismeretlen, s a minnek számára értékmérő-egységet keresünk. Nem képzelhető annál nagyobb zavar, mint ha az emberek épen azt, ami problematikus, egyszerre csak a probléma megoldásának akarják tekinteni. - Megjegyzem különben, hogy a philosophia története akárhány példát nyújt arra, hogy jeles gondolkozók is a dolgok végzetetlen bonyodalmában az ismeretlent az ismeretessel, a mérendőt az ő mértékével fölcserélni kezdik.

De ha valaki mégis ragaszkodnék – majdnem azt mondanám – ahhoz a rögeszméjéhez, hogy a javak csereérténeke más mérőeszköze, mint ama javak előállításához szükséges emberi munka, nem képzelhető: azzal szemben megint azt vitatom, hogy minden dolgok közt a világon épen az emberi munka a legalkalmatlanabb arra, hogy bárminemű tekintetben is mérőeszközül szolgálhasson, minél fogva nem is használják sehol sem a csereérték mérésének, sem akármilyen más mérésnek egységéül vagy eszközéül.

Maga SMITH ÁDÁM mondja: »De bár a munka minden tárgy csereértékének valódi mértéke is, közönségesen nem ezzel mérik a tárgyak értékét. Gyakran nehéz két különmemű munkamennyiség értékének arányát megállapítani, mert a rájuk fordított idő nem lehet mindig mérvadó, a rájuk fordított testi és szellemi munka különféle fokait szintén tekintetbe kell venni.« (p. 38.) Vagyis látni, hogy maga SMITH is érzi, hogy mily nehézségek tornyosulnak az emberi munkának csereérték-mérőül való használata elé. Maga rámutat arra, hogy az emberi munka, még ha egynemű is, számtalan minőségbeli fokozatok által különbözhetik, amely minőségi fokozatokról mindenki tudja, hogy számszerűen nem hasonlíthatók össze egymással. Olyan skálát szerkeszteni, mely valamely iparágához tartozó munkának minőségi fokozatát számszerűen jelezze, teljességgel megoldhatatlan föladat. Hát még, ha különmemű iparágáról van szó, és számszerűen kellene jelölni, hogy mily minőségű lakatos munka áll ugyanazon a fokon, mint egy bizonyos minőségű szabómunka: ki hinné, hogy ily külön n é m ű munkafajták közös számszerű skálára hozhatók? Es ez a lehetetlenség annál jobban szembe ötlük, minél több értelmi művelet, szigorúbb figyelem, fejlettebb ízlés és ennél fogva minél több előtanulmány, gyakorlottság, eredeti tehetség kívántatik valamely munka elvégzéséhez, szóval minél lelkesebb a munka és így minél inkább magán viseli a munkás egyéniségének bélyegét. Ha az ember ezt meggondolja, egyszeriben látja, hogy a munkákra nézve skálát fölállítani, ugyanannyit jelent, mint az emberek számára skálát szerkeszteni. Es a miként lehetetlen számszerű mérték alá fogni az emberi egyéniségeket, ép oly kevéssé lehet számszerű skálát megállapítani műveik számára. Szóval, az emberi jellegű munka határtalan különmeműségénél és határtalan minőségi fokozatainál fogva semmi körülmények között sem használható mértékegységűi vagy mérőeszközül.

SMITH ezt érezte ugyan, de sietett érzését elhallgattatni. Es miért? Azért, mert azt hitette el magával, hogy neki minden áron közös mértéket kell találnia minden emberi javak számára, és hogy az emberi munkát dicsőíti meg azzal, ha a javak csereértékmérőjének nevezi ki. Pedig kértem, hogy miféle dicsőség rejlik egy méterrúdra nézve abban, hogy vele hosszúságot, vagy egy kilogrammos vasdarabra nézve, hogy vele súlyt

mérünk? Ép így semmi dicsóítása az emberi munkának nem foglaltatik abban, ha a csereértékek mérőeszközéül akarjuk használni; sőt ellenkezőleg, az emberi munkát teljesen meg kellene fosztanunk emberi jellegétől és valami merően gépies dologgá kellene átalakítanunk, szóval a becstelenség bélyegét kellene reá nyomnunk, hogy azt mérőeszközül használhassuk. Továbbá kérдем: ki kötelez bennünket arra, hogy minden áron elvi közös mértéket kelljen föl találnunk minden javak mérésére? Ki kötelezhet bennünket arra, hogy aféle csodagépet szerkeszszünk, melyet főntebb egyetemes gazdasági taxaméternek neveztünk; holott eleve tudjuk, hogy emberi elme ilyet nem szerkeszthet!

De nem elég belátnunk, hogy nagy tévedés rejlik abban, ha valaki az emberi jellegű munkát alkalmas csereértékmérőnek tartja; hanem föl kell tárnunk mindazokat a lélektani mozzanatokat is, melyek az emberi elmét ilyen tévedésre csábíthatják. Hogy a javak, melyek a gazdasági életben egymással kicserélődnek, mily nagyon különműek, azt mindenki látja; hogy pl. egy óra és egy esernyő épen ezen különműségüknel fogva össze nem adhatók, azt már a négyéves gyermek is megértheti: de hogy az emberi munkák ép olyan különműek, mint a javak, amelyek belőlük származnak, az jóval kevésbbé szembezőkő, elannyira, hogy az a tévhit támadhat, mintha a munka volna minden javaknak egynemű közös eleme és ennél fogva legalkalmasabb közös mértéke. Ez a tévedés onnan ered, hogy az a folyamat, melyet emberi jellegű munkának nevezünk, nem olyan kézzel fogható valami, mint az a használati tárgy, melyet a munkával előállítunk. De főntebb már kifejtettem, hogy nemcsak a különmű munkáknak, hanem az egyneműeknek különböző minőségi fokozataira nézve is lehetetlen valamely közös számszerű skálát megállapítani, úgy hogy csak a nagyon kezdetleges elme hitetheti el magával, hogy a különmű munkákat könnyebb közös mértékre hozni, mint a különmű használati tárgyakat, melyek belőlük erednek. Főképen egy határozott körülmény az, mely itt még a gondosabb elmét is könnyen megtéveszti: t. i. az a körülmény, hogy mindenféle emberi munkát, bármely munkaághoz is tartozik és bármilyen minőségi fokozata is legyen, mégis ezzel az egy szóval jelöljük, hogy: munka. Ámde mert egy általános fogalom

alá foglalhatjuk az összes különemű és különböző minőségű emberi munkákat, s ennél fogva egyazon szóval jelöljük őket, ez még korántsem jelentheti azt, hogy közös mértéket találtunk rájuk nézve. A kertész, a cserzővarga és az építőmester munkájának különböző minőségi fokai legkevesbé sem válnak számszerűen összemérhetőkké az által, hogy valamennyiük termelő tevékenységét az »emberi munka« fogalma alá sorakoztatjuk. Ezt a tételt nagyon szigorúan kell szemügyre vennünk, mert ennek igazságától függ, vajjon megdől-e a MARX értékelmélete, vagy nem.

Ha ugyanis a legkülöneműbb foglalkozáshoz tartozó emberek (mint pl. szántóvető, rézműves, szatócs, tanító, mérnök stb.) munkája számszerűen összemérhetővé válnék azáltal, hogy valamennyit egy általános fogalom s egy általános nevezet alatt, t. i. a munka fogalma és nevezete alatt, foglaltuk össze: akkor a MARX értékelmélete ellen lényeges kifogást nem lehetne tenni. Ha ellenben az egy fogalom és egy nevezet alá foglalása a különemű emberi munkáknak még nem teszi őket számszerűen összemérhetőkké, akkor a MARX értékelmélete, mint azt mindjárt látni fogjuk, tarthatatlanná válik.

MARX ugyanis teljesen megértette azt, hogy az emberi munka ép olyan mérhetetlenül soknemű, a milyen sokneműek a használati tárgyak, illetve árucikkek, melyek belőle származnak. Belátta azt, hogy az emberi munka ezen sokneműségénél fogva teljesen alkalmatlan arra, hogy értékmérővé váljék: hiszen ha a munka maga határtalanul soknemű, hogyan válhatnék az ép oly soknemű árucikkek egyneműsítőjévé, vágyik csereértékük közös mértékévé? Mondom, MARX maga ezt a problémát egész világosan látta, sőt világosan meg is fogalmazta. Ő maga mondja: »In der Gesamtheit der verschiedenartigen Gebrauchswerte oder Waarenkörper erscheint eine Gesamtheit ebenso mannigfaltiger, nach Gattung, Art, Familie, Unterart, Varietät verschiedner nützlicher Arbeiten - eine gesellschaftliche Theilung der Arbeit.« (Das Kapital I. p. 8.) Aminek értelme az, hogy a hány félesége van az árucikkeknek: a bennök jelentkező emberi munkának annyi családja, neme, faja, alfaja és változata áll előttünk. Szóval, MARX egy csöppet sem áltatja magát az emberi jellegű munka sokneműsége iránt, és teljesen tisztában van azzal, hogy ez a

sokneműség milyen akadálya a munka értékmérőül való használatának: mégis, mert el van határozva, hogy a munkát teszi meg értékmérőnek, egy speculativus fondorlattal túteszi magát az emberi munkának ép az imént hangsúlyozott sokneműségén. Hogy miféle fondorlat ez, azt a figyelmes olvasó bizonyára már kitalálta. MARX ugyanis el akarja velünk hitetni, hogy az emberi munka sokfélesége egymással egyszeribe összemérhetővé vált az által, hogy mindnyáját közös fogalom és közös elnevezés (az általános munkafogalom) alá hoztuk.

Azt mondja, hogy el kell tekintenünk valamely munka mineműségétől, úgy hogy ne lássunk benne egyebet, mint általános vagy elvont emberi munkát. El kell tekintenünk attól, hogy valamely munka takács- vagy szabómunka, és akkor eljutunk az általános, vagy elvont embermunka fogalmához, melynek többé milyensége nincs, úgy hogy egyforma emberi munkává lesz, melynek csakis mennyisége van. A milyenséggel bíró vagyis a concretus hasznosságú munka, milyen pl. a takácsmunka vagy szabómunka, hozza létre a concretus használati cikkeket vagy használati értékeket: de ha eltekintünk ezen munkák specificus hasznos mineműségétől, úgy hogy csak az általános, az elvont emberi munkát látjuk benne, mely mindenütt egyforma, mert általános emberi, akkor megtaláltuk azt a mennyileges jellegű munkát, mely egyenérték szerint kicserélődhetik, vagyis mely az árú csereértékének felel meg. Szóval a concretus, a minősített munka, mely egy kabátban lappang, teszi azt hasznos tárgygyá (használati értéké); de az általános, az elvont emberi munka, melynek már csak mennyisége van, teszi a kabátot csereértékké. MARX lapokon át görgeti tovább ezt a gondolatot és külön cikket is szán neki könyvében: »DoppelCharakter der in den Waaren dargestellten Arbeit« czimen (p. 7-13), oly módon, hogy egyre komorabb mysticus fény kezdi övezni a kétféle szempontból tekintett munkát, mely az árucikkékben lappang. Pedig a dolog nagyon egyszerű: hiszen minden értelmesebb tanuló gyerek is tud különbséget tenni a különmű, minősített emberi munkák közt (mint pl. a szabómunka), és az emberi munka általános vagy elvont fogalma között, mely az összes minősített munkákat magába öleli. De MARX ama fejtegetései azért válnak oly ködösekké, mert a szerző abba, az önáltatásba esik, hogy

eltekintvén az emberi munkák különböző minőségétől, azok ez által számszerűen összehasonlíthatókká, összemérhetőkké is váltak. Az elemi logikai tévedést, mely ebben rejlik, a következő módon teszszük szemlélhetővé:

Mondottuk, hogy a munkák ép oly változatosak, mint az árucikkek, melyek belőlük származnak. De, ha ez így van, akkor az árucikkek különmemőségétől ép úgy eltekinthetünk, mint a hogy MARX a munkák különmemőségétől eltekintett. Vagyis, ha MARX az emberi munka kettős jelleméről («Doppelcharakter») beszél, mi most ennek megfelelően az árucikkéknek kettős jelleméről fogunk szólhatni. Az árucikkeket tekinthetjük abból a szempontból, hogy határozott minőségű használati tárgyak, pl. a kabátot, hogy kabát, a zsebórá, hogy zsebóra; de ha eltekintünk ettől a határozott minőségüktől és csak azt vesszük szemügyre, hogy vehető és eladható tárgyak, akkor az általános avagy elvont árucikk-fogalom alá foglaltuk őket. Ámde kérdem, ha a kabátnál eltekintek attól, hogy kabát és a zsebóránál attól, hogy zsebóra, és csak azt tartom szem előtt, hogy mindaketten általános vagy elvont értelemben vett arucikkek, azért megtaláltam-e már annak módját, hogy miként váljanak összemérhető csereértékekké? Tudom-e, hogy hányszor többet vagy kevesebbet ér az óra, mint a kabát? – Vagy egy egészen más körből vett példa: Ha eltekintek a piros, narancs, sárga, zöld stb. színek minőségétől és valamennyiüket »a szín« általános vagy elvont fogalma alá foglaltam: akkor ez által összemérhetővé tettem-e e színeket, s tudhatom-e hány billió rezgés felel meg a piros, hány a narancs, sárga stb. színnek? – Vagy egész általánoságban: ha eltekintek minden természeti jelenség minőségétől, és valamennyiüket »a jelenség« általános vagy elvont fogalma alá foglalom, akkor összemérhetővé tettem-e már az összes természeti jelenségeket egymással, s tudhatom-e pl, hogy 1 caloria egyenértékű 424 méterkilogramm mechanikai munkával?

Íme, itt látjuk typosus példáját a rász értelemben vett speculativus vagy scholastikus német tudósnak és gondolkozónak. Azt hiszi, hogy csak abstrahálnia kell a szobafestő-munka és a kőfaragó-munka minőségbeli különbségétől, hogy ez által meg is legyen állapítható, hogy melyik szobafestő-munka áll számszerint a skálának ugyanazon fokán, mint egy adott kő-

faragó-munka. Az ilyen speculativus német bűvár azt is bátran képzelhetné, hogy csak abstrahálnia kell testének fajsúlyától, hogy röpiülni tudjon. En legkevésbbé sem akarom kicsinyleni az abstractio-képességet, hiszen ez ad szárnyakat az emberi elmének; de épen ezért kár ezt a fölséges erőt nevetségessé tenni az által, hogy olyan földadatokat akarunk vele megoldatni, melyek nem folynak természetéből. Semmi kétség, hogy két különemű dolog összemérhetővé tételénél okvetlenül el kell tekinteni milyenségbeli különbségüktől, mert e nélkül az összeméréshez, mint földadathoz, sem juthatunk el. De a milyenségtől való abstractio csak előzetes föltétele annak, hogy magunk elő tűzhessük az összemérés földadatát, s még legkevésbé sem tartalmazza magában e földadat megoldását. Ha tehát eltekintünk a különböző foglalkozási körökhöz tartozó munka különeműségétől, akkor ezen elvonatkozásunk csak annak a vágnak jelentőségével bír: vajha sikerülne most már a különemű munkák összemérésére szolgáló módszert is fölfedeznünk! MARX azonban ezt a jámbor vágyat mindjárt teljesülésnek tekintí. Itt ismerhetjük meg az utópista észet, aki azt hiszi, hogy neki csak valamire vágyódnia kell, hogy az ölébe hulljon. Ha az ilyen utópista elme az elméleti tudomány körében marad meg, akkor itt termelhet óriási mennyiségű elmeködöt, mely csak némely rokonhajlamú elmének látását sötétítí el örökre. De ha az ilyen utópista elme a nép közé szabadul akkor millióknak prófétája lesz, akik mind esküsznek lengő szakállára és sűrű elmeködére: lengő szakállára, mert azt látják, sűrű elmeködére pedig, mert azt nem látják.

Azt hiszem, tisztában vagyunk azzal, hogy, a különemű munkák milyenségétől eltekintvén, azokat összemérhetőkké még nem tettük, számukra mérő-léptéket még nem szerkesztettünk. MARX azonban, mint mondom, meg van győződve, hogy ezt megtalálta. Arait nem gyakran tesz: egyenesen eldicsekszik vele, hogy ő az, aki az áruban lappangó emberi munka kettős jellemét kimutatta. »Diese zwieschlächtige Natur der in der Waare enthaltenen Arbeit ist zuerst von mir kritisch nachgewiesen worden. Da dieser Punkt der Springpunkt ist, um den sich das Verständnis der politischen Oekonomie dreht, soll er hier näher beleuchtet werden.« (p. 8). Vagyis látni, hogy mily nagy súlyt helyez MARX arra a fölfedezésére, hogy beszélhetünk

bizonyos határozott minőségű emberi munkáról (pl. a szabóin unkárol), de el is tekinthetünk e határozott minőségektől és akkor beszélhetünk általános vagy elvont értelemben vett emberi munkáról. Szinte kaczagató, hogy valaki erre a »fölfedezésére« oly nagy súlyt helyezzen és egyenesen ettől tegye függővé az egész nemzetgazdaságtan megértését. De aki ismeri MARX gondolkozásmódját, az nagyon érti, hogy ő másként nem nyilatkozhatott. Ő ugyanis meg van győződve, hogy a föntebbi fölfedezés által összemérhetővé tett minden emberi munkát, és ez által biztosította a munkának egyetemes értékmérőül való használatát. Szóval ő fölfedezte az egyetemes gazdasági taxamétert, azt a kis csodagépet, mely minden kicserélendőknél érték viszonyszámát csalhatatlanul jelzi, s így minden cserebeli csalárdaságot menten leleplez. De hol van ez csodagép, kérde az olvasó? Mindjárt bemutatom, úgy, ahogy az MARX műhelyéből kikerült.

Előbb azonban még egy másik fogalmi csempészetet kell föltárnom, mely MARX értékelméletében döntő szerepet játszik. Láttuk, hogy ő minden minősített emberi munkát ettől a minősültségétől megfosztva képzeli, s ez által »egyenlő emberi munkára, elvont emberi munkára« vezet vissza, (»es verschwinden also auch die verschiedenen konkreten Formen dieser Arbeiten, sie unterscheiden sich nicht länger, sondern sind allzusammt reducirt auf gleiche menschliche Arbeit, abstrakt menschliche Arbeit.«). Hogy ezt a minden árucikkben foglalt egyenlő vagy elvont emberi munkát szemléltetőbbé tegye, azt a saját szerű kifejezést is használja, hogy a minősült munkák minősültségének elhagyása által nem marad belőlük egyéb hátra, mint egy »kísérteties valami«, mint »puszta kocsonyája a különbségnélküli emberi munkának.« (»Es ist nichts von ihnen übrig geblieben, als dieselbe gespenstige Gegenständlichkeit, eine blosse Gallerte unterschiedsloser menschlicher Arbeit« . . .). Ez az általános egyforma munkakocsonya, mely minden árucikkben, mint annak értékállománya, bennfoglatatok, valóban nagyon jól szemlélteti MARX-nak azt a törekvését, hogy a munkát minden foglalkozásbeli minősültségétől megfoszssa és ez által egyneművé és mérhetővé tegye. És ha ez az általános egyforma munkakocsonya nem csak képletes értelemben, hanem a szó szoros értelmében vett kocsonya-

féleség volna, akkor a munkamérés problémája meg volna oldva, amennyiben ennek a kocsonyának megmérésére volna visszavezetve. Attól függ tehát minden, hogy lehetséges-e egy képletes kocsonyát valóságos kocsonyává átváltoztatni. Az olyan bűvészeknek, mint MARX, ez természetesen vajmi könnyen sikerül; még pedig a következő módon:

Az által, hogy eltekintettünk valamely munka hasznos concretus minőségétől, nem maradt meg belőle egyéb, mint egyenlő, elvont emberi munka. MARX most már csak az »emberi« szót a »physiologiai« szóval helyettesíti és ez által eléri, hogy a képletes értelemben vett kocsonya menten valóságos kocsonyává lesz. De ha ezt a fogalom-csempészetet el akarta követni, akkor kár volt oly nagy speculativus kerülő utat tennie. Mire való a minősített emberi munkát előbb elvont emberi munkává változtatni, ha utóbb ezt az elvont emberi munkát épen emberi jellegétől kell megfosztani és physiologiai munkára visszavezetni. Milyen egyszerű dolog lett volna kijelenteni, hogy, ha minden emberi munkát összemérhetővé akarunk tenni, akkor értékképző elemnek benne csakis a physiologiai munkát tekinthetjük, melynek mértéke a méterkilogramm. A földműves, az iparos, a kereskedő, a művész, a tudós stb. munkája, mihelyt csereértékükről van szó, menten a méterkilogramm mértéke alá esnek. »Alle Arbeit ist einerseits Verausgabung menschlicher Arbeitskraft im physiologischen Sinn und in dieser Eigenschaft gleicher menschlicher oder abstrakt menschlicher Arbeit bildet sie den Waarenwerth. Alle Arbeit ist andererseits Verausgabung menschlicher Arbeitskraft in besondrer zweckbestimmter Form und in dieser Eigenschaft konkreter nützlicher Arbeit producirt sie Gebrauchswerte.« (p. 13).

Ebből az idézetből, mely MARX értékelméletének lényegét magában foglalja, látni, hogy általános vagy elvont emberi munkán ő valósággal physiologiai munkát ért, A fogalom-csempészet által azonban többet ért el, mint amennyit talán maga elérni óhajtott. Mert most már nem csak a legkülönbözőbb emberi foglalkozási ágak, hanem az ember és a házi állatok, a ló és szarvasmarha munkája mind összemérhetőkké váltak. Sőt mert a »physiologiai« munkát voltaképen mechanikai munkával mérjük, hát az ember munkája nemcsak a házi állattal, de a gépével is egy mérték alá kerül. A mulatságos ebben

a gyönyörű elméletben csak az, hogy socialista vezér és nem valamely rabszolgakereskedő eszelte ki. Másrészt azonban MARX íveket tölt meg abbeli jajongásaival, hogy a capitalista társadalom miként teszi rabszolgává a bérmunkást, miként súlyesztí a teherhordó állat színvonalára. Ő maga pedig olyan elméletet csinál, mely minden embert egyformán igavonó barommá alacsonyít, amennyiben munkájában mást nem ismer el érték gyanánt, mint amit a szarvasmarha is termelni tud. El kell tehát ismernünk, hogy MARX értékelmélete valóban legszélsőbb kifejezése a francia forradalom egyenlőségi elvének. Egneművé tesz minden emberi munkát minden állati és minden gépi munkával: közös mértékre hozza őket az által, hogy nem ismer el bennök más csereértéket, alkotó elemet, mint a physiologiai, illetve gépies munkát.

De mint minden olyan gondolkodó, aki valamely képtelenségbe belelovalta magát, MARX is egy ponton megijed a saját gondolatától. Kissé nyugtalanítja, hogy mindenféle szellemi munka egy sorba kerüljön akármilyen teherhordó állat vagy gép munkájával. Meglehet, hogy eszébe jut az a nagy és szívós munka, melyet hosszú évek során át saját értékelméletének kidolgozására fordított, s mely által ő az egész meglévő társadalmat megdönthetni s egyben egy új társadalmi rend alaprajzát elkészíteni vélte. Megengedi tehát, hogy egyszerű és összetett munkát különböztessünk meg, és hogy az összetettebb munkát az egyszerű munka valamely többszöröse nek tekinthessük. »Komplicirtere Arbeit gilt nur als potenz i r t e oder vielmehr m u l l i p l i c i r t e einfache Arbeit, so dass ein kleineres Quantum komplicirter Arbeit gleich einem gröseren Quantum einfacher Arbeit.« (p. 11). MARX nem veszi észre, hogy ezzel az eredménnyel megint halomra döntötte a munka megmérhetőségét. Mert olyan skálát szerkeszteni nem lehet, mely számszerűen megmutassa, hogy valamely emberi munka az egyszerűség, vagy összetettség milyen fokán áll. így tehát végül is kiderül, hogy MARX elmélete szerint is az emberi munka nem válik mérhetővé. Az egyszerű és az összetett munkák neve alatt voltaképen a különféle foglalkozási ágak minősített munkájához térünk vissza; s így fölösleges volt az elvont emberi munka fogalmát kieszelni és még fölöslegesebb az emberi, állati és gépi munkát csereérték tekintetében egy színvonalba hozni.

Csak pusztán fictio az, ha MARX azt mondja, hogy valamely használati tárgy értékét a készítésére szolgáló átlagos munkaidővel («gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit») mérjük; hiszen főntebb meggyőződünk, hogy az emberi munka, amíg emberi jellegű, összemérhetetlen marad. MARX elmélete szerint az időmérő készülék, vagyis az óra volna az a kis csodagép, az az egyetemes gazdasági taxaméter, mely az emberi munkát mérhetővé tenné és így minden árú igazi csereértékét megmutatná. »Als Werthe sind alle Waaren nur festgeronnene Arbeitszeit«, (p. 6.) Aminek az értelme az, hogy minden aruban annyi a csereérték, vagy röviden érték, a mennyi benne az úgyszólván megkocsonyásodott munkaidő. Már ez a képletes beszéd is mutatja, hogy MARX a munkát csak képletes értelemben méri meg. Ámde képletes összeméréseknek a költészetben lehet ugyan helyök, de a gazdaságtanban soha sem, mert itt az értékviszonyokat számszerűen kell kifejezni. Hogy miféle számszerű viszonyban áll egy órai átlagos szedőmunka egy órai átlagos favágó munkával, azt halandó ember, (ha csak önkényes hozzávetés szerint nem akar eljárni), elvi alapon, elvi eljárással ki nem fejezheti. Szóval, a különmemű munkákhoz tartozó, egyenlő időtartamokban végzett »átlagos« ügyességű munkamennyiségek összemérhetetlenek maradnak ép úgy, mint a hogy összemérhetetlenek az egyazon munkakörbe tartozó különböző ügyességi fokozatok. Valóban csak vígjátékszerző juthatna arra a gondolatra, hogy az órát tegye meg egyetemes gazdasági értékmérőnek, vagyis olyan csodagépnek, melylyel a »socialis kérdés«-t meg lehet oldani.

A mondottakból talán eléggé kiviláglik, hogy az emberi jellegű munka, határtalan különmeműségénél és összemérhetetlenségénél fogva, soha mérőeszközzé nem válhatik, s ha valaki mégis azzá akarja megtenni, akkor kénytelen lesz azt emberi jellegétől megfosztani, mint azt MARX példája mutatja. Igenis, ha házi állataink alkotnának társadalmat és művelnék a gazdasági tudományt, akkor ők megtehetnék a physiologiai munkát általános értékmérőnek, a mint hogy az ő socialis kérdésüket egy kis óramű segítségével teljesen meg lehet oldani. MARX értékelmélete az ő számukra van kieszelve; és, ha jól meggondolom, akkor az a collectivismus is, melyről MARX álmodozik, a házi állatok világában már ember-emlékezet óta teljesen meg van honosítva.

A kritikai gazdaságtannak óvakodnia kell attól az utópista gondolattól, vagyis agyrémtől, mintha valamely általános elvet (princípiumot, mint pl. az emberi munkát) lehetne megállapítani, melyből számszerűen folyhatna a legkülönbözőbb szolgáltatások és árucikkek értékviszonya. Az árucikkek és szolgáltatások mögött ugyanis ott állanak az emberek maguk, és aki amazok számára keres elvi taxamétert, voltaképpen az emberi egyéniségek számára akar általános érvényességű mechanikai értékmérőt megszerkeszteni. Értékmérő elveket az ember és tevékenysége számára a vallás és a bölcsészet tanításaiban találunk ugyan, de ezek az elvek nem olyanok, melyek számviszonyokban fejeznék ki a szolgáltatások és árucikkek értékeit; pedig a gazdasági életnek ilyen számszerű értékelésre van szüksége. Aki tehát ezt a számszerű értékelést valamely egyetemes érvényességű értékelő elvből akarja deducálni, az a gazdaságtanból vallást akar csinálni. A XIX. századnak ép az volt egyik nagy társadalmi betegsége, hogy a gazdaságtant vallássá, illetve a vallást gazdaságtanná akarta megtenni, mint ezt MARX értékelmélete mutatja. E betegség ellen úgy küzdünk, ha megérttetjük a gondolkozókkal, hogy a gazdálkodás nem meríthet önmagából értékmérő egyetemes elvet. A gazdálkodást csak a társadalom többi életműködéseivel: a vallásos, tudományos, művészi, politikai, jogi, technikai stb: életműködésekkel kapcsolatban lehet vizsgálat tárgyává tenni; máskülönben abba a panoekonomista betegségbe esünk, mely minden életműködést a gazdálkodásban en y észtet el.

XV.

Midőn MARX az emberi jellegű munka mérésének végtelen problémájába bocsájtkozik, nem is látszik sejteni, hogy miféle fába vágta fejszóját, mert azt hiszi, hogy egy-két kopott scholastikus fondorkodással, illetve fogalomcsempészettel, az ügyet játszva elintézheti. Pedig, ha számot adunk arról, hogy minden tudományos vizsgálódásunk mire irányú, azt kell mondanunk, hogy csak két tárgya van: kutatjuk Isten műveit a természetben s az ember munkáját a társadalomnak nevezett nagy életközösségben, illetve kutatjuk a kettőnek válhatatlan kapcsolatát. A mi az ember munkáját illeti, azt soha mérhetővé nem fogjuk tenni, mert az, míg csak emberi jellegét meg-

őrizni tudja, mindig lelkes munka marad; a lelkes munkát pedig mérni nem lehet. Ezt a lelkes munkát ugyan manapság nem csak a bölcsészeti elemzés, hanem a kísérleti kutatás eszközeivel is vizsgáljuk, de ép ez a kísérleti kutatás győz meg bennünket véglegesen arról, hogy azt, ami munkánkban valóban lelki mozzanat, azt mérésnek alávetni nem lehet. FECHNER és WUNDT iskolájának kísérleti vizsgálódásai ugyan a hozzá nem értőkben azt a látszatot kelthetik, mintha a lelki élethez magához méréssel is hozzá lehetne férközni; de hogy ez mennyire csak illusio, azt »Naturphilosophische Vorlesungen« című könyvemben részletesen megvilágítottam. Különben a materialista gondolkozású álmodókat, kik a lelki életet idegfolyamatokra vélik visszavezethetni, figyelmeztetni kell arra, hogy, amit idegfolyamatoknak vagy idegáramoknak neveznek, s amit APÁTHY szerint helyesebben ideghullámoknak mondhatunk, tulajdonképeni mivoltjuk szerint ma még annyira ismeretlenek, hogy az általuk végzett kémiai és másnemű munka mérésére, legalább ez idő szerint, még csak gondolni sem lehet. Nem akarok itt biológiai és lélektani fejtegetésekbe bocsájtkozni, hanem inkább sociologiai úton akarom bizonyítani, hogy az emberi jellegű munka soha nem fog mérhetővé válni. Ahhoz ugyanis, hogy az emberi jellegű munkát megmérjük, két sociologiai követelménynek kellene teljesíthetőnek lenni: 1. Az egyik ember egyéni munkájának szigorúan elszigetelhetőnek kellene lennie a másiktól; 2. Ha két vagy több ember közös czállal együttesen dolgozik: eme szervezett munkájuk eredményének egyenlőnek kellene lennie a benne szereplő egyes munka-componensek számtani vagyis mechanikai összegével. Már pedig a dolog úgy áll, hogy sem az egyesek munkáját valósággal elszigetelni, vagyis ROBINSON-ok munkáját vizsgálatnak alávetni képesek nem vagyunk, sem pedig nem áll az, hogy két vagy több ember szervezett munkájának eredménye egyenlő lehetne az egyes munkacomponensek összegével. A két szorosan összetartozó tételt jól szemügyre kell vennünk, ha egyszer s mindenkorra meg akarunk szabadulni azoktól az utópiáktól, melyekkel a gombamódra termő világboldogító urak az emberiség agyát a XVIII. és XIX. században megmételtyezték.

Ha saját életmunkánkat, bármely foglalkozási ághoz is tartozunk, figyelemmel vizsgáljuk, akkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy minden munkálatunkba úgy belé folyik a másoké, hogy, bárha ezt vagy azt az elvégzett dolgot a m a g u n k é n a k valljuk és hirdetjük, mégis egészen elkülöníteni benne a magunkét attól, ami mások munkájából – észrevétlenül vagy észrevéve – beléfolyt, képesek nem vagyunk. Bele vagyunk iktatva egy nagy életközösség óriás munkafolyamatába és, bárha beszélünk a saját munkánkról, melyet elvégeztünk, mégis nem tudjuk megállapítani, hogy munkánk mennyiben vált mások munkájának alkotó elemévé és, fordítva, mások munkája mennyiben alkotó eleme a miénknek. És megjegyzem, hogy épen a legönállóbb, legeredetibb, legkiválóbb munkások érzik ezt legjobban. Épen ezek vannak legmélyebben áthatva minden e g y é n i munkának szükségszerűen s o c i a l i s jellegétől.

Ennek az elvnek mérhetetlen jelentőségét csak az ismeret-
tan tárhatja föl előttünk. Az ismerettan ugyanis megmutatja, hogy az, amit az egyéni ember legsajátabb tulajdonának szoktak tekinteni: az ő egyéni értelme, egyéni esze, menten megszűn-
nék értelem vagy ész jellegével bírni, ha nem volna socialis jellegű értelem vagy ész. Az ismerettan bebizonyítja, hogy a legegyszerűbb érzéki tényt nem tudnók constataálni, ha ebben a constataálásban nem lappangana az a tudat, hogy azt a tényt rajtunk kívül más valaki is constataálhatja. Az ismerettan be-
bizonyítja, hogy, mikor valami tényt egészen magánosan vélünk tapasztalhatni, észrevétlenül társul fogadtunk más képzeletbeli társmegfigyelőket, kik azt, amit tapasztaltunk, velünk együtt' tapasztalják: mert, ha ezt nem tesszük vala, saját megfigyelésünk (emberi értelemben vett megfigyelésünk) sem jöhetett volna létre. Az ismerettan bebizonyítja, hogy, mikor valamely ítéletünket igaznak tekintjük, ezen ítéletünkbe észrevétlenül minden emberi elmét társelméül fogadtuk be, mert ha azt nem tesszük vala, saját ítéletünk sem jöhetett volna létre. Szóval, minden megfigyelés, minden ítélet, minden értelmi művelet, bárha egyén végezi azt egyéni lelkének hozzáférhetetlen magányában, mégis lényegesen socialis jellegű művelet, vagyis semmi körülmények között nem jöhetett volna létre, ha elménk rejtett magányában minden más elmét önkéntelenül is társul nem fogadtuk volna. Egyéni elmének lenni annyit tesz, mint önkéntelenül más egyéni

elméket a saját működésének társaivá, tanúivá tenni. Vagyis minden logika lényegesen socialis jellegű logika, noha egyének egyéni lelkük hozzáférhetetlen magányában fejlesztik ki azt.

Nem úgy áll tehát az, ahogy sok fölületes és léha elme képzelet, hogy csak valamelyes kedély vagy érdekszükséglet hozza egymással társaságba az eredetileg teljesen elszigetelt egyéneket. A társadalom, melyet rajtunk kívül lévőnek szemlélünk, bennünk él, egyéni lelkünk közepén, úgy, hogy, ha azt onnan kiszakítani akarnók, saját egyéni voltunkat szüntetőnk meg. És nem úgy van az, ahogy sok szószátyár elmén ez képzelet, hogy eredetileg önös lények vagyunk, akik, valahogy érdekeink és a külső körülmények által összekényszerítve, utóbb egymással megalkuvó, sőt »altruista« lényekké változunk. Hanem úgy áll a dolog, hogy lényünk lénye a szeretet, mely bennünk egyéni korlátokat ölt oly módon, hogy a korlátozott egyén szembe kerülvén más korlátozott egyénnel, megfeledekezhet az eredendő közösségről, melyben velők él, és így e megfeledekezésben önössé válhatik. És ezt nem csak a vallás tanítja így, hanem a logika is, midőn mutatja, hogy nem lehet gondolkozó ember az, aki gondolkozásában a többi embert társul nem fogadta.

Ha az emberi egyénnek minden lelki művelete csak annál fogva lehet egyéni művelet, mert gyökerében socialis jellegű, akkor fordítva, e socialis jellegű műveletről is csak annál fogva lehet szó, mert megegyénült. Midőn tehát a lelki műveletek socialis jellegét kiemeljük, ezért nem akarjuk azoknak egyéni jellegét elvitatni vagy eltagadni, hanem csak azt hangsúlyozzuk, hogy az ember minden lelki műveletében a socialis és az individuális jelleg egymást kölcsönösen föltételezik, úgy, hogy egyik a másik nélkül meg nem állhat. Akik tehát azt hiszik, hogy socialismus és Individualismus egymást kizáró ellentétek, azok e nézetükkel csak azt árulják el, hogy az ember lelki élete fölött soha komolyan nem gondolkoztak: másként észre kellett volna venniök, hogy minden lelki művelet, noha föltételezi a teljes magába zártaságot és hozzáférhetetlenséget, vagyis az egyéni jelleget, mégis csak annál fogva lehet ilyen egyéni művelet, mert eleve magában tartalmazza az önkéntlenül társul fogadott többi emberiséget. Individualismus és socialismus tehát nem lehetnek egymást kizáró elvek, hanem, ellenkezőleg, csak

akkor bírnak logikai értelemmel, ha kölcsönösen egymást feltételezőknek, egymással válhatatlan kapcsolatban lévőknek tekintjük azokat.

Ha az egyént ily módon egész lényével a társadalmi életközösségben gyökeredzni látjuk, akkor érthetővé válik előttünk, hogy az emberi jellegű egyéni munkát miért nem lehet elszigetelni más egyéni munkáktól, vagyis, hogy miért nem lehet azokat számszerű mérésnek alávetni. Már most kérdem, vajjon kik azok, akik a legnagyobb szenvedélylyel, mondhatni fanatizmussal követelik, hogy az emberi munkát elszigetelve megmérjük és e mérést egész társadalmi fölfogásunk alapjává tegyük? Talán az individualisták? A szélső önösség emberei, akik féltékenyen örködnek a fölött, hogy az ő munkájuk legkisebb részecskéje sem válhassék valaki másnak javára? Nem, épenséggel nem az individualisták, hanem a socialisták azok, akik a munkának socialis jellegét megtagadják, midőn az egyes ember munkáját mérhetővé akarják tenni. Sőt MARX semmire sem oly büszke, mint arra az illusiójára, hogy sikerűit az elszigetelt ember munkájának mértékét s ezzel együtt az egyetemes gazdasági értékmérőt megtalálnia.

Ámde, hogy az emberi munka mennyire nem lehet számszerű mérés tárgya, az még világosabban állhat előttünk, ha a föntebb jelzett második tételünkre gondolunk, hogy több ember munkájának valamely terv szerint való összetétele által oly eredmény jő létre, mely amaz emberek elszigetelt munkálkodása által nem állhatott volna elő, amit úgy is fejezhetünk ki, hogy a szervezett munka eredménye nem egyenlő az eredményt létrehozó egyes munkák számtani (vagy gépies) összegével. Mindenki ismeri a »munkafelosztás« mérhetetlen jelentőségét az emberi társadalomra nézve, mindenki tudja, hogy »munkafelosztás« nélkül soha emberi jellegű művelődés nem jöhetne létre: nem szükséges tehát, hogy itt a »munkafelosztás« vagyis inkább a munkaszervezés dicséretét zengedezzem. De, ha mindnyájan elismerjük, hogy az emberi civilisatio csodája csakis szervezett munka által jöhetett létre, akkor ebben már bennfoglaltatik, hogy a szervezett munka eredménye nem egyenlő amaz elszigetelt munkák összegével, mely akkor állana elő, ha az emberiség csupa Robinsonokból állana. Nincs tehát annál neveltségesebb törekvés, mint s z á m o k b a n kifejezni akarni,

hogy mindenikünk mennyivel járul hozzá ama civilisatio fönntartásához és továbbfejlesztéséhez, melynek mindnyájan részesei vagyunk. Hiszen nyilvánvaló, hogy ilyen számszerű megállapítás csak akkor volna lehetséges, ha a civilisatio nem szervezett munkaerők eredője, hanem gépies munkáknak gépies összege volna.

Hogy tehát valaki valamely elvégzett munkáért vagy valamely tetszőleges árucikkért milyen ellenértéket követelhet, azt e l vi alapon számszerűen megállapítani lehetetlen. Csakis annyi bizonyos, hogy többet követelhet, mint a mennyi p h ysiologiai munka által jutott ő maga az illető árucikkhez. Munkánk által ugyanis részesei vagyunk a társadalmi nagy életközösségnek, illetve az életközösség szervezett munkája által létesült civilisationak, melyről pedig tudjuk, hogy azt szervezetlen (elszigetelt) munkások létre nem hozhatták volna, mely tehát mindenesetre többet ér, mint ama gépies munkáknak összege, melyet az összes munkások kifejthetnének, ha szervezetlenül (elszigetelve) dolgoznának. Egy társadalom tagjának, egy munkaszervezet részesének lenni tehát annyit tesz, mint munkájáért többet követelhetni, mint a mennyi physiologiai munka rejlik az általunk végezett lelkes munkában. Mert, ha lelkes munkánkért ellenértékűi csak annyi physiologiai munkát kaphatnánk vissza, amennyit lelkes munkánkba befektettünk, akkor kár volna lelkes munkát végezni, kár volna egy társadalom tagjának, egy munkaszervezet részesének, egy civilisatio osztályosának lenni. Jobban mondva, ha munkánk által mindig csak annyi physiologiai munka térülne meg, mint amennyit kiadtunk, akkor társadalmat nem is alkothatnánk, művelődést nem is fejleszthetnénk.

Nem képzelhető tehát annál visszásabb gondolat, mint a melyet MARX egész gazdaságtanának alapelve gyanánt megfogalmaz, hogy t. i. valamely áru csereértéke egyenlő a benne lappangó physiologiai munkával. Ez az elv ugyanis kerek tagadása annak, hogy socialis lények vagyunk, hogy munkafölosztással dolgozunk és hogy ilyen munkafölosztással többet lehetne elérni, mint elszigetelt munkával. Képzeljük csak, hogy valamely bérmunkás épen annyi bért kapna, hogy táplálékával kipótolhatná azt a munkaerőt, melyet a munkában elfogyasztott! Vagyis nem kapna többet munkája fejében, mint saját

elfogyasztott munkájának physiologiai egyenértékét! Még a jól tartott háziállatnak is többet adunk vissza munkája fejében, mint végzett munkájának egyenértékét, mert azt akarjuk, hogy testi fejlődése fön ne akadjon. Megvallom, hogy újra s újra olvasom MARX főmunkáját, mert nem merek szemeimnek hinni, hogy socialista gondolkozó hirdesse azt, hogy a becsületes cserében nem kerülhet meg egyéb, mint physiologiai munkánk egyenértéke. Hogyan tartsa fön akkor a munkás ember családját? Hogyan élhessen az övével együtt lelki életet?

Nyilvánvaló, hogy emberi jellegű társadalomban munkánkért sokkal többnek kell megtérülnie, mint a saját munkánk physiologiai egyenértékének. Ez egyenes következménye annak, hogy nem gépekként és elszigetelve, hanem lelkes munkásokként szervezve dolgozunk. A nagy baj csak az, hogy nem vagyunk képesek elvi alapon számokban kifejezni, hogy valamely társadalomban mindenik munkás számára mennyivel többnek kell megtérülnie mint elfogyasztott physiologiai munkája egyenértékének. Nem vagyunk erre képesek, mert, mint azt láttuk, a lelkes munkát számszerűen mérni lehetetlenség, vagyis lehetetlen számokban kifejezni, hogy a szervezett munka mennyivel ér többet, mint a szervezetlen munka. Ez t. i. ugyanannyit jelentene, mint számokban kifejezni, hogy az emberi művelődés mennyivel ér többet, mint minden művelődés teljes hiánya.

Ámde ahhoz kétség nein férhet, hogy emberi munkaszervezeten belül általán véve minden munkás elfogyasztott physiologiai munkájánál jóval nagyobb ellenértéket, vagyis bizonyos értéktöbbletet várhat. MARX sokat töpreng ezen értéktöbblet, vagyis az ő híres »Merwerth«-je fölött, a nélkül azonban, hogy annak forrását megsejteni tudná. Minden »értéktöbblet« ugyanis a munkafelosztásból, vagy jobban mondvá, a munkaszervezésből származik, vagyis onnan, hogy az egyéni munka egyben socialis jellegű. MARX, a socialista, épen erről feledkezik meg; épen azt hagyja tekinteten kívül, hogy munkánk szervezetsége, vagyis socialis jellege által mindnyájan nyertesek vagyunk és annál inkább nyertesek, minél inkább tökéletesítjük a szervezést, vagyis minél magasabb rendű műveltséget, polgárosultságot fejlesztünk. MARX azonban azt hiteti el magával, hogy nyertesnek lenni, az bün; holott, ha jól meggondoljuk, akkor minden

nyertességünk alapja egyéni lényünk socialis jellemében, vagyis az emberi erényben rejlik. A vallás ezt úgy fejezi ki, hogy nyertes mindenki, aki szeret; vesztes ellenben mindenki abban a pillanatban, amikor a szeretetről megfélekedezik. Ha itt valásbölcseleti fejtegetésekbe bocsátkozhatnám, akkor hymnust kellene írnom a zsidóságból eredő keresztény hitről, melynél tökéletesebb hit sohasem fog eléállhatni. De, mert itt a gazdaságtan alapkérdéséről van szó, csak arra az ismerettani alap-tételre utalok, hogy az emberléleknek minden egyéni művelete gyökerében socialis jellegű, úgy, hogy, aki valamely lelki műveletében ezt a socialis jelleget megtagadja, az szükség-szerűen ellenkezésbe jut saját lényének gyökerével, vagyis logikai önellentmondásba esik. Önellentmondásba esni pedig a logika nyelvén annyit jelent, mint amit a köznapi életben úgy fejezünk ki: magát megkárosítani.

Midőn MARX nem engedi meg, hogy valamely szolgáltatásunkért mást kaphassunk cserébe, mint abban a szolgáltatásunkban rejlő munkánk physiologiai egyenértékét, voltaképen nyertességünköt akar bennünket megfosztani: attól a nyertességtől, mely a munka fölosztásból, vagyis lényünk socialis jelleméből származik. Alapjában véve ő a nyereszkesedés ellen akarna küzdeni; de úgy küzd ellene, hogy orvosságával az emberi lélek socialis jellemét támadja meg s az emberi művelődést rombolja széjjel. Úgy jár el, mint az olyan orvos, aki betegét az által szabadítja meg nyavalyájától, hogy megöli. Nagyon helyes és nagyon tiszteletre méltó dolog, ha valaki a nyereszkesedés ellen száll síkra; de, aki erre a mérhetetlen súlyos föl- adatra vállalkozik, az lásson is köröszül az emberi társadalom életműködésének határtalan bonyodalmán oly mértékben, amint ez emberileg csak lehetséges. Az mindenek előtt ne cserélje föl a természetes nyereséget, melynek a munkaföl- osztás következtében mindnyájan kell, hogy részesei legyünk, a nyereszkesedéssel, mely onnan ered s az által válik lehetővé, hogy nem tudunk olyan csodagépet szerkeszteni, mely a lelkes munkát, a szervezett munkát, a socialis munkát mér- hetővé tegye. MARX azonban, nem tévén különbséget nyeresz- kesedés és magától értetődő nyereség között, az előbbit úgy támadja meg, hogy mindenekelőtt az utóbbit szünteti meg. Vagyis úgy küzd a csalárd gazdálkodás ellen, hogy mindenek

előtt a böcsületes gazdálkodást végzi ki. Ez a lényege az ő híres »Mehrvverth«-elméletének.

Tévedését a következő képletekkel tehetjük szemléltetővé: Nevezzük a_1 , a_2 , a_3 a_n -nek a physiologiai munkára visszavezetett ama különmemű munkálatokat, melyek szükségesek, hogy posztó és belőle kabát készülhessen valaki számára, akkor MARX szerint a kabátban rejlő csereérték $A = a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n$. Ez a hamis egyenlet fejezi ki MARX tévedését. A kabát ugyanis szervezett, vagyis socialis munka által jött létre, és így eredménye több mechanikai munkát képvisel, mint a mennyit a munkások befektettek, ami abból következik, hogy a szervezett munka előnyösebb mint a szervezetlen munka. Vagyis képletben $A > a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n$. A annival nagyobb mint $a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n$, a mennyivel az adott viszonyok között a socialis munka több előnnyel jár, mint a szervezetlen munka. A baj csak az, hogy ezt a különbséget $A - \sum a$ elvi alapon számokban kifejezni nem tudjuk, mert valamely polgárosultság, illetve társadalmi munkaszervezet jelentősége nem eshetik elvi alapon számszerű értékelés alá. Pedig ez az $A - \sum a$ az a természetes »értéktöbblet« vagyis »Mehrvverth«, mely a kabátban rejlik. És mert ez elvi alapon nem mérhető, hát azt a hányadot sem mérhetjük meg, mely belőle minden munkásra nyereség gyanánt esnék.

És most végezetül megvilágíthatjuk azt az alapvető tévedést is, mely MARX-nak úgynevezett »collectivismus«-ában rejlik. Láttuk, hogy »individualismus« és »socialismus« nem lehetnek egymástól különváló s egymást kizáró elvek, mert valamely társadalmi életközösség csak az által fejlődhetik és csak az által juthat a fejlettség magasabb fokára, ha az egyéni életnek minél szabadabb és teljesebb kivirulását teszi lehetővé és fordítva, az egyén annál kiválóbb, minél teljesebben átérti egyéni mivoltának a közösségben való gyökeredzését s erről az átértéséről minél fényesebb bizonyosságot tesz tetteiben és alkotásaiban. Ezen alapelv ellen tehát kétféleképpen véthetünk: vagy úgy, hogy az egyéniség nevében tagadjuk a közösséget, melyben egész egyéni mivoltunk gyökeredzik; vagy pedig úgy, hogy a közösséget úgy fogjuk föl, mintha az az egyéniség elvének megtagadása volna. Ez a kétféle tévedés rendszerint együtt szokott járni; s aki a socialista írókat tanulmányozza, azt veszi

észre, hogy az egyik pillanatban készek minden életközösséget megtagadni, hogy az egyént érvényre juttassák, a másik pillanatban pedig az egyéni szabadságot semmisítik meg, hogy az életközösség elvének valamely látszólagos szolgálatot tegyenek. MARX collectivismusa arról nevezetes, hogy ez a kétféle tévedés benne igen szembetűnő módon van összefoglalva.

Ennek a collectivismusnak értelmében ugyanis a termelés eszközeit (ingatlan és ingó tőkét) közös tulajdonná kell tenni; magántulajdon ellenben csak az lehet, ami fogyasztás vagy élvezés céljából jut az egyes embernek osztalék gyanánt a közös termelésből. E kívánság szerint az életet két területre kellene fölosztanunk: 1. a termelés, vagy munkálkodás területére, melyen a szocialis elv uralkodnék, 2. a fogyasztás, vagy élvezés területére, melyen az individuális elv juthatna érvényre. Képzeltető-e ennél bohóbb kételvűség, bohóbb kettémetszése az emberi életnek? Hát úgy vagyunk mi emberek alkotva, hogy mikor termelünk, alkotunk, akkor megszűnünk egyének lenni; ellenben, mikor élvezünk, fogyasztunk, akkor megszűnünk a közösséghez tartozni? Hát lehet az életet olyan két területre fölosztani, hogy az egyikén merően socialisak, a másikon merően individuálisak legyünk? Ugyan kérem, mi egyéb a fogyasztás, mint újra termelése annak a munkaerőnek, mely bennünk elapadt; és mi egyéb a termelés, mint újra fogyasztása a munkaerőnek, mely bennünk fölhalmozódott. Termelés és fogyasztás olyan pár-fogalmak, mint pl. az adás-vevés, amelyek nem alkotnak két egymástól elmenthető területet. Képzeljének olyan vásárt, melyben csakis eladás folyik; de vétel nem; és fordítva olyan vásárt, melyben vétel folyik; de eladás nem. A mily képtelenség volna ily módon egy vásárból kettőt csinálni, ép oly képtelenség, a nagy életvásárt egy termelési és egy fogyasztási területre úgy fölosztani, hogy az egyik területen a socialis, a másikon az individuális elv uralkodjék. Mert lassú csak a fogyasztás területét! Elég, ha a híres: »panem et circenses«-re gondolunk, hogy a fogyasztásnak és élvezésnek nemcsak egyéni, de társas jellegéről is meggyőződünk. És lássuk csak a termelés, az alkotás területét! Hogyan födözze föl valaki a röptető-gépet, ha a munka eszközei köztulajdonná lettek és senki sem rendelkezhetik szabadon azzal, ami fölfödözéséhez szükséges. De nemcsak a nagy talál-

mányok, hanem azok a millió apró technikai javítások, melyek a műhelyek ezreiben egy-egy lépéssel viszik előre az emberi ipar és magasabb technika különböző ágait, létrejöhetnének-e, ha az illető föltalálók nem tehetnének szabadon száz balsikerű próbát, míg végre valamely szerencsés pillanatban a sikert üstökön ragadhatják? Hát ezek minden pillanatban kénytelenek legyenek valamely hivatalnoksereghez folyamodványt benyújtani, hogy bocsássák rendelkezésükre a közvagyonot alkotó »termelési eszközöket«, melyek föltaláló munkájukhoz szükségesek? De nem folytatom, hanem csak egyet kérdek még: minden termelő eszközök közt, nem az emberi agyvelő-e legfontosabb? Nos hát ez is szűnjék meg magántulajdonnak lenni? Ez is merően collectivus tulajdonná váljék? Bizony, úgy látszik, hogy MARX a világ összes termelő eszközei közül egyedül az agyvelőt felejtette ki elméletéből. . . .

Szerettem volna MARX gazdaságtanának részletkérdéseire is kiterjeszkedni, hogy megmutassam, miként hamisítja meg értékfogalmával a gazdaságtan többi alapfogalmait; ámde azt hiszem, hogy czélszerűbb e tanulmányomban a marxizmus általános bölcsészeti fejtegetésére szorítkoznom. Törekvésem az volt, hogy MARX revolutionismusában, történeti materialismusában és értéktanában rejlő önellentmondásokat föltárva, egyben azt az igazi socialismust is sejttessem, mely felé mindnyájan törekszünk, kik a nemzeti művelődés eszményeiért hevülünk, és kik át vagyunk hatva attól a tudattól, hogy az emberiség ügyét másként, mint a nemzeti eszmények megvalósítása által, nem szolgálhatjuk. Abban az érzésben, mely valakit arra képesít, hogy munkaerejét, alkotóképességét a nemzeti életközösség szolgálatába helyezze, rejlik az igazi socialismus. Más socialismus ezen a világon nincsen.

ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

A kivándorlás okairól.

Egyesületünk ez év elején tartotta szaktanácskozását a kivándorlásról és visszavándorlásról. Nagyértékű beszédek hangzottak el s különféle javaslatokat adtak elő oly férfiak, kiket e kérdések taglalására illetékeseknek is mondunk. E vitában részt vett akkor BALÁS KÁROLY, jogtanár is. Nézeteit a kivándorlásról most adja közre bővebben. (*Kivándorlásunk és visszavándorlásunk, tekintettel Ausztriához való gazdasági viszonyainkra.* Írta: Dr. BALÁS KÁROLY kassai jogtanár, 1908.)

A vitában a kivándorlás megszüntetését, illetőleg apasztását két intézkedéssel tartották lehetőnek: az amerikai állapotok tanulmányozásával és a hazai gazdasági viszonyoknak valamelyes változtatásával, javításával. E nézetek helyesek is, csak hogy BALÁS KAROLY, aki a kérdés tanulmányozásában a népesedés alapelvéből indul ki, nem áll itt meg, hanem, gazdasági helyzetünket figyelve, jut arra, hogy kivándorlásunk oka nemcsak az amerikai sajátos viszonyokban, nemcsak a hazai nehéz gazdasági viszonyokban, hanem közgazdasági önállótlanágunkban, Ausztriától való függésünkben is fekszik.

Szerző a kivándorlás hatását tárgyalja a népesedésre, ki-mutatva a vérvesztéséget, melyet a munkára képes korban levő férfilakosok kivándorlása okoz, mert a népességnek java: a legerősebb, legéletrevalóbb, legmunkásabb rész vonul ki, s vele együtt a legszívósabb, színmagyar nők. A visszavándorlók száma elenyészően csekély azok tömegéhez képest, akiket az erős kivándorlási évek során elvesztettünk. A kivándorlás menetével párhuzamosan kell csökkennie a születések számának is, s a népesség egyre nagyobb hányadában lesz terméketlenné, úgy

népesedési. mint gazdasági szempontból. Ezeket előre bocsátva, mérlegeli az amerikai kivándorlás hasznait, az onnan érkezett sok milliót. Arra a meggyőződésre jut, hogy, bármilyen nézetek forogjanak is fölszínen a pénzküldeményekről, ez csak átmeneti jelenség, melynek folytatása nem lesz, mert a kivándorlóinkban rejülő nemzeti tőke kamatostul Amerikáé, annak minden termelő erejével együtt, mi csak afféle foglalt kapunk – de az üzletbe belevesztettünk – mert aki kivándorol tőlünk, az el is vezett reánk nézve. A visszavándorlási statisztikai adatok félrevezetők; sok kivándorló visszajön, de, aki huzamosabb ideig volt ott künn, s esetleg családja is ott van, az ottani szokásokba, életmódba beleélte magát, az itthoni szegényes világban nem találja föl magát, ismét kimegy, visszamegy.

Kivándorlásunk okát ipari és mezőgazdasági visszaszorításunkban, nyíltan: Ausztriától való gazdasági függésünkben látja. Nemzeti lanyhaságunk, politikai szerencsétlen helyzetünk az oka, hogy a hazánk és Ausztria közötti kölcsönös függésből a túlnyomó gazdasági hasznot Ausztria élvezi, és a túlnyomó kárt hazánk szenved el. Erős vonásokkal jellemzi, hogy a kivándorlás által elvont munkaalkalmak s elvett népesség útját állja annak, hogy egy megfelelő hazai ipar kifejlődésének a lehetősége is meg legyen adva. Egy belföldi nagy arányú ipar nem csupán az ipari tekintetben való függést szüntetné meg Ausztriával szemben, hanem megszüntetné a mezőgazdasági függést is annak folytán, hogy az osztrák fogyasztó piacznak egészben, vagy részben való elvesztését a belföldi fogyasztás megnövekedett keresletével pótolná (46. lap). Állítja, hogy az önálló magyar gazdasági politika követelésének előbb a lehetőségét kell megszerezni, ez pedig az önálló gazdasági berendezkedésben, az önálló vámterületben van. Bár a gazdasági önállóság kiépítése megrázkódtatásokkal jár, de az aggodalmak még nem jogosítanak föl arra, hogy gazdasági önállótlanágunk örökössé tétele következék. Mert egyedül a gazdasági önállóság és önrendelkezés felé vezető út az, amelyen logikusan remélhető anyagi és népesedésbeli megerősödésünk. S ha van munkaalkalom úgy az iparban, mint mezőgazdaságban, ha önállóságunk folytán a férfikéz itthon marad, az amerikai munkabérek megközelíthetők: úgy a kivándorlás el fog magától enyészni.

Szerzőnek magam részéről igazat adok, s minden sorát aláírom. Iparunk nincs, mezőgazdaságunk régi idők mulasztásai miatt erőtelen, pusztulóban. Évtizedek mulasztása az, hogy egy személyes kérdés miatt sem védvamos politikát, sem gazdasági önállóságot nem tudunk köröszkül vinni, pedig csak a nemzetek természetes fejlődésének szavára kellett volna hallgatnunk. Való igaz, hogy vér- és munkaveszteségünk van, az okokat is látjuk, csak orvosolni kell a betegséget. BÁLÁS KÁROLY műve kijelöli az utat és szakszerűen bizonyítja az út helyességét.

Vajna Elemér.

Dánia mezőgazdasági szövetkezetei.

A dániai mezőgazdasági szövetkezetek mai állapotáról és eltérjedettségéről kiválóan érdekes cikket közöl a *Les Documents du Progrès* című társadalomtani folyóiratban DALHOFF, melyből a legjellemzőbb dolgok a következők. Már az a körülmény, hogy Dánia évente 300 millió márka értékben szállít Angliába tejet, vajat és sertéshúst, Németországba pedig 70 millió korona értékben lovat, szarvasmarhát és egyéb mezőgazdasági cikket, – mindennél jobban mutatja a dán mezőgazdaság fejlett voltát, ha figyelembe vesszük azt, hogy milyen kis országgal van dolgunk. A mezőgazdaság mélyen járó voltát még jobban igazolja, illetve még többet mond ebben a tekintetben az a körülmény, hogy ez a nagy kivitel kilencz tized részben kis és közép s túlnyomóan paraszt birtokokból kerül ki; mert a nagy birtok csupán egy tizedét teszi Dánia területének. A paraszt birtokok száma körülbelül 180,000.

DALHOFF hazája mezőgazdasági virágzásának okát egyrészt a birtokok kedvező megoszlásában, másrészt pedig a parasztosztály nagy politikai súlyában, az aránylag igen alacsony adókban és főleg a dán parasztság erős műveltségében találja. Mind ebben nem csekély része van a mezőgazdasági szakoktatás fejlettségének. Ezer meg ezer fiatalember és leány látogatja évente az egyetem és különböző iskolák mezőgazdasági előadásait, és alig van falusi ház, hova újság vagy folyóirat ne járna.

Azonban a mezőgazdasági fejlődésben az oroszlanrész mégis a szövetkezeteket, illeti meg. A dán mezőgazdasági szövetkezetek

ügyes szervezete, főleg pedig a nyereségben való részesedés czélszerű megoldásának módja az, a mi a parasztsztyály jólétét oly kiválóan magas színvonalra emelte. Legnagyobb jelentőségűek a tej szövetkezetek; ezek azok a szervezetek, a melyekben a dán mezőgazdák gazdasági és társadalmi szempontból oly hatalmas erőforrást adtak országuknak. 1882-ben alakít meg az első dán tejszövetkezet, és ma már 1086 ilyen van abban a kis országban. A tej szövetkezetek alapítása többnyire kölcsöntőkével történik, a tőkének végleges letörlesztése pedig rendszerint 10 év alatt megy végbe. A szövetkezetek kellő szakértelemmel bíró tejkezelőt tartanak, a kit a szövetkezet választott igazgatósága fogad föl, sa ki azután a mai műszaki és egészségügyi követelményeknek megfelelően üzi a tej kezelést. A tej árának meghatározása a tej zsíros alkatrészeinek mennyisége alapján történik, s a lefölözött tejet a szövetkezet rendszerint visszaküldi az egyes gazdáknak, mert a cél elsősorban a vajkészítés és annak értékesítése. 1907-ben a szövetkezetek 2250 millió kilogramm tejből 85 millió kilogramm vajat termeltek, melynek legalább háromnegyedrésze kerül már egy-két nap múltán Angliába.

E nagyszámú tejszövetkezet majdnem kivétel nélkül szövetségbe lépett egymással és pedig a legkülönbözőbb alakban és célból. Nevezetesen a tejtermékek közös értékesítése, közös gépbszerzés, raktárak és kiállítások létesítése stb. végett. Megjegyzendő továbbá, hogy a szövetkezetek kölcsöneiért a tagok teheneik számának arányában egyetemlegesen felelősek.

Szintén jelentős szervezeteit alkotják a dán mezőgazdaságnak a szövetkezeti vágóhidak, melyeknek nagy számban való fölállítása attól az időtől kezdődik, amikor az élő sertések bevitelét Németországba és Angliába betiltották. Ily vágóhidak létesítéséhez természetesen jóval nagyobb alaptőkére van szükség, mint a tejszövetkezetekhez, mert az utóbbiak átlag 25-30.000 márkával jönnek létre, az előbbieknél azonban alakuláskor szükséges tőkéje 175,000 és 225,000 márka között ingadozik. 34 szövetkezeti vágóhídon körülbelül egy és egy negyed millió sertést ölnek le évente. Minthogy a szövetkezeti vágóhidak jóval nagyobb alaptőkét követelnek, mint a tej szövetkezetek, azért az alaptőkének összehozásához jóval több tagra is van szükség, mint az előbbiekéhez, s ezért a tej szövetkezetek

átlagos tagszáma körülbelül százötvennek mondható, holott a vágóhidakra ezer és hatezer között váltakozik.

Különösen mintaszerű a baromfitenyésztés és a tojástermelés szervezete. Az ország, kerületekre van beosztva, s a különböző körzetekbe csoportosított termelőktől naponta szedik össze a termelő saját külön számával megjelölt tojást, melynek kiviteli értéke 1906-ban 28 millió márkát tett ki.

Az állattenyésztés emelésére alakultak a tenyésztési társulatok szintén szövetkezeti alapon. Az utolsó 20 és még inkább a legutolsó 10 év alatt nagyon sokat tettek ezek a faj-nemesítés szempontjából, apaállatok beszerzése és az elletésre kiválóan alkalmas anyák kiosztása által. Szarvasmarhatenyésztő szövetkezet 1100 körüi van az országban egyenként 20-30 taggal, lótenyésztő pedig 250 körüi, átlag száz taggal. Vannak még azonkívül sertés és juhtenyésztő szövetkezetek. Nevezetes szerepet játszanak továbbá azok az u. n. ellenőrző társulatok, melyek a szarvasmarha tenyésztés fölvirágoztatását tűzték ki feladatul. Itt a nagybirtokosok jártak elől jó példával, s az eredmény meglepő; az ellenőrző társulatok tagjainak tejtermelési átlaga jelentékenyen magasabb, mint az azokon kívül álló gazdáké.

De nem csupán a termelési szövetkezetek terén mutat föl Dánia nagy eredményt, hanem ép oly kiváló közgazdasági és társadalmi jelentőségűek a mezőgazdasági népesség által alapított fogyasztási szövetkezetek is. Az első dán fogyasztási szövetkezetet Jutland egyik kis városában alapította a község lelkésze 1866-ban. Ma pedig már az u. n. háztartási szövetkezetek magukban foglalják az országnak csaknem egész vidéki lakosságát s jó és olcsó cikkekkel látják el azt s így egyik leghatalmasabb alapját alkotják Dánia társadalmi és gazdasági jólétének. A legkülönbözőbb szövetkezetek egy középponti intézetet alapítottak 1896-ban az ország fővárosában, melynek a vidéken számos fiókja van s a mely több gyárat is tart üzemben. Ezekből is láthatólag, a mezőgazdasági szövetkezetek olyan kiterjedést értek el és társadalmi, valamint közgazdasági tekintetben oly nagy jelentőséget nyertek, hogy ebben a tekintetben minden más országnak példaképűi szolgálhatnak..

Balás Károly.

Politika és társadalom.

Munkásügyi törvényhozás.

A munkának, melyet ismertetni szándékozom (Graf Louis SKARZYNSKI: *Arbeitsausstellung der Arbeiterverbände*. Berlin, 1908. Autorisierte Übersetzung aus dem Russischen von Dr. CLAUS.), orosz eredetije 1905 nyarán jelent meg, oly időben, midőn Oroszországban a munkáskérdés újra való szabályozásának gondolatával foglalkoztak. Kétszeres érdeklődésre tarthatott tehát számot egy oly munka, mely a munkáskérdést nemzetközi szabályozásának világításában mutatja be.

A mű czíme után ítélve, azt várta volna az olvasó, hogy benne a strike-ok és a szakszervezetek pontos statisztikáját, vagy pedig a szakszervezetek és strike-ok közötti összefüggés tudományos magyarázatát fogja találni. E helyett szerző hol részletesen, hol pedig csak nagy vonásokban ismerteti a különböző országoknak munkásügyi törvényhozását.

Abban a nagy kérdésben, vajjon a munkáskérdés leg-életőbbike, a munka és tőke közötti közvetlen harcz, a strike és kizárás, állami törvényhozás útján nyerjen-e szabályozást, vagy pedig bocsáttassék-e át egészen az érdekeltek szabályozásának, szerző világosan észrevehetőleg az állami szabályozás mellett foglal állást. – SKARZYNSKI a társadalmi béke megvalósulását kizárólag az állam közbelépésétől várja; kifejezésre jut ez művének irányzatában is, amennyiben a munkáskérdés sikeres megoldásának előfeltételeként a saját hazájában is az állami munkásvédő törvényhozás nagyobb mértékű fejlesztését tünteti föl.

Elismerésre méltó szorgalommal tanulmányozta és hordta össze az egyes államok ma már óriási munkásügyi törvényhozását és igyekezett annak kritikai méltatásában tárgyilagos maradni. Kezdi a régi Róma munkásügyi törvényhozásával, majd Ausztriának, Magyarországnak, Németországnak, Franciaországnak, Belgiumnak, Hollandiának, Svájcznak, Dániának, Svédországnak, Norvégiának, Olaszországnak, Spanyolországnak és Portugáliának, Angolországnak, az Északamerikai Egyesült-Álla-

moknak, Új-Zélandnak és végűi Oroszországnak munkásügyi törvényhozására tér át. Kétségkívül legérdekesebb része munkájának az Oroszországra vonatkozó rész. Ezért a részért egyedül is megérdemli a tudományos világ hálás elismerését, mert körülbelül ez az első mű, mely az orosz viszonyokat, amelyek pedig különösen tanulságosak annál fogva, hogy a kérdés ott még azon a kezdetleges fokon van, melyen a többi európai nagyobb államokban már köröszkül ment, hiteles és áttekinthető összeállításban engedi megismerni.

A külföldi anyag ismertetésébe, minden szorgalma és tárgyilagossága mellett is, több kisebb-nagyobb tévedés csúszott bele. így például Ausztriának és Magyarországnak intézményeit az osztrák-magyar monarchia egységes czíme alatt tárgyalja, holott az ipari törvényhozás terén tudvalevőleg teljesen függetlenek vagyunk. Igaz ugyan, hogy intézményeink jórészt osztrák mintára készültek, és így ez a hiba SKARZYNSKI művében inkább közjogi hiba, mint tudományos fogyatékoság, de viszont az, hogy a magyar ipartörvény békéltetési rendelkezéseiről meg sem emlékezik, hanem minden magyarázat nélkül úgy tünteti föl, hogy a békéltetésre vonatkozó osztrák rendelkezések lennének Magyarországon is érvényben, már tudományos hiba. – Ugyancsak gyöngéje a műnek, hogy számos fontos kérdést csak nagyjából tárgyal. így pl. a szakszervezetekre vonatkozó angol törvényhozással, mely pedig egyike a legérdekesebbeknek, összesen másfél oldalon végez. Ugyancsak öt sorban végez azzal a kérdéssel is: -mint váltak be az ausztráliai és új-zélandi kényszerdöntő hivatalok. Pedig egy írótoi, ki a társadalmi kérdés megoldását az állami beavatkozástól reméli, azt várta volna az olvasó, hogy e kérdésnek különös jelentőséget fog tulajdonítani és azt a legújabb eredmények földolgozása kapcsán fogja tárgyalni.

Mindezen hibái daczára a mű igen becses és gazdag anyagot tartalmaz és különösen azokra nézve értékes, kik az orosz viszonyokat óhajtják tanulmányozni.

Kelemen Nándor.

Társadalmi bölcsészet.

A történelem-bölcsészet föladatai.

Van egy neme a bölcselkedésnek, melyet jóformán csak a német gondolkozók művelnek s legfőljebb még azok, kik túlnyomóan német befolyás alá kerültek. Ennek a bölcselkedésnek legfőbb jellemvonása, hogy az összes emberi fogalmakat folyékony, vagyis inkább légnemű, terjengős állapotba viszi át, úgy hogy az elméletek, melyek belőle erednek, gomolygó felhőseregként homályosítják el az elme világát. Az e fajta németes bölcsészetnek képviselője GEORG SÍMMEL is, berlini egyetemi tanár, az ismert német sociologus, kinek »Die Probleme der Geschichtsphilosophie« című, immár 3-ik bővített kiadásban is megjelent (Leipzig, Verlag von Duncker und Humboldt 1907.) munkája érdekes példáját nyújtja annak, hogyan lehet bölcsészeti kérdésekről látszólag igen mélyen és igen finoman értekezni, anélkül, hogy az ember reájuk a legcsekélyebb újabb világosságot is derítené. Az egész munka 179 oldalra terjed, de a tudós szerző tetszése szerinti számú lapon folytathatta, vagy bárhol is félbeszakíthatta volna, mert szembe-tűnő, hogy célja nem valamely eredményeknek leszűrése volt, hanem csak bizonyos gondolati pókhálózövedéknek előállítására, mely szálainak finomságával akarja meglepni az olvasót.

SÍMMEL ebben a munkájában az ismerettani vizsgálódást ki akarja terjeszteni arra a megismerési módra, melyet történelminek nevezünk. Vagy legalább is úgy indul meg, mintha ezt akarná. Ismerettanon azonban a németek még ma is KANT ismerettanát értik, úgy hogy SÍMMEL a KANT »Kritik der reinen Vernunft«-jának bizonyos műszavait alkalmazgatja a történelmi vizsgálódásra. KANT a megismerés a priori jellegű formáit csak annyiban vizsgálja, a mennyiben a természet megismerését lehetővé teszik; SÍMMEL ezeknek az a priori jellegű formáknak jelentőségét a történelmi megismerésben kívánja hangoztatni. KANT jellemző kérdése mellé »Wie ist Natur möglich«, SÍMMEL az ő párhuzamos kérdését állítja: »Wie ist Geschichte möglich.« Az ilyen játék csak annak jele, hogy a németek még ma is mennyire a neokantianus áramlat hatása

alatt állanak, s mennyire dogmává emelik KANT-nak minden egyes szavát, formuláját. A német ember roppant hálás az ilyen kérdésért» *Wie ist Geschichte möglich*«, mert ez eszébe juttatja mindazokat az édes gyönyöröket, melyeket egyetemi éveiben a »*Kritik der reinen Vernunft*« tanulmányozása közben élvezett. A ki ilyen kantianus ízű kérdést: »Hogyan lehetséges a történelem« föl tud vetni, és azt a látszatot tudja kelteni, mint ha e kérdést valóban hánytorgatná. az munkáinak nem csak három, de még jóval több kiadására is számíthat.

Pedig SIMMEL inkább csak kaczerkodik KANT-tal, mert munkájának 5. oldalán már kitűnik, hogy azok az a priori jellegű formák, melyek a történelmi megismeréshez kívántatnának, KANT főművéből a legnagyobb valószínűséggel hiányznak; SIMMEL pedig nem hajlandó annak mélyebb vizsgálataiba bocsájtkozni, hogy való s á g g a l hiányzanak-e, sem nem hajlandó új kategória-táblázatot (*Kategorientafel*) szerkeszteni a történelmi jelenségek számára, hogy ily módon kipótolná KANT főművének azt a hiányát, hogy csak a természeti jelenségek számára tartalmazza híres 12 kategóriáját. SIMMEL az » a-priori «-t sem veszi egészen olyan értelemben, mint KANT; szerinte ugyanis a tapasztalat sokkal »magasabb«-rátérjed, az a priori formák tehát sokkal »mélyebbre« érnek le, mint azt KANT képzelte, (pag. 6.). A miből kitűnik, hogy a németek milyen szabadon bánnak el imádott bölcsészükkel, úgy magyarázván őt, a hogy nekik legkényelmesebbnek látszik. Sőt semmi kétség, hogy csak azért ragaszkodnak annyira KANT-hoz, mert nem találnak más bölcsészt, kinek szavait és formuláit annyiféleképen lehetne magyarázni, mint a königsbergi bölcséit. Midőn egy ízben német bölcsészszel szemben megjegyeztem, hogy furcsa világosságot vet KANT-ra, vagy legalább füveire, ha az egyik neokantianus tábor KANT-ot az Idealismus (platonismus), a másik tábor pedig a positivista realismus számára foglalja le, akkor a német bölcsész, ki e táborok egyikéhez sem tartozik, mosolyogva jegyezte meg: épen az az ismertető jegye a kiváló bölcsésznek, hogy szavai a legellentétebb irányokban magyarázhatók, s így belőle a legellentétebb irányú iskolák indulhatnak ki.

Ne csudálkozzunk tehát a fölött, hogy SÍMMEL »ismeret-tani tanulmánya« csakhamar elveszti ismeretani jellegét és, KANT-ról megfélekedzvé, a történetírásra vonatkozó lélek-tani észrevételek és fejtegetések útjára tér. Ezekben a lélek-tani megjegyzésekben SÍMMEL olykor igazi finomságot fejt ki, fáj dalom azonban a nélkül, hogy a történelembölcsé-szeti problémák lényegébe hatolna. Mint a hogy elébb azt a látszatot keltette volt; mintha a történelmi megismerésnek ismerettanát akarná nyújtani, most egyszerre egészen »alkalmazott lélektan« gyanánt tünteti föl a történetbúvár munkáját. A történeti megismerésnek igazi titka – mondja SÍMMEL – az, hogy valamely más léleknek (történeti személynek) lelki vonásait hogyan tudjuk a saját lelkünknek vonásaiból kiformálni úgy, mintha mi volnánk az a másik lélek. »Dieses Empfinden dessen, was ich doch eigentlich nicht empfinde, dieses Nachbilden einer Subjektivität, das doch nur wieder in einer Subjektivität möglich ist, die aber zugleich jener objektiv gegenübersteht – das ist das Rätsel des historischen Erkennens. . . .« (p. 32.) Látszik, hogy SÍMMEL-t mélyen megragadta a művészek az a tehetsége, melynél fogva magát hősébe beleélni és annak lényét a maga lényéből kialakítani és kivetíteni tudja. Ámde abban alaposan téved SÍMMEL, ha azt hiszi, hogy ez a művészi alakító tehetség már magában véve elegendő az emberi társadalom történelmi folyamatainak megértéséhez. A történelmi fölfogás más egyebet is kíván, mint az egyéni lelkek megismerését: főképen megkívánja azt, amit »socialis látás«-nak nevezhetnénk szemben a pusztán egyéni lelkületnek fölfogásával. SÍMMEL nagyon is hajlandó a társadalom életét pusztán egyéni életfolyamatokra – visszavezetni s a társadalomtant lélektanba föloldani. Mindjárt munkájának első lapján ugyanis azt mondja, hogy a történelem nem egyéb, mint lelki folyamatok története. »Soll die Geschichte nicht ein Marionettenspiel sein, so ist sie die Geschichte psychischer Vorgänge. . . .« Sőt egyenesen kimondja, hogy a történetírás egy neme az alkalmazott lélektan: » So scheint der seelen hafte Charakter der Historik ihr das Ideal vorzuschreiben, eine angewandte Psychologie zu sein. . . .« Ha ez így volna, akkor a történelem csak egyes emberekkel s nem pedig a társadalommal foglalkoznék. Különben SÍMMEL egyáltalán nem veszi szigorúan állításait és fogalmazásait. Így pl.

a többek közt azt is mondja, hogy a történelem valami középső helyet foglal el a lélektani és a logikai szemlélődés között. »Die Geschichte ist so gewissermassen ein Mittleres zwischen der logischen, der reinen Sachbetrachtung unserer seelischen Inhalte – und der Psychologie, der rein dynamischen Betrachtung der seelischen Bewegungen von Inhalten.« (p. 4.) Látszólag ez nagyon mély gondolatot fejez ki, pedig ez semmi egyéb, mint az a megkülönböztetés, melyet egy HUSSERL nevű német bölcsészeti író nyújt a logika és lélektan különbségéről »Logische Untersuchungen« című munkájában, s amelyről én »Der Streit der Psychologen und Formalisten in der modernen Logik« című dolgozatomban kimutattam, hogy BOLZANO-tól (1781-1848), a jeles prágai matematikus-bölcsészről van kölcsönvéve. Érdekes, hogy SIMMEL munkájának 37-ik és 39-ik oldalán visszatér a lélektannak és logikának HUSSERL-től (illetve BOLZANO-tól) kölcsönzött megkülönböztetésére, anélkül azonban, hogy e szerzőket említene. Pedig, ha elsajátítja BOLZANO fölfogását a logika és lélektan különbségéről, akkor meg kellene magyaráznia, hogyan tudja összeegyeztetni kantianus álláspontját a KANT-ot élesen bíráló BOLZANO-éval. Mindezt különben csak melleleg jegyzem meg; a fődolog az volna, hogy SÍMMEL magyarázatát is nyújtaná ama dodonai kijelentésének, hogy a történelmi fölfogás »mintegy« középső helyet foglal el a lélektani és logikai között: annál is inkább meg kellene ezt magyaráznia, mert a józan emberi ész azt követeli, hogy történelmi fölfogásunk teljes mértékben logikus és egyben lélektani is legyen. Ha ugyanis a történelmi fölfogás valamelyes közbülső állomást foglalna el a logikai és lélektani között, akkor az a látszat áll elé, mintha sem logikainak, sem lélektaninak nem kellene lennie.

Munkájának második fejezetében a »történelem törvényei«-vei foglalkozik SIMMEL. Itt hosszas speculativus fejtegetésekbe bocsájtkozik a »causalitas« és a »törvény« mibenlétéről, a melyekben természetesen semminemű eredményhez, hanem legfőlebb egy-egy önellentmondáshoz jut. Így pl. egy helyütt (p. 75) törvényen olyan tételt ért, melynek tartalma az, hogy bizonyos tények bekövetkezését más tények bekövetkezésével szükségszerű kapcsolatba hozza. Vagyis itten a tényeknek tényekkel való szükségszerű kapcsolata teszi a törvényt; máshelyütt azonban (p. 85) a törvény lényegét a titokzatosok-nak meg-

jelölése teszi, mely a jelenségeket földézi. A KEPLER-féle törvények tehát a szó szoros értelmében nem természettörvények, mert ezek nem tárják föl a titkos okot, mely pl. a napból a bolygóhoz húzott radius vectort kényszeríti, hogy egyenlő időközökben egyenlő területeket sűröljön. Ellenben NEWTON nehézkedési-törvénye igazi természet-törvény, mert ez már az okot is megjelöli, mely a bolygómozgásban működik. Utóbb azonban maga is beismeri, hogy a nehézkedés törvénye sem nyújt semmi bepillantást abba a titokzatos okba, mely a bolygó-mozgást okozza. De a történetbúvárt, aki SIMMEL könyvét olvassa, bizonyára nagyon meghatják az efajta »természetbölcsészeti« fejtegetések, melyeknek semmi magjuk nincsen. SIMMEL ezen fölül ahhoz a fölfogáshoz szít, melylyel német bölcsészek irataiban gyakran találkozunk, hogy t. i. a »törvény« valami olyan dolognak tekintik, aminek különálló létezése, vagy érvényessége van azoktól a jelenségektől, melyek fölött uralkodik, úgy hogy a »törvény« érvényességét egy csöppet sem érinti, ha nincsenek is jelenségek, melyek fölött uralkodnék. (Királyságok nélküli királyok!) Az ilyen és hasonló speculatiók húzódnak köröszül SIMMEL munkáján, látszólagos mélységet kölcsönözve neki; de azt a kérdést, hogy a történelemben mily értelemben lehet szó törvényszerűségről, hajszállal sem előmozdítva, úgy hogy a szerző (p. 177) maga is tart attól, hogy az olvasó őt skeptikus bölcsésznek tekinthetné.

Ha van munkájának valamely megfogható eredménye, úgy azt abba a tételbe foglalhatjuk össze, hogy a történetbúvár nem mondhatja úgy el a történelmet teljességgel, ahogy az megtörtént, a hogy az megesett, mint azt némely jámbor realisták képzelik. A szerzőnek ebben a pontban teljesen igazat adunk, csakhogy meg kell jegyeznünk, hogy olyan »naiv realisták«, kik azt képzelnék, hogy mindent, ami a világtörténelem színpadán megesik, szőröstül-bőröstül belé lehetne vinni a történetírásba, sehol a világon nem léteznek. Nincsen olyan kezdetileges elme, aki nem tudná, hogy ami történetet előadunk, azt valamiképen meg kell »stilizálnunk«. Hogy ezt valakivel, aki még nem tudná, megérttessük, ahhoz éppenséggel nem szükséges KANT apriorismusához folyamodnunk, már annál fogva sem, mert ennek az apriorismusnak nincs oly tétele, melyet száz meg száz jeles bölcsészeti gondolkozó meg nem czáfolt volna.

SIMMEL mindenütt, ahol igazat mond, nyílt ajtókat nyitogat. Gondolatmenetének tárgyi főhibája, hogy a tulajdonképeni társadalomtani szempontot összezavarja az egyéni lélektani szemponttal a történelemben. Egyébként azonban, akit nem fáraszt ki és nem bódít el SIMME-nek terjengős, mystikus, speculativus német elmélkedése, az itt-ott serkentést nyerhet tőle a továbbgondolkozásra. P.

Társadalmi mozgalmak általában.

A Lemire-féle törvény és a házasságkötések legutóbbi statisztikája Franciaországban.

Mindenki, aki hasonló kérdésekkel csak keveset is foglalkozott, igen természetesnek fogja találni, hogy a házasság intézményét körülíró jogszabályok befolyást gyakorolnak a házasságkötések számára is. A nehézség csak ott kezdődik, ahol eme befolyás mértékét kezdjük kutatni. A statisztikának ilyesmit csak akkor áll módjában kimutatnia, hogyha a házasságot, különösen pedig annak megkötését szabályozó jogi rendelkezésekben változások történnek. Hogyha ugyanis a jogi változást követő időszakokban a házasságkötések számában is föltűnő különbségek állanak elő, s hogyha ezeknek előidézését semmi más különösebb oknak nem lehet tulajdonítani, akkor mindenesetre többé-kevésbé számszerűleg is igazoltnak vehetjük, hogy a változás a jogszabályoknak tulajdonítandó..

Az 1907. évi június 21-iki francia u. n. LEMIRE-féle törvény ilyen kihatásának adja statisztikai igazolását a kiváló statisztikus, JACQUES BERTILLON, egy rövid tanulmányában, melyet a *Les Documents du Progrès* f. évi szeptemberi számában adott közre.

Figyelembe kell itt vennünk ugyanis, hogy a Code Napoléon a házasságkötést oly sokféle körülménynek s beleegyezésnek írásbeli igazolásától tette függővé, hogy arra példát más törvénykönyvben nem is találunk. Az 1907-iki törvény lényeges módosításokat végzett, amennyiben a 30 évnél idősebbek most

már szüleik beleegyezésének igazolása nélkül is köthetnek házasságot, azok pedig, akik 21-ik évüket betöltötték, szintén házasságra léphetnek szülői beleegyezés nélkül, ha igazolják azt, hogy szüleiket szándékukról kellően értesítették. Ha a szülőket föllelni nem lehet, akkor az értesítést is mellőzni lehet. A törvénynek a szülői beleegyezés kellékét megszüntető rendelkezése számos oly egyénnel szolgált indítóokul házasságkötésre, akik e miatt nem tudtak egybekelni egymással. BERTILLON fölfogása szerint már egyedül az a körülmény, hogy annyi mindenféle bizonyítványt kellett beszerezni azelőtt a házasságkötéshöz, igen sok embert ösztönzött arra, különösen a munkásosztály tagjai közül, hogy egyszerűen vadházasságot folytasson az annyi sok papirosnak költséges beszerzéséhez kötött törvényes házasság helyett.

Az 1907-iki törvény azonnal megmutatta a maga hatását számszerűleg is. A törvény életbeléptetését követő esztendőben oly nagy volt a házasságkötések számaránya, amilyen nagy a 19-ik század folyamán csakis három rendkívüli esztendőben mutatkozott: 1813-ban, 1872-ben és 1873-ban. Házasságot kötöttek ugyanis Franciaországban:

1906-ban	1907-ben	A különbség tehát:	
154,800	154,288	-522	az év első felében
151,687	169,689	+8,002	az év második felében.

A különbség tehát szembeötlő, s hogy ez az említett LEMIRE-féle törvénynek tudható be, még inkább világossá válik, ha a francia nagy városok statisztikáját nézzük, illetve ezeknek az 1907. évi első hat hónapról való házasságkötési számadatait (a mikor még ez a törvény hatályban nem volt) hasonlítjuk össze ugyanannak az évnek a második feléből származó számadatokkal, mely utóbbiak már a LEMIRE-féle törvény idejéből valók. Ily módon a következő számokat nyerjük:

A házasságkötések száma 1907-ben
első 6 hónap – második 6 hónap

Seine département (Paris és környéke).....	19,088	21,859
Lyon.....	1,880	2,092
Marseille.....	1,780	2,034

Ezek az adatok mind a mellett tanúskodnak, hogy a házasságkötések formáságain való könnyítés megnövelte azok számát. De még világosabban igazolódik ez a körülmény, ha a francia társadalom különböző vagyoni osztályai által kötött házasságok számát hasonlítjuk össze egymással. Így Párizsban, ahol még soha oly nagy számú házasságot nem kötöttek, mint 1907-ben, az 1906. és 1907. évbeli, valamint ennek az utóbbi esztendőnek első és, második fele között való különbség sokkal nagyobb viszonylag is a társadalom szegényebb és kevésbé intelligens rétegeiben, mint a vagyonosabb és műveltebb osztályokban, mert a sok mindenféle igazolvány beszerzése az előbbieknél okoz nagyobb nehézséget és aránylag nagyobb költséget. Az 1908-ik év első három hónapjában a házasságkötések száma aránylag és általában egyaránt még jobban emelkedett, még pedig ez az emelkedés még erősebbnek látszik, mint 1906. és 1907 között. Kötöttek ugyanis Parisban:

az 1907. év első 12 hetében	5,725 házasságot,
az 1908. év első 12 hetében pedig	6,874 házasságot,

tehát egy ötödrészszel többet.

Mindezekkel az adatokkal azt akarja igazolni BERTILLON, hogy a törvényhozásnak igenis módjában áll a házasságkötések számára befolylni a szerint, a mint több, vagy kevesebb alakisághoz, több vagy kevesebb körülmény igazolásához, vagy bizonyítvány beszerzéséhez köti azokat. Sajnálkozóan etnlíti föl itt, hogy Franciaország a házasságkötés terén a LEMIRE-féle törvény könnyítései mellett is még mindig a legtöbb alakiság, illetve a legnagyobb hivatalos nehézkesség országának mondható. Dicsérőleg emlékezik meg a belga 1896-iki házassági törvényről, mely a Gode civil házassági jogát lényegesen újjá alkotta, különösen abból a szempontból, hogy a házasságkötéskor igazolandó körülményeket s a fölmutatandó beleegyezési nyilatkozatokat a lehetőleg csökkentette s ebben a tekintetben az önrendelkezési jogot a lehető legjobban kiterjesztette, akként például, hogy Belgiumban a 21 évnél idősebb (nagykorú) egyének szülői beleegyezés nélkül is köthetnek házasságot. Ennek a rendelkezésnek BERTILLON szerint a statisztika számos kedvező eredményét igazolta. Nevezetesen a házasságok arányszáma jelentékenyen nőtt, amennyiben az

1000 emberre eső átlagban 20-ról 24-re emelkedett, föltűnő mértékben megszaporodott a fiatalok házasságának száma és észrevehetően csökkent a törvénytelen születések aránya, mit az alábbi pár számadat is igazol:

1000 házasságon kívül élő nőre esett a Code civil uralma alatt 1881-től 1895-ig átlagban 19 törvénytelen születés, holott az új törvény életbelépte után 1896-tól 1900-ig 17, és 1901-től 1905-ig csupán 14. A belga törvény eredményei folytán azon a nézetben van BERTILLON, hogy az abban foglalt könnyítések Franciaországban is meghonosítandók volnának, mert hiszen a loi LEMIRE könnyítései is számos statisztikailag fölismerhető kedvező hatással jártak.

Vegyük figyelembe most már az eddig mondottakat abból a szempontból, vajjon a francia népesedési viszonyok marandó javulására is várhatunk-e valami gyökeres változást a LEMIRE-féle törvénytől?

Maga BERTILLON odanyilatkozik, hogy a házasságkötéseknek ez a nagy számbeli fölszökkenése nem lehet tartós jelenség, mert itt főleg a házasuló korban levők egy bizonyos számának folyósításáról van szó, t. i. a népességnek azok az elemei köntnek most nagy csoportokban házasságot, akik a LEMIRE-féle törvény előtt abból vagy ki voltak zárva, vagy pedig akik a Code civil körülményes alakszerűségei miatt nem vették maguknak azt a fáradságot, vagy sokalták a költséget arra, hogy a törvényes formák szerinti házasságot megkössék. Ebbe az utóbbi csoportba a munkásosztálynak számos tagja tartozik BERTILLON szerint. Itt ugyanis szélkében el vannak terjedve a vadházasságok. Ezeknek a vadházasságban élőknek egy tekintélyes része hajlandó lett volna együttélését törvényesíteni, azonban a Code civil által megkívánt sokféle igazolványnak, beleegyező nyilatkozatnak költsége, az azok beszerzésével járó sok fáradság és idővesztés visszariasztott nagyon sokat ezeknek a szegény osztályoknak a tagjai közül, hogy együttélésük törvényes házassággá való átalakításának költségeit viseljék. A LEMIRE-féle törvény életbelépte óta azonban ezek az alakszerűségek és költségek elesvén, a vadházasságban levők közül számosan törvényesítették együttéléseket. A házasságkötések számának ilyen fölszökkenése Franciaországban tehát e szerint csak átmeneti jelenségnek tartható, melynek egy bizonyos, – még pedig

rövidebb – időszak múltán ismét alább kell szállania, úgy hogy, ha a házasságkötések aránya minden valószínűség szerint valamivel nagyobb lesz is a LEMIRE-féle törvény következtében, a múlt és az idej esztendőben tapasztalt rohamosabb emelkedés mégsem tarthat sokáig.

Franciaország kedvezőtlen népesedési viszonyai egyébként nem a kedvezőtlen házassági arányban rejlenek, hanem a születési szám alacsony voltában. Nem az a francziák nemzeti betegsége, hogy kevés házasságot kötnek, hanem az, hogy házasságaik sokkal terméketlenebbek, mint más nemzetekéi. Hiába növekszik bizonyos alaki könnyítés folytán valamivel a házasságok arányszáma, hogyha maguk a házasságok nemcsak hogy nem lesznek termékenyebbekké, hanem ellenkezőleg egyre terméketlenebbekké válnak. A tavalyi évnek és az idej év elmúlt hónapjainak születési statisztikája szomorúan igazolja, hogy a születés aránya a házasságok számának időleges föllendülése daczára épen nem javult, sőt, hogy a születés aránya a francziák között következetesen egyre csökken, úgy hogy országuk lakosságának meglehetősen pangó létszámát mamár az erősen mondható bevándorlás óvja meg a föltétlen csökkenéstől.

Az egygyermekrendszer és a szüléstől való félelem elterjedtsége okozza azt, hogy a francia nemzet egyre kisebbé válik tömeg dolgában Európa többi népeivel szemben. Ezt a bajt pedig az eddig megkísérelt törvényhozási eszközökkel kiküszöbölni nem lehet, mert azt csak a társadalomnak olyan magatartása gyógyíthatná meg, a mely mellett nem csupán a családalapítások aránya válik valamivel kedvezőbbé, hanem a melynél lényegesen megnövekedik azoknak a valódi s hivatásukat betöltő családoknak úgy föltétlen, mint aránylagos száma is, a melyek a kellő számú gyermek adóját nem tagadják meg a nemzettől.

Balás Károly.

Különböző egyesületek és társulatok.

Pártfogó Egyesület Kolozsvárt.

Új egyesület alakúit Kolozsvárt most, december 8-án. A mozgalom előkészítői, az Erdélyi Múzeumegyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, »Gyermekeket, fiatalkorúakat pártfogolok és rabokat támogatók Egyesülete« nevet szánták neki. Másutt, ahol már megalakult, röviden de nem magyarul, patronage-egyesületnek nevezik az ilyet. Éppen ily röviden és magyarul is »pártfogó egyesület«-nek nevezhetnék. Csakhogy a magyar szóról mindenki tudja, mit jelent; az idegen szóba, amely előkelőbb is, mindent bele lehet magyarázni. Most az egyszer azonban igen kívánatos volt, hogy eleve lássa mindenki és már a címéből is megtudja, mit akar az új egyesület. Mert olyan hírek jártak előtte, amelyek, minket legalább, akik társadalmunk egységét s az egységes társadalomban a helyes munkamegosztást szerelnők szolgálni, némi aggodalomba ejthettek. Az alakuló ülés minden ilyen aggodalmat eloszlattott. Az új egyesület tervezett hosszú címében egy részről több, más részről kevesebb voltja kelletténél. Az alakuló ülés ezen is segített.

Azokkal most nem vitázunk, akik azt mondják, hogy az Erdélyi Múzeumegyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya olyasmibe fogott, ami nem hivatása az Erdélyi Múzeumegyesületnek. Ha jót kezdett, jól tette. Legalább ezzel is meggyőzte az erdélyi társadalmat arról, hogy nemcsak volt Erdélyi Múzeumegyesület; hogy ma inkább van, mint valaha. Az egykori környezetben, mely Mikóék idejében sivár pusztá volt, kisebb mesterség vala nagynak látszani. Tehát csak az a kérdés, jót kezdette-e a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály, és jól kezdette-é.

Különösen társadalmi téren annyi a teendők, hogy mindenkinék bőven jut belőle. De ahol annyi a teendő, célszerű-e a kelletténél több erőt fordítani ugyanegyféle munkára és száz más teendőre semmit? Az a hír járta, hogy az új egyesület az Országos Gyermekvédő Ligának akar contra-egyesülete lenni. Ha van országos egyesületünk, mely már gyökeret vert és hozzáférközött a magyar társadalom szívéhez, s amely egy bizonyos munkakört sikerrel művel: minek attól társadalmi erőket vonni el egy másik, szintén országos egyesülés számára,

amely ugyanazokat a föladatokat, vagy ugyanazokat a föladatakat is szabja maga elé? Ezt még akkor sem kellene tenni, ha a már meglévő egyesület nem egészen jól működne. Aki a működésével nincs megelégedve, az, ha van benne az alkotásra erő és akarat, annál inkább menjen bele a meglévő egyesületbe és igyekezzék annak jobb irányt, új lelket adni. Nagyon el kell annak romolva lennie, amit nehezebb megjavítani, mint helyébe újat és jobbat alkotni. Az Országos Gyermekvédő Ligának pedig sem a szervezete, sem a működése ellen nem emelhető komolyabb panasz.

Az új egyesület tehát nagyon bölcsen tette, hogy alakuló ülésén a fölolvastott alapszabálytervezetből föladatai közül a gyermekekről való gondoskodást törölte és átengedte az elhagyott és züllött gyermekek társadalmi gondozását az Országos Gyermekvédő Ligának. Ő maga pedig kezdeni fogja ott, ahol a Liga föladata véget ér. A Liga megmenti az életnek és gyámolítja a gyermeket; de leveszi kezét az ifjúról és a serdülő leányról. Ha csak inasotthonaiban nem helyezheti el, 15 éves korán túl nem gondoskodik a gyermekről. Meghagyja a gyermeket a Ligának, de pártfogásába veszi az új egyesület is az elhagyott fiatalokorúakat és azt teszi föladatavá, hogy elhelyezze a társadalomban, akinek életét a társadalom számára megtartotta a Liga. Es megóvja az elzülléstől; ha pedig már züllötten találja a fiatalokorút, visszavezeti őt a társadalomba. De nem szorítkozik a fiatalokorúakra. Vissza igyekszik vezetni a tisztesség, az erkölcs, a társadalmi rend biztos talajára mindenkit, aki ingoványba tévedt. Czéljául tűzi ki azt is, hogy meggyógyítsa az iszákost; hogy lehetővé tegye annak, aki vétett, de már megbűnhődött, hogy a társadalomnak ismét hasznos munkásává legyen. Oda is fog hatni, hogy ne maga a társadalom taszítsa vissza azt, aki tőle ismét befogadást kér. Annak számára, aki hajótörést szenvedett, igyekszik megmenteni, ami még megmenthető: megtartani a börtönbe került számára annak otthonát, és családját! Oh, a pártfogó tevékenységnek számos ága van! Az új egyesületre áldásos és dicső jövőendő vár ezen a téren.

Az alakuló ülésen oly nevet választott magának az új egyesület, amelynek majd közkeletűvé leendő rövidítése sem ejtheti tévedésbe a társadalmat, hogy néki juttassa azt, amit a Gyermekvédő Ligának szánt volna. A meghívóban jelzett cím könnyen

rövidülhetett volna »Gyermekvédő Egyesületté«, mert benne van a »gyermek« szó. Az új egyesület tehát fölvette a »Pártfogó Egyesület« címet, és mellé magyarázó címnek: »Elhagyott fiataikorúak, züllöttek és rabok pártfogóinak egyesülete.«

Az a hír is járta, hogy az új egyesület létrehozásában kizárólagos természetű felekezeti rugók is működnek. Hogy azért van szükség contra-egyesületre, mert az Országos Gyermekvédő Liga nagyon is felekezet nélküli. Az Országos Gyermekvédő Liga, tudjuk, nem felekezet nélküli, hanem minden felekezeté egyaránt. És ez az egyedül kívánatos, ha nem akarjuk a munka helyett a társadalmat osztani meg. Legyen az új egyesület is mindenik felekezeté.

A meghívón örömmel láttuk, hogy »maga valláserkölcsi alapon intézné föladatának teljesítését«. De, félreértések elkerülése végett, hozzáteszi az alapszabályokban: »felekezeti különbség nélkül.« Valláserkölcsi alapon, de minden felekezetre kiterjedőleg fog működni. x4mi úgy értendő, hogy a társadalomban elhelyezett, vagy oda visszavezetett zsidót tegye hitéhez hű zsidóvá, a katolikust hitéhez hű katolikussá, a protestánst buzgó protestánssá. Es nem korlátozandja jótéteményeit, például, a katolikusra, és nem is akar majd mindenkit és mindent katolikussá tenni. Csakis így remélheti a társadalomnak osztatlan támogatását.

Elvégre, ma a fölvilágosult zsidó is a krisztusi erkölcs alapján áll: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! De nem áll ezen az alapon a felekezeti vakság, legyen az katolikus, zsidó, vagy protestáns. Még kevésbé volna szabad a felekezetből politikai pártállást csinálni. Visszaél a saját katolikus voltával az, aki a katolikusságot egy politikai párt számára akarja kisajátítani. Ha azonban valaki saját felekezetének tagjait azért hívja egy zászló alá és azért szervezi, hogy azok a jóban és a krisztusi erkölcsben, a magyar ember társadalmi kötelességeinek teljesítésében annál inkább vetélkedhessenek a más felekezetűeknek ugyanilyen irányú törekvéseivel: eljárása menthető, mert nem tesz egyebet, mint hogy alapjában nemes lelki rugókat nem hagy fölhasználatlanul. De sokkal bölcsőbb, aki e rugókat a felekezetek közös munkájában hasznosítja. Legyen ilyen bölcs az új egyesület, s akkor megalakulásához sok szerencsét kívánunk és munkájában tőlünk telhető támogatást Ígérünk.

A.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Helyi bizottságok megalakulása.

Egyesületi alapszabályaink 1. §-a értelmében az ország különböző részeiben helyi bizottságok létesíthetők, melyek megalakulását, szervezetét és munkakörét külön szakaszban szabályozza az egyesületi ügyrend. E helyi bizottságok megalakítására a folyó évi szeptember hó 20-án tartott választmányi ülésen hívta föl a figyelmet Dr. FARKAS PÁL titkár, kit a választmány megbízott a mozgalom irányításával. A mozgalom rövid idő alatt nagyon szép eredményeket létesített, mert az ország legfontosabb művelődési központjaiban élénk visszhangra talált, s remélhetjük, hogy nemsokára alig lesz Magyarországon olyan számottevő hely, a hol az Egyesület helyi bizottsága nem működne. A máris elért eredményekről a következőkben számolhatunk be:

Nagybecskereken a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület egyike fontos műveltségterjesztő vidéki egyesületeinknek, mely többek között a társadalomtudományok népszerűsítését is fölvette munkatervébe. E közművelődési egyesület védőszárnyai alatt alakította meg nov. 26-án Dr. FARKAS PÁL Egyesületünk nagybecskereki helyi bizottságát, melynek elnöke JANKÓ ÁGOST alispán, titkára pedig MAURER GYULA mérnök lett.

Temesvarott a városnak műveltségben legkiválóbb emberei vettek részt november 27-én a helyi bizottság megalakításában. A temesvári helyi bizottság elnöke SZTURA SZILÁRD, titkára pedig RÉDAY JÁNOS lett.

Hasonló arányokban indult meg a mozgalom *Szegeden*, ahol nemsokára szintén megalakul a helyi bizottság.

A *győri* helyi bizottság megalakításának előkészítésében Dr. GIESSWEIN SÁNDOR országgyűlési képviselő vitt előkelő szerepet s munkássága olyan eredményes volt, hogy december 13-án, Dr. GIESSWEIN SÁNDOR, Dr. APATHY ISTVÁN és Dr. FARKAS PÁL jelenlétében és fejtegetései után, a győri helyi bizottság is megalakult. Elnöke Dr. KRAMOLIN VIKTOR nyug. főispán, titkára LENNER EMIL főigazgató.

Alakulóban vannak még a kassai, kolozsvári és veszprémi helyi bizottságok, melyeknek végleges megalakulása már csak rövid idő kérdése.